

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN'I KERİMDE GEÇEN EĞİTİMLE İLGİLİ AYETLERİN BAZI
ÇAĞDAŞ MÜFESSİRLERE GÖRE YORUMU

Yüksek Lisans Tezi

Lokman YILDIRIM

Danışman

Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ

SAMSUN, 2014

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN'I KERİMDE GEÇEN EĞİTİMLE İLGİLİ AYETLERİN
BAZI ÇAĞDAŞ MÜFESSİRLERE GÖRE YORUMU

Yüksek Lisans Tezi

Lokman YILDIRIM

Danışman
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ

SAMSUN, 2014

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

07/02/2014

Lokman YILDIRIM

TEZ KABUL VE ONAYI

Lokman YILDIRIM tarafından hazırlanan “Kur’an’ı Kerimde Geçen Eğitimle İlgili Ayetlerin Bazı Çağdaş Müfessirlere Göre Yorumu” başlıklı bu çalışma, 07/02/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: _____

Üye : _____

Üye : _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

___/___/2014

Enstitü Müdürü

ÖZET

Kur'an'ı Kerimde Geçen Eğitimle İlgili Ayetlerin Bazı Çağdaş Müfessirlere Göre Yorumu

Lokman YILDIRIM

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Şubat/2014

Danışman: Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ

Eğitim ve insan kavramları bir biriyle yakından ilişkilidir. Bu ilişki karşılıklı anlam katma şeklinde gerçekleşmektedir. Başka bir deyişle, insan eğitimle hakiki anlamına kavuşmakta olduğu gibi, eğitim de en kapsamlı tarifine insan için söz konusu olduğunda erişmektedir. Bu durum eğitimin gelişigüzel devam edemeyeceği, bir plan ve program çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiğini göstermektedir.

Eşyanın ve hadiselerin doğasında var olan değişim gerçeği, hiç şüphesiz eğitim için de belli ölçüde söz konusudur. Ancak değişimin ne ölçüde ve ne kadar olacağı, hangi temeller üzerine oturacağı konusu; insanlar arasında eğitim görüşlerinde farklılık oluşmasına neden olmuştur. Bu konuda en doğru yargıya varacak olanlar, sağlam zemine sahip olanlar olacaktır demek, yanlış olmayacaktır.

Biz bu çalışmamızda, değişimi özümseyen, yeniliğe açık bir eğitim paradigmasına sahip olmak adına yukarıda sözünü ettiğimiz sağlam zeminler oluşturmaya gayret sarf ettik. Yüce Yaratıcının kelamı olan Kur'an'ın eğitime bakışını bütüncül bir değerlendirmeye ortaya koymaya çalıştık. Bu bağlamda birinci bölümde Kur'an'da geçen eğitimle ilgili ayetleri müfessirlerin görüşleri doğrultusunda din eğitimi açısından inceledik. İkinci bölümde ise, bu ayetlerden hareketle Kur'an'ın eğitime getirdiği temel prensipleri tespit ettik. Böylelikle Kur'an ve eğitim arasındaki ilişkiye bütüncül bir bakış açısı kazandırmayı hedefledik. Yaptığımız bu çalışmanın din eğitimi alanına az da olsa katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz.

Anahtar kelimeler: Eğitim, Din Eğitimi, Ayet, Müfessir.

ABSTRACT

Some of the Contemporary Interpreters' Interpretation of Verse in Qur'an
Concerning Education

Lokman YILDIRIM

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

The Department of the Philosophic and Religious Sciences, M.A.,
February/2014

Adviser: Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ

Education and human are terms closely associated with each other. This connection occurs in a way of mutually making sense. In other words, as human attains his intrinsic meaning with education, education also achieves its most comprehensive description when it is identified with humans. This is the justification of necessity for carrying out the education within the scope of certain plan and program so educational activities cannot be maintained randomly.

The fact change exists in the nature of instrument and case is also valid for human to some extent with no doubt. But the issue of change to what extent and how much and what basis it is built on caused the differences among people about their point of views on education. On this point it can be said that the ones making the most correct decision are the ones who have strong basis for their ideas.

We tried to build strong basis for what we mentioned above for the purpose of having an education paradigm internalized the change and openness to innovation. We tried to present the point of view of the Quran, the words of supreme creator, towards education in a holistic way. Within this context, in the first part we examined verses of the Quran relevant to education according to the views of glossator. In the second part, by taking these verses into consideration we determined the basic principles put forward to education by the Quran. Thus we intended to constitute a holistic point of view about the relationship between the Quran and education. We hope that this study may even slightly contribute in religious education.

Key words: Education, Religious Education, Interpreter.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

KUR'AN'DA GEÇEN EĞİTİMLE İLGİLİ AYETLER VE YORUMU

1.1 Gerçek Bilgi Sahibinin Yalnızca Allah Olmasıyla İlgili Ayetler ve Yorumu....	5
1.2 İlmi ve Bilgiyi Teşvik Eden Ayetler ve Yorumu	18
1.3 İlim Sahibi Kişilere Yönelik Ayetler ve Yorumu	35
1.4 İlim ve Amel İlişkisine Yönelik Ayetler ve Yorumu	42
1.5 Hikmetle İlgili Ayetler ve Yorumu	49
1.6 İnsan Bilgisinin Sınırlarına İlişkin Ayetler ve Yorumu	58
1.7 Gerçek Bilgiyi Elde Etmeye Yönelik Ayetler ve Yorumu	68

II. BÖLÜM

KUR'AN'IN EĞİTİMLE İLGİLİ TEMEL PRENSİPLERİ

2.1 Eğitim Doğumdan Önce Başlar.....	82
2.2 Eğitimin İmkânı ve Gücünü Kabul Eder.....	87
2.3 İnsanı Bütün Yönleri İle Ele Alır	91
2.4 İnsan Eğitiminde Farklı Metotlar Kullanır	93
2.4.1 Tedricilik Metodu	94
2.4.2 Kıssa Yoluyla Eğitim Metodu	96
2.4.3 Terğib ve Terhib Yoluyla Eğitim Metodu	98
2.4.4 Gezip-Görme Yoluyla Eğitim Metodu	100
2.4.5 Soru-Cevap Yoluyla Eğitim Metodu	101
2.5 İnsan Potansiyelini Ortaya Çıkarmayı Hedefler.....	104
2.6 Söz ve Davranış Tutarlılığını Kazandırmayı Hedefler	107
2.7 Evreni Anlama ve Anlamlandırmada Bütüncül Bakış Açısına Sahiptir	109
SONUÇ	115
KAYNAKÇA	118
ÖZGEÇMİŞ	123

GİRİŞ

Problem Durumu

Eğitimin, insanlığın varlık sahasında kendini bulduğu günden beri var olduğu kabul edilmektedir. Ancak biz bu kabulü bir adım daha öteye götürerek diyebiliriz ki; eğitim, insanoğlunun varlık âlemine gelmeden önce yani, ruhlar âleminde de tecrübe ettiği bir olgudur. Zira Kur'an-ı Kerimde “*Rabbinin Âdemoğullarından, misak aldığı da düşünün: Rabbin onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onların kendileri hakkında şahitliklerini isteyerek “Ben Sizin Rabbiniz değil miyim?” buyurunca onlar da “Elbette!” diye ikrar etmişlerdi.*”¹ şeklinde soru cevap yöntemi ile gerçekleşen bu eğitim tablosu, insanlığın eğitimle çok daha önceleri hemhal olduğunu göstermektedir.

İnsanlık ve eğitimin çok uzun bir geçmişe dayanan ilişkisi çerçevesinde, insan için eğitimin vazgeçilmez bir süreç olduğu söylenebilir. Çünkü insan diğer varlıklardan farklı olarak eğitime muhtaç bir halde dünyaya gelmektedir. Örneğin bir ceylan yavrusu doğduğu andan itibaren bir kaç saat içerisinde, kendi yaşamında ihtiyaç duyacağı bilgi ve becerileri elde etmektedir. Oysa insanın günlük yaşantısındaki ihtiyaçları karşılayacak hale gelmesi için, yıllarca eğitilmesi gerekmektedir.

İnsan ve eğitim arasındaki bu köklü geçmiş ve vazgeçilmezlik ilişkisi, eğitimin rastgele gerçekleştirilebilecek bir faaliyet olmadığını göstermektedir. Bu nedenle insanlık, tarih boyunca eğitimin nasıl olması gerektiğine dair kafa yormuş, farklı kültür, inanç ve dünya görüşüne sahip insanlar, farklı eğitim teorileri geliştirmişlerdir.² Eğitimin sonuçları uzun vadede ortaya çıktığı için, çoğu kere yanlış teoriler baş tacı edilmiş ve bunun faturasını toplumlar ödemek zorunda

¹ el-A'râf 7/ 172.

² Bkz., Muammer Ergün, “Eğitimin Felsefi Temelleri”, *Eğitim Bilimine Giriş*, (Özcan Demirel, Zeki Kaya (Ed), (Gözden geçirilmiş 6. baskı), Ankara: Pegem Akademi, 2011, ss. 84-89.

kalmıştır.³ Kendine özgü eğitim modelleri geliştiremeyen toplumlar ise, bu teorileri aynen alıp uygulamışlar, ancak sonuç istendiği ölçüde başarıya ulaşamamıştır. Bu durum İslam toplumları için de geçerlidir.

Hâlbuki insanı yaratan onun nasıl eğitileceğini en iyi bilendir. İşte bizim çalışmamızın temel problemini de, “Kur’an-ı Kerim’in eğitim hakkındaki bütüncül görüşü nedir?” sorusu oluşturmaktadır.

Bu konuda yapılmış bazı araştırmalar mevcuttur.⁴ Dipnotta örneklerini vermiş olduğumuz çalışmaların bu alanda önemli boşlukları doldurmuş oldukları muhakkaktır. Fakat böyle bir araştırma yapmaya karar verdiğimizde yaptığımız literatür taraması sonucunda karşılaştığımız bir husus; Kur’an’ı Kerim’e eğitim açısından bütüncül bir bakış açısı ile ele alan bir çalışmanın olmamasıdır. Biz bu çalışmayla hem bu alandaki literatür boşluğunu kapatmayı, hem de Kur’an temelli bir eğitim modeli ortaya koyacak araştırmacılara ışık tutmayı ümit ediyoruz.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Kur’an’ı Kerimde geçen eğitimle ilgili ayetlerin bazı müfessirlerce nasıl yorumlandığını ortaya koyup, Kur’an’ın eğitimle ilgili temel prensiplerini belirlemektir.

Araştırmanın Önemi

Gelişen ve değişen dünyada insanlar için bilgi daha kolay ulaşılabilir bir durumdadır. Bu nedenle insanlar değişik disiplinler hakkında daha kolay fikir sahibi olabilmektedir. Günümüzde eğitim denildiğinde hemen hemen herkesin söyleyecek bir sözü vardır. Hatta uygulanan eğitim modellerimizin ithal olduğu, bizim ruhi, ahlaki ve toplumsal yapımızla uyuşmadığı ve bu nedenle eğitim sistemlerimizin başarısız olduğunu kabul etmeyen yok gibidir. Bunun yerine “Telif Model”

³ Modern eğitimin açmazları ve yanlış teorilerin olumsuz sonuçları hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz., Mustafa Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2006, ss. 190-198.

⁴ Bayraktar Bayraklı, *İslam’da Eğitim*, (Gözden geçirilmiş 8. baskı), İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009; Said Ramazan el-Bûtî, *Kur’an Eğitiminin Eşsiz Metodu*, Şükrü Özen (çev.), İstanbul: Madve Yayınları, 1987; Yaşar Fersahoğlu, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1996; Ahmet Abay, “Kur’an’da Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011); Musa Kazım Gülçür, “Kur’an’da Karakter Eğitimi”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991); Ahmet Bekaroğlu, “Eğitim Açısından Kur’an-ı Kerim’de Akıl Kavramı”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005); Mustafa Çoban, “Kur’an ve Sünnet Rehberliğinde Şeytanla Mücadele Edecek İnsanın Eğitimi”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

diyebileceğimiz bir yaklaşımla, kendi dinamiklerimizden alacağımız güçle eğitim yapılması gerektiği çok sık dillendirilmektedir. Fakat sorun, “kendi dinamiklerimiz” dediğimiz alana ne kadar hâkim olduğumuzdur.

Bu çalışma, hem bu alanda daha fazla gayret etmemiz gerektiğine dikkatleri çekmesi hem de Kur'an'ın eğitim hakkındaki görüşlerine bütüncül bakma fırsatı vermesi açısından oldukça önemlidir.

Temel Kavramlar

Eğitim: “Bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.”⁵

Din Eğitimi: “Bireyin dini davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri sürecidir.”⁶

Ayet: “Surelerin içinde yer alan, başından ve sonundan özel işaretlerle ayrılan, bir veya birkaç cümleden oluşan ilahi söz.”⁷

Müfessir: Kur'an'ı Kerim'i insanların anlayabileceği şekilde, Kur'an ilimlerinden yararlanarak yorumlayan, Allah'ın ayetlerindeki esas amacı ortaya çıkarmaya çalışan ve tefsir ilminde otorite olan din bilgini.⁸

Kapsam ve Sınırlılıklar

Bu araştırmanın kapsamını Kur'an'da geçen eğitimle ilgili ayetler oluşturmaktadır. Her ne kadar Kur'an'daki bütün ayetlerin, dolaylı olarak eğitimle ilgili olduğu kabul edilebilse de, biz bu çalışmamızda eğitimle doğrudan ilgili olanları alacak ve diğer ayetleri kapsam dışı bırakacağız. Yine araştırmamızda eğitimle doğrudan ilgili ayetleri daha önce belirlemiş olduğumuz bazı müfessirlere göre yorumlayacağız. Ancak her ayet için bütün müfessirlerin görüşlerine başvurulmayacaktır. Çalışmamızın birinci bölümünde aşağıda ifade edilen müfessirlerin görüşlerinden istifade edilecek, ikinci bölümde ise daha çok eğitim bilimleri, din eğitimi, sosyoloji ve psikoloji disiplinlerinden yararlanılacaktır.

⁵ Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, (Gözden geçirilmiş 9. baskı), Ankara: Metaksan A.Ş., 1997, s. 12.

⁶ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, (Gözden geçirilmiş 4. baskı), Ankara: Pegem Akademi, 2010, s. 23.

⁷ Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009, s. 27.

⁸ MEB, *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 257.

Eserlerinden faydalanmayı düşündüğümüz müfessirler ve eserleri ise şunlardır:

1. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*,
2. Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu*,
3. Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*,
4. Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*,
5. Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*,
6. Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*,
7. Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*,
8. Seyyid Kutub, *Fi Zilali 'l-Kur'an*,
9. İmam Kurtûbî, *El-Camiu li-Ahkami 'l-Kur'an*,
10. Muhammed Ali Es-Sâbûnî, *Safvetü 't-Tefâsîr*,
11. Vehbe Zuhayli, *Tefsîru 'l-Münîr*,
12. İzzet Derveze, *Et-Tefsîru 'l-Hadîs (Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri)*,
13. Fahrüddin Er-Râzi, *Tefsir-İ Kebir, Mefâtihi 'l-Gayb*,

Bu listenin oluşturulmasında öncelikle çağdaş sayılabilecek eserler dikkate alınmış, devamında ise bu müfessirlere etki ettiği düşünülen klasik eserler seçilmiştir. Bunula birlikte asıl başvuru kaynağımız çağdaş müfessirler olacaktır.

Yöntem

Araştırma her şeyden önce bir literatür çalışmasıdır. Dolayısıyla yöntemi, ilgili metinlerden belge toplama, verileri sınıflandırma, kavramsal ve mantıksal çözümlemeler yapma, karşılaştırma, anlama, açıklama, yorumlama, analiz, sentez, akıl yürütme ve nihayetinde ele alınan ayetleri seçilen tefsirler ışığında daha anlaşılır hale getirme ve değerlendirme şeklinde olacaktır. Önce Kur'an-ı Kerim baştan sona okunmuş, eğitimle ilgili ayetler çıkarılıp tasnif edilmiştir. Tespit edilen ayetler, daha önce belirlediğimiz müfessirlerin görüşleri doğrultusunda ele alınmıştır. Bu kısım çalışmamızın birinci bölümünü oluşturacaktır. İkinci bölümde ise, Kur'an'ın eğitimle ilgili tespit edilen temel prensipleri din eğitimi açısından ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA GEÇEN EĞİTİMLE İLGİLİ AYETLER VE YORUMU

Kur'an Hz. Muhammed'e (s.a.v) indirilmiştir. Vahiy tarihi açısından bakıldığında ise son Kitap'tır. İnsanlığa kendisini bizzat hidayet kaynağı olarak sunan Kur'an, yol göstericiliğini dayandığı ilahi temele ve ilmi gerçekliğe dayandırmaktadır. Kur'an'ın zihin sahibi muhatapları arasında ilk akla gelen ve yekûn olarak önemli bir kısmını teşkil edenler insanlardır. İnsanın eğitime ve gelişmeye duyduğu ihtiyaç göz önüne alındığında Kur'an'ın yol göstericilik işlevinin hangi temeller üzerine oturacağı açığa çıkmaktadır. O halde Kur'an, insanı şekillendirirken en önemli araçları olarak; ilmi, bilgiyi, eğitimi kullanacağını tahmin etmek kehanet olmayacaktır. Bu bağlamda çalışmamızın birinci bölümünde Kur'an'ın eğitimle doğrudan ilişkili olduğunu düşündüğümüz ayetleri müfessirlerin görüşleri doğrultusunda değerlendireceğiz.

1.1 Gerçek Bilgi Sahibinin Yalnızca Allah Olmasıyla İlgili Ayetler ve Yorumu

Bilgi, şeyler hakkında elde ettiğimiz malumatlardır. Bu nedenle bilgi, eğitimin alt kümesi olan öğretim işinin bir hammaddesidir. Bilgi felsefede "Epistemoloji" başlığı altında incelenmektedir. Ancak biz, kapsam olarak bu derinlikli bir analize girmek yerine, bilgiyi, eğitimi ilgilendiren boyutuyla ele alacak ve bu zaviyeden bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Kur'an'ın bütün bilgi konularını ikiye ayırdığını söyleyebiliriz.⁹ Bunlar;

Şehadet Âlemi: İnsanın duyu organlarıyla tecrübe edebildiği, günlük yaşamımızın da bir parçası olan fiziksel çevremizi ifade eder. Bu alanda deney ve

⁹ Alparslan Açıkgöç, "İslam'da Bilgi Nazariyesi", *İslam'a Giriş*, Bünyamin Erul (Ed), (Gözden geçirilmiş 3. baskı), İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 28.

gözlem yapabilmek mümkündür. Bilimsel bilgi bu âlemin en güvenilir bilgisini sunmaktadır.

Gayb Âlemi: Gayb, insanın bilgi elde edebileceği sınırların dışında kalan ve bu nedenle sorumlu tutulmadığı alana denir. Başka bir deyişle gayb, ilahi bildirme olmaksızın insanın bilgi sahibi olamayacağı alandır. Bu konu ilerde daha kapsamlı bir şekilde ayrı bir başlık altında ele alınacaktır. Bu kısa değerlendirmenin ardından ilgili ayetler ve yorumuna geçebiliriz.

“Rabbin meleklere “Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim” demişti; melekler, “Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdis ediyoruz” dediler; Allah “Ben şüphesiz sizin bilmediklerinizi bilirim” dedi.”¹⁰ (el-Bakara 2/30)

Bakara Suresinde geçen bu ayette ilk insan Hz. Âdem’in yaratılışından çok, niçin yaratıldığı, görevinin ne olduğu ve beraberinde gerçekleşen olaylar anlatılmaktadır. Bu ayette ilk olarak dikkati çeken kavram “halife”dir.

Halife, sözlükte “arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerine geçmek” anlamlarına gelmektedir. Half kökünden türetilmiştir. Çoğulu hulefa, halaiftir. Birinin yerine geçerek onun adına iş yapan demektir.¹¹ Kur’an bazı ayetlerinde¹² Hz. Âdem ve soyunu nitelemek amacıyla bu kelimeyi kullanmaktadır. Ünal, ayette belirtilen, insanın halife olmasına dair görüşleri şu şekilde ifade etmektedir:¹³

- i. Yeryüzünün ilk sakinleri cinlerdi. Fakat onlar fesat çıkarıp kan döktü. Bunun üzerine Yüce Allah, onların yerine Âdem’i ve soyunu getirdi. Yani insan yeryüzünde cinlere halef olmuştur. Bu yüzden ona halife denmiştir.
- ii. Nesiller boyunca bir birini takip edip bir birinin yerine geçecek bir varlık yaratacak olan Allah, buna işaret ederek insana halife demiştir.
- iii. İnsanın yeryüzünde söz sahibi olacağını ve diğer mahlûklar arasında hüküm vereceğini belirtmek için halife denmiştir.
- iv. İnsanın yeryüzünde halife olması, Allah adına Allah’ın hükümlerini uygulaması demektir. Yani insan yeryüzünde Allah’ın halifesidir.

¹⁰ Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, *Kur’an-ı Kerim Meali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

¹¹ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, s. 226.

¹² Bkz., el-Bakara 2/30; el-En’am 6/165; en-Neml 27/62.

¹³ Ali Ünal, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, (Gözden geçirilmiş 3. baskı), İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2012, ss. 486-487.

Yazır'a göre halife, aslın kaybolmasından veya aslın ihtiyaç duyduğu yardımdan olabileceken, bunların hiçbir olmayıp, asilin vekiline bir şeref ve lütuf bahşetmesinden kaynaklanabilir.¹⁴ İşte ayette geçen Allah'ın halifesi ifadesi, asilin vekile bir lütuf kabilinden şeref ve ihsan bahşetmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Bununla beraber insan dâhil hiçbir varlığın Allah'ı temsil etmesi söz konusu olamaz.

Arslan'a göre halife; halk kusurlu olduğu için, Allah'ın emirlerini anlamakta güçlük çeker. Bu nedenle halife vasıtasıyla Yüce Allah'ın emrini yerine getirmek ve anlatmak daha kolay olabilir. Bu ayette geçen halife kavramı bu noktaya işaret etmektedir.¹⁵

Kurtûbi, ayette geçen halife kelimesinin fail olduğuna dikkati çekerek, ya “kendisinden önce yeryüzünde bulunan meleklerin yerine geçen veya kendisinden önce meleklerin dışında bulunanların yerine geçen” anlamına geldiğini söylemektedir.¹⁶ Kurtûbi, bu ayete dayanarak ümmetin birliğini sağlayacak bir halifenin olması gerektiğini temellendirmektedir.¹⁷ Halife fesadı ortadan kaldırıp sükûneti sağlayan kişi olduğu için melekler halifenin yaratılacağını duyunca fesadın da olacağını anlamışlardır. Bunun bir sonucu olarak, “orada fesat çıkaracak bir varlık mı yaratacaksın?” demişlerdir. Bunun üzerine Hz. Âdem'e isimleri öğreten Yüce Allah, fesadı, bozulmayı, kötülüğü önlemenin tek yolunun eğitim olduğuna işaret etmektedir.

Yıldırım ise, halife kelimesini “naib” olarak tefsir etmektedir. Naib; vekil anlamına gelmektedir. Vekil ise mütevekkilden tasarruf yetkisi alan ve malum olunan hususlarda müvekkili hakkında tasarrufta bulunandır. O halde vekil olduğu şeylerle ilgili ilahi buyrukları bilmesi, yerli yerince kullanmasına akıl erdirmesi lazımdır. Bu nedenle vekilin ilimde üstün bir payeye ulaşması ve nefsin ve şehvetin boyunduruğundan kurtarılması gerekmektedir.¹⁸

¹⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C 1, İstanbul: Azim Dağıtım, 2007, s. 317.

¹⁵ Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C 1, İstanbul: Arslan Yayınları, 1995, s. 165.

¹⁶ İmam Kurtûbi, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, M. Beşir Eryarsor (çev.), C 1, İstanbul: Buruç Yayınları, 2005, ss. 536-537.

¹⁷ Kurtûbi, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C 1, s. 537.

¹⁸ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C 1, İzmir: Anadolu Yayınları, 1986, ss. 142-143.

Koçyiğit ve Cerrahoğlu'na göre ise; insanın halife olması ilahi terbiyeden en büyük payı almış olmasındandır.¹⁹ Nitekim varlıklar arasındaki anlamlı farklılaşma aracı eğitimidir.

Karaman ve arkadaşlarına göre; Âdem'in ve neslinin hilafeti yeryüzünde Yüce Allah'ın iradesine uygun hareket etmek ve talimatları doğrultusunda yaşamaktan ibarettir.²⁰ İnsanların yaratılış gayesinin kul olmak olduğunu²¹ ifade eden ayetle, halifelik ifadesini aynı istikamette okumak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Derveze'ye göre Yüce Allah'ın Hz. Âdem'i bir halife olarak yaratacağını bildirmesi; insanın dünyaya gönderileceğinin ezelden beri söz konusu olduğunu göstermekte, bu nedenle Hz. Âdem ve soyunun işlediği bir günah veya şeytanın aldatması sonucu meydana gelen ani bir karar olmadığını göstermektedir. Bunlar ancak dünyaya gönderilmenin bir sebebidir.²² Ayrıca Derveze; "*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım...*" ifadesinin insanlara bahşedilen lütufların bir hatırlatılması olduğu görüşündendir.²³ Zuhayli de aynı görüştedir.²⁴

Bayraklı, bütün müfessirlerin ayette geçen halife kavramından kastın Hz. Âdem olduğu görüşündedir. O halde neden ayette Âdem demek yerine halife denilmiştir? Bayraklı'ya göre bu sorunun cevabı, "Yüce Allah insanın politik bir varlık olduğunu ifade etmek için, onun bu özelliğini göstermek istemiştir." şeklindedir. Başka bir deyişle insan, siyasi erki eline geçirmek için mücadele verir ve bunu bir ihtiras haline dönüştürür.²⁵ Ayette geçen halife kavramını bu şekilde yorumladığımızda meleklerin taaccübünü; "*Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin?*" sorusunu ve yeni mahlukun bozgunculuk yapacağını meleklerin nasıl bildiğini anlamak daha kolay olacaktır. Çünkü siyasi mücadele, içinde fesadı barındıran ve yer yer bozgunculuğa sebep olan bir eylemdir.

¹⁹ Talat Koçyiğit ve İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, C 1, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984, s. 27.

²⁰ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 1, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, s. 101.

²¹ ez-Zâriyât 51/56.

²² İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri)*, Mehmet Baydaş ve Vahdettin İnce (çev.), C 5, İstanbul: Ekin Yayınları, 1997, ss. 63-65.

²³ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri)*, C 5, s. 65.

²⁴ Vehbe Zuhayli, *Tefsiru'l-Münir*, Hamdi Arslan vd., (çev.), C 1, İstanbul: Risale Yayınları, 2007, ss. 109-111.

²⁵ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 1, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001, ss. 93-95.

Yüce Allah'ın Hz. Dâvûd'u yeryüzünde halife kıldığını bildiren ayeti²⁶ delil gösteren Sâbûnî, ayette geçen “halife” kavramını “insan, Allah'ın hükümlerini icra etme ve O'nun rabbanî emirlerini uygulama hususunda O'na vekâlet ettiği için “halife” diye isimlendirilmiştir” şeklinde yorumlamaktadır.²⁷

Bu ayette açıklanması gereken bir diğer husus da meleklerin varlığı meselesidir. Bilgi türleri sınıflamasında melekler aşkın gayb başlığı altında değerlendirilirler.²⁸ Her ne kadar meleklerin varlığını müşahade ettiğini dile getiren, kişilerin varlığından söz edilebilse de, bu durum subjektif kesin delil oluşturması nedeniyle genele teşmil edilemez.²⁹

Bu konuda bize ayetlerin bildirdiğinin³⁰ yanı sıra bazı akıl yürütmelere de yer verilebilir. Yeryüzünün cismani ve manevi değeriyle göklerin, değeri oldukça farklıdır. “Yedi kat” göklere nispeten yeryüzü daha az bir mekân ifade eder. Hal böyle iken yeryüzünü bin bir çeşit mahlûkatla dolduran Yaratıcı, elbette hadsiz fezayı boş bırakmayacaktır. Hiçbir şeyi israf etmeyen, her şeyi yerli yerinde ve mükemmel var eden Yüce Allah, evrene nispeten zerre hükmünde olan dünyamızı bu kadar sanatlı bir şekilde şenlendirmişse, diğer âlemleri boş bırakması düşünülemez. Buradan hareketle “gök ehli” diye tabir edeceğimiz meleklerle fezayı doldurmuş olması, akla en yatkın olan ihtimaldir. Bu örnek zayıf bir analogiden ziyade, Yüce Yaratıcının sıfatlarından hareketle varılan bir sonuç olarak değerlendirilmelidir. Zira hikmet bunu gerektirir.

Kurtûbî'nin Meâni bilginlerinden naklettiğine göre: Yüce Allah'ın meleklerle muhaveresi; onlara yapacağı işte danışmak için değildir. “Fakat onlarda söz konusu olan hareketlerin, ibadet, tespih ve takdisin ortaya çıkarılması içindir. Daha sonra onları asıl sahip oldukları değerlerine irca ederek Yüce Allah onlara: “Âdem'e secde ediniz” emrini vermiştir.”³¹

²⁶ Sâd 38/26.

²⁷ Muhammed Ali Es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasir*, Sâdrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz (çev.), C 1, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, ss. 81-82.

²⁸ Açıkgenç, “İslam'da Bilgi Nazariyesi”, *İslam'a Giriş*, ss. 27-28.

²⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 1, s. 103.

³⁰ Bu konuda bkz., Arş taşıyanlar, el-Hakka 69/17; Büyük meleklerden Cebrail, et-Tekvir 81/20; Mikail, el-Bakara 2/98; İsrâfil, en-Neml 27/87; Yâsin 36/51; Azrail, es-Secde, 32/11; Cennet melekleri, er-Ra'd 13/23; Cehennem melekleri, Müddesir 74/31; Gözetken koruyan melekler, (Hafaza melekleri), Kaf 50/17; En'am 6/61; Yazıcı melekler, İnfitar 82/10-11.

³¹ Kurtûbî, *El-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C 1, s. 535.

Meleklerin kendilerinin tespih etmeleri, iyilik yapmalarına karşılık, yaratılacak insanın bozgunculuk yapacağına dair öne sürdükleri görüşleri; meleklerin hilafete zımnen bir istek ortaya koymaları şeklinde değerlendirilmiştir.³² Ayrıca bu muhavereyi meleklerin bir itirazı olarak görmek yanlış olacaktır. Çünkü bu tabloda ilim öğrenmede bir metot öğretilmiş oluyor. Anlaşılmayan konu hakkında itiraz etmek yerine açıklama istemek, sebep ve hikmetini anlamaya çalışmak vardır. Zira melekler açıklama isterken, şeytan itiraz etmiştir.³³

Bu ayette başlıkla ilişkili olarak ilk göze çarpan kısım son tarafta geçen “*Ben, sizin bilmediklerinizi bilirim.*” ifadesidir. Ancak daha derinlemesine bakıldığında ayetin baştanbaşa Yüce Allah’ın bilgisinin en doğru bilgi olduğunu vurguladığı görülecektir. İnsanlığın mağaralarda yaşayıp, periyodik zamanlarda birtakım gelişmeler kaydettiği, zamanla konuşmayı, imar etmeyi öğrendiği ve benzeri yaklaşımların doğru olmadığını bu ayet açıkça ortaya koymaktadır. İlk insan Hz. Âdem’in yaratılmasının ifade edilmesi, evrim teorisinin de tekrar düşünülmesi ve düzeltilmesi gereken bir yapı arz ettiğini göstermektedir. Bu nedenle denilebilir ki ilk insanın yaratılması, türler arası geçiş yoluyla bir var oluş tezinin geçersiz olduğunu ifade eder. Dolayısıyla “en doğru bilgi Yüce Yaratıcının bilgisidir” demek yanlış olmayacaktır.

Ayetin son kısmında ifade edilen “*Ben, sizin bilmediklerinizi bilirim*” ifadesi meleklerle nispeten zaten bilinen bir gerçektir. Yani Allah’ın ilminin yarattığı meleklerden daha geniş ve üstün olduğu hem hakikatte, hem mantıkta, hem düşüncede oldukça açıktır. O halde böyle bir hitabın ayette yer alması nasıl değerlendirilmelidir? Kanaatimizce böyle bir söyleyiş; bilinen bir gerçeği vurgulamanın yanı sıra, olayı bu mahiyetiyle kavrayamayanlara, daha sonra gelecek ve vahye mazhar olan kişilere yönelik bir bilgilendirme olarak görülmelidir.

“Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti. Müteakiben önce onları meleklerle göstererek: “İddianızda tutarlı iseniz haydi Bana şunları isimleriyle bir bildirin bakalım!” dedi “Sübhansın ya Rab! Senin bize bildirdiğinden başka ne bilebiliriz ki? Her şeyi hakkiyle bilen, her şeyi hikmetle yapan Sensin” dediler.” (el-Bakara 2/31-32)

³² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C 1, s. 317.

³³ Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 1, İstanbul: Cantaş Yayınları, 1995, ss. 117-118.

Bu ayette ifade edilen Hz. Âdem'e isimlerin öğretilmesi, insan türünün hem manen hem de madden varlık âlemine geldikten sonra karşılaştığı ilk eğitim faaliyetidir. Burada öğretilen bütün isimlerin ne olduğuna dair farklı görüşler mevcuttur.³⁴ Ancak bizim için kesin olan bir şey varsa o da, bu yeni yaratılan varlığın eğitilebilir olduğunun apaçık bir şekilde ifade edilmiş olmasıdır. Burada yaratılan ve halife olması buyrulan varlık için ayırt edici özellik; eğitime açık olmasıdır.

Bir başka açıdan bakıldığında ise ilk atamız olan Hz. Âdem'in öğrendiği ve bize tevarüs eden bilgilerin Yüce Allah tarafından öğretilmesi, bilginin kaynağının Allah olduğunu göstermektedir. Bu nedenle doğru bilgi sahibi de O olacaktır. Buradaki öğretimin birden bire olmayıp eğitimin gereği olan tedrici bir sürecin işlemiş olması muhtemeldir.³⁵

Dilin ortaya çıkışı konusunda bir birinden farklı rivayetlerin olduğunu ve halen dilbilimcilerin bu konuda net bir sonuca ulaşamadıklarını ifade eden Yıldırım, ayette geçen isimlerin öğretilmesini hem dilin başlangıcı hem de meleklerle üstünlük sağlayacak bir paye olarak değerlendirmektedir.³⁶ Koçyiğit ve Cerrahoğlu ise isimlerin öğretilmesini ilim öğretmek olarak yorumlamaktadırlar.³⁷

Kurtûbi'ye göre; "Bütün isimleri öğretti" ifadesinde "isimler" "ifade ve ibareler" anlamındadır.³⁸ Ayrıca o, bu isimler nelerdir? Sorusuna "Yüce Allah, Hz. Âdem'e önemli önemsiz bütün eşyanın isimlerini öğretmiştir." şeklinde cevap vermektedir.³⁹

Yüce Allah'ın, meleklerin isimlerden habersiz olduklarını bilmesine rağmen; "...haydi Bana şunları isimleriyle bir bildirin bakalım!" buyurması, güç yetirilemeyecek bir teklif (teklif-i mâ lâ yutak) olmaz mı? Bu soruya tefsir âlimlerinin verdikleri cevap şöyledir: "Bu buyruk teklif kastıyla verilmemiştir. Bundan kasıt sadece meleklerin gerçeği görüp kabul etmeleri ve işin bilgisini Allah'a havale etmeleridir."⁴⁰ Kurtûbi'ye göre bu ayet, aynı zamanda soruya cevap verme adabını da öğretmektedir. Başka bir deyişle, eğer bir soru hakkında bilgi sahibi

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C 1, ss. 325-326.

³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C 1, s. 325.

³⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C 1, ss. 149-151.

³⁷ Koçyiğit ve Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, C 1, ss. 90-92.

³⁸ Kurtûbi, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C 1, s. 559.

³⁹ Kurtûbi, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C 1, ss. 560-561.

⁴⁰ Kurtûbi, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C 1, s. 564.

değilsek “En doğrusunu Allah bilir” deme erdemini göstermemiz gerektiği melekler vasıtasıyla öğretilmiş olmaktadır.⁴¹

Zuhayli, Eş’arî ve Cubâî’nin “Âdem’e bütün isimleri öğretti.” ayetini, dillerin bütünü ile tevkifi olduğuna delil gösterdiklerini söylemektedir.⁴² Ayrıca Zuhayli’nin naklettiğine göre; “Bu ayet, ilmin üstünlüğünün delilidir. Çünkü Yüce Allah, Hz. Âdem’i yaratmaktaki hikmetinin mükemmel oluşunu ancak Hz. Âdem’in ilmini açığa çıkartmak ile ortaya koymuştur. Eğer ilimden daha şerefli bir şeyin varlığı mümkün olmuş olsaydı, ilim ile değil de o şey ile Hz. Âdem’in üstünlüğünü dile getirmek gerekirdi.”⁴³

Bayraklıya göre Yüce Allah bir önceki ayette yaratmadan bahsedip, sonraki ayette öğretimden bahsetmesi, ilahi katta eğitim-öğretime verilen önemi göstermektedir. O halde doğumdan sonra çocuk başıboş bırakılmamalı, çocuğun eğitimine başlanmalıdır.⁴⁴ Ayrıca Bayraklı, “Bir önceki ayette, meleklerin insan hakkında yaptıkları değerlendirmenin, çok yıkıcı olduğunu göstermek ve iddialarını boşa çıkartmak için Allah, böyle bir yarışmayı, öğretim faaliyetinden sonra gerçekleştirmiştir” demektedir.⁴⁵

Toptaş ise, isimlerin öğretilmesini elest bezmindeki eğitim öğretim olarak kabul etmekte ve bu durumun insanın bilinçaltında ilme karşı bir iştihak oluşturduğunu ifade etmektedir.⁴⁶ Bu yorum, insanın ruh dünyasında eğitime dair bir aşinalık olduğu anlamına gelmektedir.

Burada öğretilenin daha geniş manada maddi ve manevi varlıkların, kavramların isimleri ve bunların özellikleri ve isim verme dil icat etme gibi beyan özelliği şeklinde anlaşılması daha isabetli olacaktır.⁴⁷ İsim verme, beyan yeteneği oldukça önemli bir işlev üstlenmektedir. Misal olarak bir varlık hakkında bilgi edinmek veya o konuda konuşmak için çekilecek güçlüğü düşünün. Ağacı anlatmak

⁴¹ Kurtûbi, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C1, ss. 564-565.

⁴² Zuhayli, *Tefsiru'l-Münir*, C 1, ss. 113-114.

⁴³ Zuhayli, *Tefsiru'l-Münir*, C 1, ss. 113-114.

⁴⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 1, ss. 303-305.

⁴⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 1, s. 305.

⁴⁶ Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 1, ss. 119-123.

⁴⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 1, s. 105.

için ağacı söküp yanında taşıma zorunluluğunun vereceği eziyet hissedildiğinde böyle bir ilahi lütfun ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.⁴⁸

Karaman ve arkadaşlarına göre ayette, meleklerin hilafete zımnen (gizli, örtük) dillendirmiş oldukları talep, sadece sözle geçirilmeyip, onları neden halife olamayacaklarına dair bir ikna ve imtihan ortamına yöneltmiştir. Zira Yüce Allah, bilginin ve imanın yalnız kendisine güvenilen kişilerin sözlerinden hareketle oluşturulmasının doğru olmayacağını (taklit) göstermek adına, meleklerin şahsında insanları gözlem ve deneye yönlendirerek tahkiki imanın değerini vurgulayan bir deneme yapmıştır.⁴⁹ Buradan hareketle “halifelik konusunda liyakatin önemi ilahi bir tabloda ölümsüzleştirilmiştir” demek yanlış olmayacaktır.

Yapılan deneme sonrası melekler, kendilerinde bu yeteneğin olmadığını görerek daha üst perdeden ikna olmuş oldular. Ve aslında Allah’ın dışındaki her varlığın derinlemesine hissettiği o cümleyi kurdular: *“Sübhansın ya Rab! Senin bize bildirdiğinden başka ne bilebiliriz ki? Her şeyi hakkiyle bilen, her şeyi hikmetle yapan Sensin”*⁵⁰

“Allah: ‘Âdem! Eşyanın isimlerini onlara sen bildir’ dedi. O da isimleriyle onları bildirince Allah buyurdu: ‘Ben size demedim mi ki göklerin ve yerin sırlarını Ben bilirim.’ Ve Ben sizin gizli açık yapmakta olduğunuz her şeyi de bilirim.” (el-Bakara 2/33)

Yüce Allah’ın Hz. Âdem’e isimleri bildirmesini emretmesi, yeni yaratılan bu varlığın başka bir özelliğini ortaya koymaktadır. Bir önceki ayette eğitilebilen bir varlık olduğu ifade edilen Âdem ve nesli için aynı zamanda öğrendiğini öğretebilen bir varlık olduğuna işaret edilmiş oluyordu. Bu nedenle hem eğitilebilen, hem de eğitebilen bir varlık hilafete daha ehil olacaktı. Kanaatimize göre bu son özellik asıl farkı oluşturmaktadır. Çünkü ayette söz konusu imtihan için meleklerle isimleri bilip bilmediklerinden çok; bildirip bildiremeyecekleri sorulmaktadır. Zaten Allah’ı bütün yüceliğiyle tesbih edebilmek için isimlerin bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Meleklerin bu bilgiden yoksun olduğunu söylemek, tesbih ve yüceltme yeteneklerinin olmadığını söylemek olacaktır ki bu da doğru değildir. O halde halife olacak varlık, hem öğrenebilmeli hem de bu öğrendiklerini aktarıp öğretebilmelidir.

⁴⁸ Seyyid Kutub, *Fizilalil Kur’an*, Mehmet Emin Saraç vd., (çev.), C 1, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1968, s. 116.

⁴⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 1, s. 105.

⁵⁰ el-Bakara 2/32.

Arslan’a göre ise; bu ayet ilmin ibadetten üstün olduğunu gösterir. Yine bu ayet Allah’ın yaratmadan evvel varlıkların ismini bildiğine delil olarak kabul edilmiştir.⁵¹ Yıldırım, ayeti tasavvufi açıdan ele alır ve şöyle der: Allah; “Ey Âdem! Eşyanın isim ve sıfatlarını, özelliklerini meleklerle haber ver (böylece ilmen üstün olduğunu onlara göster)” buyurdu. Fakat burada “öğret” demedi. Çünkü talim insan cemiyetine has kılınmıştır. Meleklerin ise ilmi, kesbi değildir, vehbidir.⁵²

Koçyiğit ve Cerrahoğlu’na göre ise bu ayet, daha önce melekler tarafından “ıfsat edici ve kan dökücü” olarak nitelendirilen insanın, meleklerden üstün olduğunun en açık kanıtını oluşturmaktadır.⁵³ Toptaş da Yıldırım gibi düşünmekte ve Hz. Âdem’e isimlerin öğretilmesini ona ve nesline verilen bir değer olarak kabul etmektedir.⁵⁴

Bu imtihandan sonra bir önceki ayette ifade edilen Allah’ın her şeyi bilmesi ifadesi deney yoluyla ispat edilmiştir. Ve bu imtihanla meleklerle ve onların şahsında insanlara; Allah’ın bilgisinin yeryüzünü ve gökleri kapladığı, gizli ve açık olan her şeyi bildiği öğretilmiş olmuştur.

Bu ayetlerden eğitim açısından çıkaracağımız bazı sonuçlar şu şekilde yorumlanmaktadır: İmtihan yapabilmek için öğretimin yani bilgilendirmenin gerekli olduğu, insanla melek arasındaki farkı bilgi oluşturduğu gibi, insanla insan arasındaki farkında bilgiden kaynaklanacağı, imtihan olmadan değerlendirmenin yapılamayacağı gibi bazı temel ilkelerdir.⁵⁵ Yine bilgiden yoksun tek başına Allah’ı zikretmekle -ki böyle bir zikir Allah’ı hakkıyla zikretmek değildir- halifelik görevinin yerine getirilemeyeceği, eğitim ve öğretimin halifelik görevinin en önemli parçası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

“...Yarattığı mahlûkların önünde ardında ne var, hepsini bilir. Mahlûklar ise O’nun dilediğinden başka, ilminden hiçbir şey kavrayamazlar...” (el-Bakara 2/255)

Bu ayet konu başlığımızı çok güçlü bir şekilde destekleyen bir söyleyiş içermektedir. Allah’tan başka bütün akıl ve şuur sahiplerinin bilgileri doğru ya da yanlış olmaya açıktır. Böyle bir tespit beşeri bilginin değersiz görülmesi değil, aksine

⁵¹ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 1, ss. 286-287.

⁵² Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 1, s. 153.

⁵³ Koçyiğit ve Cerrahoğlu, *Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, C 1, ss. 92-93.

⁵⁴ Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 1, s. 119.

⁵⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 1, ss. 308-309.

ulaşılan bilginin son olmadığı, her zaman bir üst basamağın olduğunu ifade etmesi açısından oldukça önem arz etmektedir. Aksi takdirde ilmi ve bilimsel durağanlık kaçınılmaz olacaktır. Bunun yanı sıra elde edilen bilginin son olmadığına, bir üst basamağının olduğunun bilinmesi, kişiyi düşeceği gurur ve kibirden koruması adına da oldukça işlevsel bir yaklaşımdır.

Yıldırım’a göre bu ayet, ilahi bilginin ne kadar geniş olduğunu ve astronomik rakamlarla bile olsa ifade edilemeyeceğini açıklamaktadır.⁵⁶

Koçyiğit ve Cerrahoğlu ise bu ayette ifade edilmiş olan, Yüce Allah’ın ilmiyle her şeyi ihata etmiş olması durumunu; ibadete layık kendisinden başka ilah olamayacağı şeklinde yorumlamışlardır.⁵⁷

Felsefede bilgi kaynağı olarak akıl, sezgi, deney ve tecrübe gösterilmektedir. Ancak bu ve benzer ayetlerin⁵⁸ de işaret ettiği gibi, Kur’an’a göre bilginin kaynağı Allah’tır. Akıl, sezgi, deney ve tecrübe gibi vasıtalar ikincil bilgi kaynağı olarak kabul edilmektedir.⁵⁹ Yüce Allah’ın gerçek bilginin kaynağı olması hakikat olarak bir kenarda dururken, yapılacak bir akıl yürütme de bizi bu sonuca ulaştıracaktır. Zira aklın, akli kullanacak olan insanın, aklın hammaddeyi çevrenin, sezginin, deneyin ve benzeri her şeyin yaratıcısı Allah olduğuna göre bilginin de birincil kaynağı O olacaktır.

Mahlûkların O’nun dilediğinden fazlasını kavrayamayacak olması ise, beşer kaynaklı bilginin sınırlı olduğuna işaret etmektedir. Aynı zamanda bu ifade tersten okunduğunda “ilahi dilemenin” gerçekleşmesi için bir eylem gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bunu sağlamak için Allah tarafından Hz. Peygamber (s.a.v)’e öğretilen ve okuması istenilen “*Ya Rabbi, benim ilmimi artır*”⁶⁰ şeklindeki kavli duayı yapmanın yanı sıra, fiili dua olarak kabul edilebilecek olan araştırma yapmak, düşünmek gibi faaliyetler önemli bir yer tutmaktadır. Zira Allah’ın dilemesini, takdir etmesini ve bilgi hazinesini açmasına vesile olan insanların bilgi için sarf ettikleri emektir.⁶¹

⁵⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 2, s. 710.

⁵⁷ Koçyiğit ve Cerrahoğlu, *Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, C 1, s. 508.

⁵⁸ Bkz., Hûd, 11/23; el-Mülk 67/26.

⁵⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 3, ss. 285-288.

⁶⁰ Tâ Hâ 20/114.

⁶¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 3, s. 288.

“...Biz dilediğimiz kimseleri pek üstün derecelere yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen bulunur.” (Yûsuf 12/76)

Ayetin konteksti düşünüldüğünde, Hz. Yûsuf’un dönemin kanunlarını çiğnemediği ulaşmak istediği amacı gerçekleştirmesi, Yüce Allah’ın bir tedbiri olarak sunulmuştur. Başka bir deyişle Hz. Yûsuf, isteğine hukuk çerçevesi içerisinde ulaşmıştır. Bu da bir ilim gerektiriyordu. O halde ilahi katta derece yükselmesi olarak isimlendirilen şey öğretilen ilimdir. Zira aynı surede geçen ifadeler bu sonucu desteklemektedir.

“İşte Böylece Rabb’in seni seçecek, sana olayların yorumunu öğretecek”⁶²

“Yûsuf ergenlik çağına erişince ona hükmetme yeteneği ve ilim verdik”⁶³

“Yüce Allah’ın kullarına bahşettiği en yüksek mertebe ilimdir” demek yanlış olmayacaktır. Zira Hz. Yûsuf’un da kardeşlerine üstün olması ilimden kaynaklanmaktaydı.⁶⁴

Yüce Allah’ın derece yükseltmesi hiç şüphesiz insanların bu konuda cüzi iradelerini nasıl kullandıklarına bağlıdır.⁶⁵ Şu ayet bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: “...güzel hareket edenlerin ecirlerini asla zayi etmeyiz.”⁶⁶

Her ilim sahibinin üstünde bir bilen olması, bilimsel bilginin süreklilik arz ettiğini, devamlı bir gelişme göstermesi gerektiğini salık vermektedir. İnsan-insan açısından düşünüldüğünde bildiğiyle yetinmemek, bilgiyi artırmak istendiğine vurgu yapılmaktadır. Allah-insan açısından düşünüldüğünde ise, daha önce de değindiğimiz gibi, insanın gurura düşmesini engellemek ve elde ettiği bilginin son olmadığını bilmek, ilmi araştırmalar açısından devamlılığı sağlamaktadır. Arslan’a göre ilim, Allah’a varana kadar devam etmektedir. Allah’ın bütün âlimlerden üstün olması hem bilgisinin genişliği hem de talimden müstağni oluşuyla ilgilidir.⁶⁷

“...Her şeyi mükemmel tarzda bilen ve her şeyden haberdar olan Allah’tır.” (Lokman 31/34)

⁶² Yûsuf 12/21.

⁶³ Yûsuf 12/22.

⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C 5, s. 87.

⁶⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 9, ss. 460-465.

⁶⁶ Yûsuf 12/56.

⁶⁷ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 8, ss. 404-410.

Yaratıcı olmak bilmeyi gerektirir. Eserler sahip olunan bilgi birikimiyle ortaya çıkar. Bu bağlamda etrafımıza baktığımızda insan aklına hayret veren sayısız hadise ile karşılaşırız. Misal olarak vücudumuzu düşünecek olursak: onlarca organ aynı anda çalışmakta olan vücudumuzda hiçbir rahatsızlık verici, günlük yaşamımızı engelleyici sesle karşılaşmamaktayız. O halde denilebilir ki: bu kadar faaliyetin olduğu bir bütünün, bu kadar sessiz çalışma gösterebilmesi çok büyük bir ilim sahibinin eseri olduğuna işaret etmektedir. Böyle sanatlı bir varlık, elbette ilim sahibi bir var edicinin eseri olacaktır. Tarhan'ın ifadesiyle doğaya hâkim olmak isteyen insanın tansiyonunu hatta kalp çarpıntısını bile kontrol edememesi,⁶⁸ “her şeyi mükemmel tarzda bilen ve her şeyden haberdar olan Bir”ine işaret etmektedir. Bunun gibi düşünce egzersizleri yukarıda mealini vermiş olduğumuz ayetin daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir.

Buraya kadar, ilk insan Hz. Âdem'in yaratılış sürecinden hareketle, insanın eğitimle ilk ne zaman karşılaştığını, bilginin kaynağının kim olduğunu, ilgili ayetler ışığında incelemiş olduk. Söz konusu ayetlerde yeryüzünün halifesi olarak insanın yaratılacağından haberdar olan melekler, yeni yaratılan varlığın özgür irade sahibi olacağı bilgisini de göz önünde bulundurarak bu konuda Yüce Allah'a bu hilkatin sebebini ve hikmetlerini sormuşlardır. Melekler bunu sorarken kendilerinin sürekli hamd, ibadet ve Yüce Allah'ı tenzih ettiklerini bildirmişlerdir. Bu tabloya dayanarak meleklerin halifelğe zimni isteklerinin olduğunu düşünmek yerine, yeryüzünün potansiyel olarak her şeyi yapmaya imkân tanıyan bir yaratılışla yaratılan insan tarafından fesada uğratılacağı korkusunun olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Meleklerin bu sorusuna cevap olarak, böyle bir yaratmanın birçok hikmetinin olduğuna işaret eden “Ben sizin bilmediğiniz pek çok şeyi bilirim” ifadesi verilmiştir.

Meleklerin sorularına verilen sözlü cevapla yetinilmeyip, bir bakıma onların tam anlamıyla ikna olmaları için, imtihan gerçekleştirilmiştir. Böylelikle hem eğitimin hem de ölçme ve değerlendirmenin ilahi katta gerçekleştiğine şahit olmaktayız. Sonra gelen ayette yeni yaratılan varlığa isimlerin öğretildiği bildirilmiştir. Melekler, iddialarında doğru iseler bu isimleri bildirmeleri istenmiştir. Ancak melekler bu konuda aciz olduklarını ortaya koymuşlardır. Bunun üzerine Hz.

⁶⁸ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, (Gözden geçirilmiş 6. baskı), İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 21.

Âdem isimleri bildirmiştir. Böylelikle halifelîğe en layık olan varlığın Hz. Âdem ve nesli olduğu aşikâr olmuştur.

Burada dikkat çeken husus, halife olacak olan varlığın hem eğitilebilen hem de öğrendiğini öğretebilen bir özelliğe sahip olduğudur. Başka bir deyişle tek başına ibadet, tesbih halifelik için yeterli değildir.

Kur'an ilmin ve bilginin kaynağının Yüce Allah olduğunu ve O'nun dilediğinin dışında kimsenin ilimden hiçbir şey kavrayamayacağını belirtmektedir. Kanaatimizce bu ayetler eğitimde dayanağın ne olacağına işaret etmektedir.

1.2 İlmi ve Bilgiyi Teşvik Eden Ayetler ve Yorumu

İlim, sözlükte; bilgi, bilim, marifet haber gibi anlamlara karşılık gelmektedir.⁶⁹ Selbi bir tanım olarak ilim; cehaletin zıddıdır. Terim anlamı olarak ilim; “canlı varlığın kendisi sebebiyle bilen konumuna yükseldiği niteliklidir.”⁷⁰ İlim, “bir yetenektir, uzun çalışmalar sonucunda insanın kazandığı ve kendine mal ettiği bir ilkeler, prensipler, kanunlar bütünüdür. İnsanda mevcut olan ilmin ilkelerine ve kanunlarına göre cüz'i meselelere ve bilinen nesnelere tasarruf etme yetkisi ve gücüdür.”⁷¹ “İlim' kavramı, İslam'ın üzerinde yükseldiği ve Müslümanların medeniyetlerine özgün bir mahiyet ve şekil kazandıran kavramlardan en önemlisidir.”⁷²

İslam'ın temel kaynağı Kur'an'da *ilim* kelimesiyle daha çok kaynağı ilahi olan bilgi (vahiy) kastedilmektedir.⁷³ Ancak beşeri çabanın ürünü olan bilgiler de bu kavramla anlatılmaktadır. İlim, “Allah'ın sübuti sıfatlarından biri olup, olmuşu, olanı, olacağı, gizliyi, açığı, kısacası her şeyi bilmesi demektir.”⁷⁴

Daha geniş bir tanımda ilim şu şekilde tarif edilmektedir: İlim, “araştırma ve dikkatli bir gözleme dayanan, hakikati ifade eden, cehaleti gideren, ilahi yolla bildirilen veya beşeri çaba ve tecrübeler sonucunda ortaya çıkan, dünya ve ahiret için yararlı olan, kesin ve şüphesiz gerçekliklerdir.”⁷⁵

⁶⁹ MEB, *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 165.

⁷⁰ Ali b. Osman Hucviri, *Keşfü'l Mahcub*, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Dergah Yayınları, 1982, s. 91.

⁷¹ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1983, ss. 37-38.

⁷² Mevlüt Uyanık, *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2005, s. 46.

⁷³ Uyanık, *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması*, s. 48.

⁷⁴ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 311.

⁷⁵ Nakib Attas, *İslam ve Laisizm*, Selahattin Ayaz (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları, 1994, s. 139.

İlmi, kalplerin hayatı, gözlerin ışığı, bedeninin enerjisi olarak tanımlayan Gazali, kişinin ancak ilimle Yüce Allah'a gerçek manada kulluk edebileceğini söyler.⁷⁶ İlim ve mutluluk ilişkisi bağlamında Gazali: “kendilerine mutluluk ve saadet takdir edilmiş olanlar ilim öğrenmeye muvaffak olurlar. Kendilerine mutsuzluk ve şekavet yazılanlar ise, cahil kalmaya mahkûm edilir ve ilimden mahrum bırakılırlar”⁷⁷ demektedir.

“İlim kelimesi türevleriyle birlikte Kur'an'da 750 yerde geçmekte olup, Allah ve O'nun yarattıklarından şuur sahibi olan insan ve melekler için kullanılmıştır.”⁷⁸ Ayrıca ilimle ilgili kelimeler de dikkate alındığında, Kur'an'daki her dört ayetten birinin ilimle ilgili olduğu söylenebilir.⁷⁹

Kur'an sadece belli başlı ahlaki ve vicdani öğretileri ele almayıp, sunduğu mesajlarıyla bir kültür ve medeniyet kaynağıdır.⁸⁰ Bu nedenle denilebilir ki Kur'an'ın büyük bir yekûnu ilimden, öğrenmeden ve bilginin değerinden söz eder. Diğer varlıklarla “bilme” kabiliyetiyle ilişki kuran⁸¹ insanı eğitmek ve rehber olmak⁸² için gönderilen Kur'an, elbette ilmi, kazanılması gereken en önemli haslet olarak sunacaktır.

Bilgiz'e göre “Kur'an-ı Kerim'de ilim kavramı sadece ilahi ilme, Allah'ın ilmine veya vahye delalet etmemekte, bunlarla birlikte insanların ve diğer varlıkların kabiliyet ve çabalarıyla elde ettikleri beşeri bilgiyi de ihtiva etmektedir.”⁸³ Denilebilir ki “Kur'an açısından *ilim* kavramının kapsamına Allah'ın ilmi, vahiy, sahih hadisler, doğru haberler, eşyaya ait bilgiler, beşerin akli çaba, gözlem ve deneylerle elde ettiği doğru ve gerçeklik değeri olan dünya ve ahiret için yararlı olan tüm bilgiler girmektedir.”⁸⁴

İlme teşvik konusunda meselenin teorik yanını ifade eden ayetlerin uygulamaya dönük yönüne baktığımızda aynı ölçüde ciddiyetle gerçekleştirildiğine şahit olmaktayız. Bedir savaşı sonunda fidye vererek özgürlüğüne kavuşamayacak

⁷⁶ İmam-ı Gazâlî, *İhya'u Ulumu'id-Din*, Abdülhalık Duran (çev.), C 1, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2010, s. 33.

⁷⁷ Gazâlî, *İhya'u Ulumu'id-Din*, C 1, ss. 33-34.

⁷⁸ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 310.

⁷⁹ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 310.

⁸⁰ Musa Bilgiz, “Kur'an'da İlim Kavramı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 46/1, (Ocak, Şubat, Mart 2010), s. 108.

⁸¹ Bilgiz, “Kur'an'da İlim Kavramı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 46/1, s. 108.

⁸² el-Bakara 2/2.

⁸³ Bilgiz, “Kur'an'da İlim Kavramı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 46/1, s. 110.

⁸⁴ Bilgiz, “Kur'an'da İlim Kavramı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 46/1, s. 118.

olanların Müslümanlardan on kişiye okuma yazma öğretmesi karşılığında serbest bırakılması; uygulamadaki ilme ve bilgiye verilen önemin güzel bir örneğini teşkil eder. Böylece putperest bile olsa Müslümanlara bilgi aktarılmasına müsaade edilmiştir.⁸⁵ Kur'an bilgiyi gizlemeyi, ilmi ketmetmeyi kınamış ve yasaklamıştır.⁸⁶

Gazali'nin, İhya'u Ulum'id-Din adlı eserinde, ilim konusunu ibadetler başlığı altında ele alıp incelemesi, Kur'an'ın günlük yaşamda ilme dair oluşturduğu algıyı göstermesi açısından manidardır.⁸⁷

Kur'an'ın ilme verdiği önemi daha açık bir şekilde göstermek için İslam Hukukundaki bazı prensiplere göz atmak faydalı olacaktır. Örneğin; “bir kimse anne ve babası izin vermese bile ilim tahsiline başlar, bu maksatla memleketinden ayrılır. Yeter ki onun ilim tahsil etmesi ebeveynini maiyet sıkıntısına düşürmesin veya başkaca mutazarrır etmesin.”⁸⁸ Başka bir hükme göre de “Öğrenci, çalışarak geçimini temin etmeye kadir bile olsa, nafakasını vermesi mali durumu müsait olan ebeveynine düşer. Hatta zengin bile olsa öğrenciye zekât verilebilir.”⁸⁹

İlim tek boyutlu değildir. Hem ilimdeki çeşitliliği hem de herkesin aynı şekilde ve yoğunlukta ilme sahip olamayacağını Kur'an da geçen “Zıkr ehli, tefakkuh ehli, istinbat ehli, ilimde rasih olanlar” gibi ifadelerden anlamaktayız. Bu ifadeler aynı zamanda ilimde derece sahibi kişilere ve onların ilmin hangi yönüne sahip olduklarına vurgu yapmaktadır.⁹⁰

Bu açıklamalardan sonra ilgili ayetler ve yorumuna geçebiliriz.

“Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı pıhtılaşmış kandan (alak'tan) yarattı. Oku! Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin, en büyük kerem sahibidir.” (el-Alak 96/1-5)

Bu ayetler “Hz. Peygambere inen ilk vahiy olup ona ve onu şahsında bütün Müslümanlara okumayı emretmiş, onları kalemle yazmaya ve ilimde gelişip yetkinleşmeye teşvik etmiştir.”⁹¹ İlmin kazanılmasında okumanın önemi düşünüldüğünde bu ayetlerin ilme ve bilgiye yaptıkları teşvik daha iyi anlaşılacaktır.

⁸⁵ Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara: TDV Yayını, 1989, ss. 150-151.

⁸⁶ el-Bakara 2/146.

⁸⁷ Bkz., Gazâlî, *İhya'u Ulumu'id-Din*, C 1, ss. 3-5.

⁸⁸ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s. 152.

⁸⁹ Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s. 152.

⁹⁰ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, ss. 390-391.

⁹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 5, s. 651.

Karaman ve arkadaşlarına göre, ayette sözü edilen “okuma”nın konusu belirtilmemiş; çünkü başta kendisine indirilen vahiy ve kozmik âlem olmak üzere okunması ve üzerinde kafa yorulması gereken her şeyin bilinmesi istenmiştir.⁹² Karaman ve arkadaşlarının dikkat çektiği bir diğer nokta ise; ayette ifadesini bulan okumanın “Allah adına olması gerektiği”dir. Bu nedenle Allah’ın bütün lütuflarını görmezlikten gelerek, Allah’a şükretmemek ve bunu da bilim adına yapmanın nankörlük olduğu ifade edilmiştir.⁹³

İlk vahiy gelmeden önce Peygamberimiz zaman zaman Hira mağarasında ibadetle, düşünmeyle meşgul oluyordu. Ayasbeyoğlu’na göre ilk inen ayetin oku demesi, “işte asıl ibadet budur, okumandır.” Denilmiş Allah’ın istediği ibadet şekli gösterilmiş oluyordu.⁹⁴ Zaten İslam’da en önemli ibadet olan namazın, şartlarından biri de kıraat (okumak) tır.⁹⁵

İslam’ın ilk emri *oku* dur. İlk emir *oku* olduğuna göre mahşerde ilk soru da “okudun mu?” olacaktır.⁹⁶ Kur’an’ın, ilmi kazanmada en önemli vasıta olan okuma eylemine verdiği öneme, surelerin tertibinde de şahit olmaktayız. Örneğin açıklamaya çalıştığımız Alak Suresinin ilk nazil olan ayetleri içermesine rağmen, Kur’an sıralamasında sona yerleştirilmesinde ayet sayısının az oluşu, kısa surelerden sayılmasının yanı sıra, okuyucunun sona geldiğinde tekrar *oku* emriyle karşılaşp gerek vahyi, gerekse tekvini ayetleri derin bir düşünceyle okumak gerekliliğinin hatırlatılmış olduğu ve buna vurgu yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.⁹⁷

Oku emrinden sonra neyin okunacağı belirtilmemiştir. Vahyin nüzulü esnasında gece olması, okunacak yazılı bir metnin bulunmaması nedeniyle, bu emir, okunabilir her şeyin okunması şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁸ Bu görüşü ayetin metninde geçen “haleka” ifadesi desteklemektedir. Zira “İlk ayetin sonundaki “yaratan, yaratıcı” ifadesi, okunacak şeyin bütün yaratılmışlar, bir anlamda “kâinat ayetleri” olduğunu göstermektedir.”⁹⁹

⁹² Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 5, s. 651.

⁹³ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 5, s. 652.

⁹⁴ Nevzat Ayasbeyoğlu, *İslamiyet’in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur’an-ı Kerim’in Eğitim İle İlgili Ayetlerin Tahlili*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968, s. 68.

⁹⁵ Ayasbeyoğlu, *İslamiyet’in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur’an-ı Kerim’in Eğitim İle İlgili Ayetlerin Tahlili*, s. 68.

⁹⁶ Mehmet Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010, C 1-2, s. 111.

⁹⁷ Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, C 1-2, s. 112.

⁹⁸ Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, C 1-2, s. 111.

⁹⁹ Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, C 1-2, s. 113.

Okunacak şeyler iki türdür. Birincisi, yazılı olan, iki kapak arasına toplanmış kitaplardır. Diğerisi ise kâinattaki her bir mahlûktur. Bu bağlamda arılar, çiçekler, ağaçlar, yıldızlar ve benzeri bir kitapken, insan da bir kitaptır. Bu nedenle Okuyan’a göre: ayette oku emrinden sonra insanın yaratılış süreci nazara verilmiş olması nedeniyle, kâinatı okumaya insandan başlamak gerekmektedir.¹⁰⁰

Ünal’a göre *Oku* emrini “yaratan Rabbin adıyla” veya “Rabbin adına” cümlesinin takip etmesi;¹⁰¹

- i. Kâinatın bir yaratıcısının olduğu ve bu yaratıcının gerek umumi planda gerekse hususi planda iş gördüğü, terbiye ettiği ve her varlığın kendi fonksiyonunu ortaya koyacak kanunlar vaaz ettiği,
- ii. İlmi faaliyetlerin insanlara faydalı olabilmesi için, bu faaliyetlerin Allah için yapılması gerektiği ve böyle yapıldığı takdirde en makbul bir ibadet olacağı,
- iii. Allah adına yapılmayan, Allah’a iman temeline oturmeyan ilmi faaliyetin insana özellikle ahirette fayda sağlamayacağı ve bu nedenle ilmi faaliyetlerde niyetle birlikte bakış açısının da önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kutub ise; ilk vahiy olan bu ayetlerin, beşer için çok büyük bir hadise olduğuna dikkat çekmektedir. Aynı zamanda beşeri faaliyetlerimize bir referans kaynağı bir ölçüt olan bu ayetler “o andan itibaren insanın başvuracağı noktayı düşünce ve değer ölçülerinin alacağı makamı tayin etmiştir.”¹⁰² İnsanın yaratıldığı maddenin sıradanlığı nazara verilip, bu halden çıkarılan insanın “öğrenen ve öğreten üstün yaratılışa sahip insan” haline gelmesi en önemli ilahi lütuf ve kerem örneğidir.¹⁰³ Kanaatimizce böyle bir yorum, ayette geçen “*Rabbin sonsuz kerem sahibidir*”¹⁰⁴ ifadesiyle de bire bir örtüşmektedir. Kutub’a göre, Allah’ın yaratan, öğreten ve ikram eden olması insanın Allah’ı tanıyıp şükretmesini gerektirmektedir.¹⁰⁵

Arslan, Hz. Aişe’ye dayandırdığı rivayetinde Alak Suresinin ilk beş ayetinden sonra, ikinci surenin Kalem suresi olduğunu söylemektedir.¹⁰⁶ İlk inen ayetin *oku* demesi, sonraki surenin kaleme, ehline ve satırlarında dizdiklerine vurgu yapması, yeni dinin ortaya koyacağı aksiyonun dayanakları şeklinde anlaşılmalıdır.

¹⁰⁰ Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, C 1-2, s. 114.

¹⁰¹ Ünal, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, s. 391.

¹⁰² Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 16, s. 280.

¹⁰³ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 16, s. 283.

¹⁰⁴ el-Alak 96/4.

¹⁰⁵ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 16, s. 288.

¹⁰⁶ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 16, ss. 85-88.

Arslan, ilk ayeti farklı bir açıdan yorumlamakta ve şöyle demektedir: “‘Rabb’inin ismiyle oku’ ifadesinin manası Rabbinin sana Kur’an’dan indirdiğini Rabbinin ismiyle açarak oku. Yani besmeleyi her surenin başında zikretmek suretiyle oku.”¹⁰⁷ “*Kalemle yazmayı öğretti*” ifadesini tefsir ederken Arslan, yazının, kitabetin önemine vurgu yaparak; “kalem ve kitabet olmasaydı ne dünyevi, ilmi devamlılık ve süreklilik olurdu ne de dinin emirleri bize kadar ulaşabilirdi” demektedir.¹⁰⁸ O halde diyebiliriz ki bu bakış açısıyla incelendiğinde bu nimetlerin nasıl bir kerem kârlık örneği olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Arslan kalemle yazmanın kime öğretildiği konusunda üç ihtimalden söz etmektedir.¹⁰⁹

- i. Hz. Âdem’dir. Çünkü ilk yazan odur. (Kab’ul-Ahbar)
- ii. Hz. İdris’tir. Çünkü ilk hattı yazan odur. (Dahhak)
- iii. Kalemle yazan herkes buna dâhildir. Çünkü böyle bir kimse ancak Allah’ın talimiyle bilmiş olur.

Kanaatimizce Kur’an’ın evrensel olması ve her bir insana hitap etmesi açısından üçüncü ihtimal daha kabul edilebilir durmaktadır.

Kurtûbî de ilk emri, Allah’ın sana indirdiğinden oku şeklinde yorumlamış ve bunun her sure başında besmele çekmekle olacağını belirtmiştir.¹¹⁰ Kurtûbî’ye göre *oku* emrinin üçüncü ayette tekrar edilmesi te’kiddir. Burada ifade tamam olmakta ve bu eyleme verilen değer belirtilmektedir.¹¹¹ İnsanın yaratılmasını, devamında kalemle yazmanın öğretilmesini Kurtûbî; nimetin tamamlaması olarak tanımlamaktadır.¹¹² Çünkü O’na göre yazmak: “gözlerden bir gözdür. Onun vasıtası ile hazırda olan bir kimse gaip olanı görebilir. Hat, kişinin elinin bir izidir, eseridir. Yazı yazmak, ayrıca dilin hareket edemediği yerlerde vicdanın içindikileri ifade eder. O bakımdan yazı dilden daha belîğdir.”¹¹³

Derveze’ye göre ise; bu tür ayetlerle okumaya, yazmaya, ilme ve öğrenmeye ait kabiliyetlerin sadece insana verildiğine dikkat çekilmekte, “Kur’an’ın bu şekilde başlaması, değer vermenin dozajını arttırmaktadır.” Böylece “Bu nimetlerin sanki

¹⁰⁷ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 16, ss. 85-87.

¹⁰⁸ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 16, ss. 86-88.

¹⁰⁹ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 16, ss. 87-88.

¹¹⁰ Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 19, ss. 213-215.

¹¹¹ Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 19, s. 216.

¹¹² Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 19, s. 218.

¹¹³ Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 19, s. 220.

Allah'ın bahşetmiş olduğu ve insanların bunlardan dolayı şükretmesi ve elde etmek için gayret etmesi gereken nimetlerin başında olması istenilmiştir.”¹¹⁴

Razi ilk *oku* emrinin iki türlü anlaşılabilceğini söyler. Birincisi “Rabbin adını oku” şeklindedir. Diğeri ise “rabbin sana indirdiğini (Kur'an-ı) okudur.” Râzî'ye göre birinci görüş zayıftır. Çünkü peygamberimizin ben okuma bilmem şeklinde mukabele ettiği bu emir eğer “Rabbin adını oku” olarak anlaşılrsa, buna mukabil “ben okuma bilmem” cevabı uygun olmazdı ki bu; “Ben Rabbimin ismini anmayacağım” manasında olurdu. Hâlbuki “Hz. Peygamber (s.a.v)'in, zaten Allah'ın zikrinden başka işi yoktur.” Razi, ikinci görüşü tercih etmesinin sebebi olarak; okumanın (kıraat),¹¹⁵ Kur'an hakkında kullanılmasını göstermektedir.¹¹⁶

Razi'ye göre; oku emrine “ben okuma bilmem” karşılığını veren peygamberimize, “yaratan rabbinin adıyla oku” denilmesi, “Rabbinin isminden medet um ve o ismi, sana zor gelen bu işi başarmak için bir vasıta kıl” şeklinde de anlamak mümkündür.¹¹⁷ Buradan hareketle ilme, öğrenmeye talip olanlar için yapılması gereken bir iş de; Allah'ın adını anarak yardım istemek olacaktır. “*Oku, Rabbin sonsuz kerem sahibidir*” ayetinde, Razi'ye göre muhtemel manalardan biri de “Bir şeyler umarak okuma; ancak ve ancak Benim için oku ve işini bana havale et. Çünkü Ben, senin hatırına gelmeyecek şeyleri verecek kadar kerim ve cömerdim...” şeklindedir.¹¹⁸

İnsanın yaratılış sürecine dikkat çekilip, insanın “alaka”dan yaratıldığı ifade edilmekte, devamında ise insana kalemle yazmanın öğretildiği belirtilmektedir. İlk bakışta bu ikisi arasında bir ilişki yokmuş gibi görünse de, dikkatlice düşünüldüğünde değersiz, yapışkan bir maddeden yaratılan insanın kalemle yazacak duruma getirilmesi, ilim sahibi yapılmasının hangi aşamadan geldiğine dikkat çekildiği anlaşılacaktır. İnsana verilen en değerli nimetin ilim olduğunu ifade eden Razi bu konuyla ilgili şöyle demektedir: “Yoktan var etmek, can vermek, güç kuvvet sahibi kılmak, rızık vermek, keremdir ve Rubûbîyettir. Ama “ekrem” olan ise, sana ilim verendir. Çünkü ilim, sonsuz bir şereftir.”¹¹⁹

¹¹⁴ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri)*, C 1, ss. 19-20.

¹¹⁵ Kur'an-ı “okuma” (kıraat) konusunda benzer ayetler için bkz., el-Kıyame 75/18; el-İsrâ 17/106.

¹¹⁶ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, Suat Yıldırım vd., (çev.), C 23, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988, ss. 253-254.

¹¹⁷ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 23, s. 254.

¹¹⁸ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 23, s. 259.

¹¹⁹ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 23, s. 259.

Oku kelimesinin tekrar edilmesi, okumanın devamlılık arz etmesi gerektiğine işaret etmektedir.¹²⁰ Bir diğer görüşe göre de “Birinci oku sözü ile okumak, ikincisiyle de Rabbinin ismine sığın, manası murat edilmiştir.”¹²¹

Yıldırım’a göre “*Yaratan Rabbinin adıyla oku*” ayeti, okumanın Allah adıyla başlaması gerektiğini belirtir. “Zira Allah’ı anmaktan uzak ve kopuk bir okuma, akı, zekâyı geliştirebilir ama kalbi ve ruhu cılız bırakır, vicdanı silik hale sokabilir.”¹²² Bu durum insanda dengesizlik meydana getirir. Yıldırım; “Dengeli beslenmeye muhtaç olduğumuz kadar, dengeli eğitim ve öğretime de muhtacız.”¹²³ demektedir. O’na göre okuma emri ile Rab sıfatı iç içedir. Bu sıfatla bütün canlılara işaret edildiği gibi, özellikle insana bir yöneliş vardır. O halde denilebilir ki; “her şeyden fazla onun eğitilip yetiştirilmeye ve olgunlaştırılmaya muhtaç olduğu ilham edilmektedir.”¹²⁴

Toptaş’a göre nasıl ki hatipler söyleyecekleri ilk sözleri en etkili ve en önemli konulara ayırırsa, aynen onun gibi, ilk vahiy, Allah katındaki en önemli meseleye ayrılmıştır. Bu nedenle İslam’ı tebliğ konusunda da ilk emir geçerlidir.¹²⁵ Toptaş, insanın “alâk”tan yaratılmasını insanların Allah katında eşit olması olarak değerlendirmektedir. O’na göre; “Yeryüzündeki yaratılan bütün insanlar, aynı şekilde yaratılmış olduğundan, hepsi birbirine eşittir ve bu anlamda birbirine üstünlüğü yoktur.”¹²⁶

Sâbûnî, surenin tamamını göz önünde bulundurarak, “Sure, okuma ve öğrenmeye davet ile başlayıp namaz ve ibadetle sona erer ki, ilim ile amel beraber olsun ve surenin başı ile sonu arasında uyum bulunsun.”¹²⁷ der. Bu durum bize göstermektedir ki; Kur’an ilme sadece bilişsel anlamda sahip olmayı onaylamamakta, aynı zamanda duyuşsal ve davranışsal boyuta da yer vermektedir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber, içinde yaşadığı toplumun, bozulma ve çürümeye başlamış sisteminden rahatsızlık duyuyor, belirli dönemlerde Hira mağarasında düşünce egzersizleri yapıyor, ibadet ediyor ve bir anlamda çıkış yolu arıyordu. Bozulmanın aile ilişkilerine kadar yansıdığı, köleliğin normal kabul

¹²⁰ Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 15, ss. 564-567.

¹²¹ Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 15, ss. 565-567.

¹²² Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 13, s. 6893.

¹²³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 13, s. 6893.

¹²⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 13, ss. 6896-6898.

¹²⁵ Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 8, ss. 316-317.

¹²⁶ Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 8, s. 318.

¹²⁷ Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefasir*, C 7, s. 363.

edildiği, güçsüzlerin her türlü istismara açık olduğu bu kasvetli ortamdan selamete çıkmak nasıl olacaktı? Bir kurtuluş yolu var mıydı?

Bütün bu sorulara cevap olarak; ilk vahiy “kurtuluşunuzun yolu okumaktır,” buyurmaktadır. Özelde peygamberimize genelde ise tüm insanlara; sıkıntılardan kurtulman için okumak şart, çözüm bulmak için okumak şart, düzeltmek için okumak şart, deniliyor ve tarihin her döneminde başvurulduğunda insanları çaresiz bırakmayacak bir yol gösteriliyordu.

“Bununla beraber müminlerin hepsinin topyekûn sefere çıkmaları uygun değildir. Öyleyse her topluluktan büyük kısmı savaşa çıkarken, bir takım da din hususunda sağlam bilgi sahibi olmak, dinî hükümleri öğrenmek için çalışmalı ve savaşa çıkanlar geri döndüklerinde kötülüklerden sakınmaları ümidiyle, onları uyarmalıdır.” (et-Tevbe 9/122)

Bu ayet, Kur’an’ın ilme ve bilgiye verdiği önemi ve bu konuda yaptığı teşviki ortaya koymak adına açıklamaya çalışacağımız ikinci ayettir. Gerek gramer yapısı gerekse söz dizimi nedeniyle farklı anlamlara kapı aralayan bu ayette; ilmin önemine değinildiği İslam âlimleri tarafından kabul edile gelmiştir.¹²⁸

Karaman ve arkadaşlarına göre; sağlıklı bir ilerleme ve gelişme için maddi güç ve düşmana karşı ordu hazırlama yeterli değildir. “İslamiyet’in hedeflediği medeniyete ilimsiz, irfansız ulaşamaz.”¹²⁹ Bu nedenle Kur’an’a göre Müslümanların kendilerini aydınlatacak ve ilmi gelişmeye öncülük edecek derin bilgi sahibi kişiler yetiştirmeleri şarttır.¹³⁰

Yazır’a göre gerek savaşa katılanlar gerekse katılmayıp ilmi faaliyet gerçekleştirenlerin amacı; “Allah’ın peygamber ve vahiy göndermesinin hikmeti olan nefse karşı cihad-ı ekberi kazanmaktır.”¹³¹ Bu nedenle her iki faaliyet, sözünü ettiğimiz ortak amacı gerçekleştirmek adına oldukça önemlidir.

Arslan’a göre bu ayet ilim tahsil etmenin önemine vurgu yapmanın yanı sıra; ilim tahsil etmekten maksadın ne olduğunu da açıklamaktadır. O, ilmin gayesi “riyaset makamına geçmek, önemli mevkiele elde etmek, ilmi, halka karşı bir

¹²⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 3, s. 74-75.

¹²⁹ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 3, s. 75.

¹³⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 3, s. 75.

¹³¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C 4, s. 471.

büyüklenme aracı olarak kullanmak olmamalıdır”¹³² demektir. Mallarıyla canlarıyla savaşa katılıp cihad edenlerin derecesi ne ise sözünü ettiğimiz amaçlarla ilimde derinleşenler de aynı dereceye sahiptir.¹³³

Kurtûbi, bu ayeti ilim tahsil etmenin vacip olduğuna delil olarak göstermektedir.¹³⁴ Derveze, bu ayeti savaşa katılanların, katılmayıp ilim tahsil edenler tarafından ıslahı olarak değerlendirmiştir.¹³⁵

Kutub’a göre ise ayetten maksat; bir bölüm savaşa katılsın bir bölüm de geride kalıp ilim tahsil etsin demek değildir. “Çünkü bu dinin temel dayanağı harekettir. Dolayısıyla onu ancak hareket sahibi olanlar anlayabilir.” Kutub, savaşa katılanlarla, ilim tahsil edenlerin ayrışmasının ve bunun da başarı getireceğine inanmanın vehim olduğunu söylemektedir. Ona göre dinin ön safında koşturanların her şeyden önce onun ilmini öğrenmeleri gerekmektedir.¹³⁶

Bayraklı bu ayeti yorumlarken, din bilginlerinin savaşa çıkmamaları gerektiğini söylemektedir. Çünkü onların kaybı toplumun geleceğini tehlikeye atmaktadır.¹³⁷ Ayrıca Bayraklı, bu ayette bilginin fonksiyonuna vurgu yapıldığını belirtmektedir.¹³⁸ Zira ayette bilginin kötülüklerden sakındıracağı söylenmektedir. Böylelikle Kur’an tarafından, bilgi toplumu inşa etmeye teşvik edildiğimizi söylemek yanlış olmayacaktır.

Yıldırım’a göre, Kur’an’ın savaş halinde bile eğitim-öğretime devam etmeyi istemesi, ilmi gelişmeyi sekteye uğratmaması, İslam’la ilmin ikiz kardeş olduğunu göstermektedir.¹³⁹

Toptaş ise, ayeti diğer müfessirlere göre farklı yorumlamaktadır. O’na göre, ayetten maksat, topluca Müslüman olan kişilerin dini öğrenmek için Medine’ye akın etmeleri günlük yaşamı olumsuz etkilemesi üzerine bu sıkıntıyı bertaraf etmek için ayette “Hepiniz top yekûn ilim için Medine’ye gelmenize de gerek yok. Her toplumdan bir grup olmalı değil mi? Geriye kavminin yanına döndüğünde onları

¹³² Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 7, ss. 277-279.

¹³³ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 7, ss. 278-279.

¹³⁴ Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 8, s. 451.

¹³⁵ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri)*, C 7, s. 429.

¹³⁶ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 7, s. 455.

¹³⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 8, ss. 394-395.

¹³⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 8, s. 395.

¹³⁹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 5, s. 2626.

Allah'ın azabından sakındırmak ve dini öğrenmek için belirli bir grubun olması gerekmez mi?"¹⁴⁰ buyrulmaktadır.

Taberi'ninde tercih ettiği, Hasan-ı Basri'nin görüşüne göre ise, ayetten maksat, cihada çıkanların, çıkmayanları uyarmasıdır. "Çünkü cihada çıkanlar, Allah'ın, kendilerine nasip edeceği zafer sayesinde İslâm dininin birçok sır ve hikmetlerini öğrenmiş olacaklar" ve bu bilgilerini cihada çıkmayan müşrik ve münafıkları uyarmak için kullanacaklardır.¹⁴¹

Yukarıda ayetin farklı müfessirlerce nasıl algılandığı ve yorumlandığını vermeye çalıştık. Bize göre, savaş insan yaşamında kopmalara sebep olan, toplumsal travmaları tetikleyen, tahrip edici bir olaydır. Böyle zamanlarda günlük işler sekteye uğrar ve bir anlamda olağan üstü hal ilan edilir. İslam'ın böyle zamanlarda bile ilme ara vermemesi, eğitim-öğretimi kesintiye uğratmaması, kurmak istediği medeniyetin hangi değerler üzerinde inşa edileceğine dair ipuçları vermektedir. Toplumsal düzeni sağlamayı amaçlayan Kur'an, bunun aracı olarak ilmi görmektedir. Bir anlamda bu ayetle müminlere, "dünyayı da fethetseniz, en büyük zaferleri de kazansanız ilimden geri kalmayın" mesajı verilmektedir.

Günümüz İslam dünyası olarak; bilgi, bilim ve gelişmişlik açısından istenilen seviyede olmayışımız, inançlarımızın sonucu değil, aksine Kur'an'dan ve onun ruhundan uzak kalmaktan kaynaklanmaktadır. Her türlü geri kalmışlığa dinin sebep olduğu saplantısından uzaklaşmalıyız. Altan'ın deyimiyle artık bu zihniyeti yenilemeliyiz. "Dinin esasının da gerektirdiği gibi tedbiri, akılcılığı, zihinsel ve maddesel üretimi, toplumsal kültür içindeki paylaşım noktasında yaşama geçirebilmeyi toplum olarak başarmak durumundayız."¹⁴²

“...De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?...” (ez-Zümer 39/9)

Karaman ve arkadaşlarına göre bu ayette geçen “bilmek” ten maksat; ayetlerin bağlamı da düşünüldüğünde, “yalnız zor durumda kalındığı zaman değil, her zaman Allah'ı bilip tanımayı, (ma'rifetullah), bu irfan sayesinde yaratılmışlara kul olmaktan kurtulup yaratana kul olmanın önemini kavramayı ifade eder.”¹⁴³ Ayet

¹⁴⁰ Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 3, ss. 418-419.

¹⁴¹ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Taberi Tefsiri*, Kerim Aytekin ve Hasan Karakaya (çev.), C 4, Konya: Hisar Yayınevi, 2012, ss. 385-386.

¹⁴² Mehmet Altan, *Kent Dindarlığı*, (Gözden geçirilmiş 4. baskı), İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 72.

¹⁴³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 4, s. 603.

böyle anlaşıldığında, Kur'an'ın bilgiye yüklediği anlam; “bilme”nin hürriyetle ilişkili olduğu ve esaretten, Allah'tan başkasına kulluktan insanı koruduğu anlaşılmaktadır.

“Bilme” eylemi daha genel düşünüldüğünde ise; “ilmin, yani doğru bilginin Allah katında mutlak bir değer olduğuna işaret etmektedir.”¹⁴⁴

Arslan'a göre bu ayet, “amelin şerefine dikkati çeken bir ayettir. Yani bilip de bilgilerinin gereğini yerine getiren, geceleri secde ve rükûa eğilen, ahiret azabından korkan ve Rablerinin rahmetini uman kimseler, hiç bilmeyenlerle bir olur mu?”¹⁴⁵ Eğer ayeti böyle anlayacak olursak; Kur'an'a göre “bilmek” yapmayı gerektirir. Başka bir deyişle; Bloom'un taksonomisindeki¹⁴⁶ ilk üç basamak (bilgi, kavrama, uygulama) gerçekleşmeden Kur'an'a göre “bilme” gerçekleşmemektedir. Kurtûbi'nin ayetle ilgili yorumu da bu kanaatimizi doğrular niteliktedir. O'na göre, “Bilenler, bildiklerinden istifade edenler ve gereğince amel edenlerdir. Bildiğinden faydalanmayan ve gereğince amel etmeyen bir kimse, bilmeyen kişi konumundadır.”¹⁴⁷

Derveze, ayette geçen “bilenler” ifadesinden mümin, “bilmeyenler” ifadesinden kâfirlerin kastedildiğini söylemektedir. Burada asıl olanın malumat sahibi olmak olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü hakikati bilmek, anlamak konusunda saf inanç veya saf inkârın doğru olmadığı, aksine görüşünü “ilmi hüccetlerle” desteklemek gerektiği belirtilmektedir.¹⁴⁸

Razi, Keşşaftan aldığı yorumda, ayette geçen “kanitu” (yani taat ve ibadet edenleri) ‘âlimler’ saymıştır ki bu, ameli olmayanın, gerçek âlim olamayacağına dikkat çekmektedir.¹⁴⁹

Zuhayli ise; her ne kadar ayette geçen “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*” ifadesini “ilmin fazileti ve ulemanın üstünlüğü konusunda büyük bir uyarı” olarak görse bile, ona göre böyle bir karşılaştırma, daha önce geçen mümin-müşrik arasındaki farkı belirginleştirme amacı gütmektedir. O bu konuda “bilenlerle

¹⁴⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 4, s. 603.

¹⁴⁵ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C 13, ss. 594-595.

¹⁴⁶ Bloom'un taksonomisi revize edilerek yayınlanmıştır. Yayının aslı için bkz., David R. Krathwohl, “A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview”, *Theory Into Practice*, 41/4, (Autumn 2002); Bu revizyona dayanarak ülkemizde yapılan bazı çalışmalardan bir örnek olması açısından bkz.; Nilay T. Bümen, “Program Geliştirmede Bir Dönün Noktası: Yenilenmiş Bloom Taksonomisi”, *Eğitim ve Bilim*, 31/142, 2006, ss. 3-14.

¹⁴⁷ Kurtûbi, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C 15, s. 150.

¹⁴⁸ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri)*, C 3, s. 221.

¹⁴⁹ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 19, s. 148-149.

bilmeyenler nasıl bir değilse, itaatkâr ile isyankâr da aynı şekilde bir değildir.” demektedir.¹⁵⁰ Zuhayli önceki ayetleri¹⁵¹ de göz önünde bulundurarak, müminin özellikleri sayılırken gözetilen tertibe dikkat çekmektedir. Bu tertibe göre; önce amel zikredilmiş, devamında ilim dillendirilmiştir. Amel başlangıç, ilimse sonudur.¹⁵² O halde gerçek mümin ilimle ameli birleştirendir. Yıldırım ise, böyle bir anlatım tarzını ilme ve ilim adamına takdir olarak değerlendirmiştir.¹⁵³

Bir sürece dair kısmi malumat, sürecin bilindiği anlamına gelmez. Örneğin, yolda bulduğunuz eşyanın ne olduğunu, nasıl kullanıldığını biliyor fakat kime ait olduğunu bilmiyorsanız, bu sürece dair “âlim” olduğunuz söylenemez. Bildiğiniz kısım yanlış olmasa bile eksiktir. Hele hele hedef eşyayı sahibine ulaştırmak ise, bu konuda cahil olduğunuz bile söylenebilir. Bu durumu göz önünde bulunduran Toptaş, “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*” ifadesini “Tabiatta yüzün üzerinde elementi bulup da; “bunları tabiat yarattı, tabiat kendiliğinden oluştu” diyen bir bilim adamı ile “bu elementleri de tabiatı da yaratan Allah’tır” diyen bir mümin eşit değildir. Asıl bilen mümindir. Çünkü o işin aslını bilmektedir.”¹⁵⁴ şeklinde yorumlamaktadır.

Kutub da benzer bir sonuca varmaktadır. O’na göre ilim, “zihne doldurulan, kâinatın büyük gerçeklerine ulaştırmayan ve maddiyatın kabuğunu aşamayan bilgi kırıntıları değildir.”¹⁵⁵ Çünkü gerçek ilim, marifettir. Marifet ise Hakkı idrak etmektir.¹⁵⁶

Taberi, “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*” ifadesini, ayetin öncesinde geçen ve müşriklerle müminlerin karşılaştırıldığı ibarelerin paralelinde ele alır ve şöyle der:

¹⁵⁰ Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 12, ss. 260-262.

¹⁵¹ Bkz., “İnsanın başı derde girince, gönülden Ona yönelerek Rabbine yalvarır. Ama sonra Allah kendi tarafından ona nimet ve imkân verince, daha önce bütün acziyle gönülden Ona yalvardığını unuttur ve Allah yolundan kendisini saptırması için Ona birtakım şerikler uydurur. De ki: “İnkârınla biraz oyalan, biraz zevk al bakalım! Nasılsa sen kesin olarak cehennemliklerdensin!” Şimdi iyi düşünün: Böyle olanın durumu mu iyi, yoksa gece saatlerinde, ahiretten endişe edip Rabbinin rahmetini umarak gah secdede, gah kıyamda ibadet edenin durumu mu iyi? De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akl-ı selim sahipleri, sağduyulu olanlar düşünüp ibret alır.” ez-Zümer 39/9-10.

¹⁵² Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 12, ss. 260-262.

¹⁵³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 10, s. 5217.

¹⁵⁴ Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 6, ss. 485-486.

¹⁵⁵ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 12, s. 433.

¹⁵⁶ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 12, s. 433.

“Hiç, Rablerine itaat ettikleri takdirde sevap kazanacaklarını ve ona karşı geldikleri takdirde günahkâr olacaklarını bilenlerle hiçbir şey bilmeyen, yaptığı amellerden hayır ve şer ümit etmeyenler bir olur mu?”¹⁵⁷

Toparlayacak olursak, “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*” ifadesi, tıpkı “hiç uzunla kısa bir olur mu?” gibi bir anlam içermekte ve cevabı herkes tarafından rahatlıkla verilebilmektedir. O halde Kur’an’ın böyle bir söyleyiş içermesinin hikmeti ne olabilir?

Kanaatimizce, böyle bir soru, muhatapların dikkatini çekmek için kullanılmıştır. Çünkü “bilmek” günlük kullanımda anlam çerçevesi daralan bir mahiyet arz etmektedir. Fakat Kur’an’ın bilmekten kastı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bilgi, kavrama ve uygulama basamaklarını içermektedir. “Bilme” eylemi üzerinde yeniden düşünmeye sevk eden bu ayeti bu manada anlamak Kur’an’ın i’cazına da daha uygun olacaktır.

Bir konuda çok iyi bilgi sahibi olmak yeterli değildir. Aslolan o konuda uygulama söz konusu olduğunda, ahlaki düşünceyi yadsımadan bunu başarabilmektir. 13 Ocak 2012 tarihinde ajanslara şöyle bir haber düştü: “İtalya’nın batısında Toskana bölgesi kıyıları açığında Giglio adası deniz feneri yakınında 4 bin 200 yolcunun bulunduğu “Costa Concordia” yolcu gemisinin karaya oturması sonucu meydana gelen kazada 6 yolcunun öldüğü, 15 yolcunun yaralandığı, 69 yolcunun halen kayıp olduğunu bildirildi.”¹⁵⁸ Kara’nın deyiimiyle “Denize indirildiğinde tarihinin en büyük İtalyan yolcu gemisi olan Costa Concordia 13 Ocak 2012 tarihinde Toskana bölgesinde Isola del Giglio kayalarına 15.5 knot süratle çarpmış ve kısa sürede yan yatarak kısmen batmıştır.”¹⁵⁹ Anlatılanlar geminin kaptanının çok tecrübeli ve bilgili olduğunu göstermektedir. Ancak kaza sonrası gemiyi ilk kaptanın terk ettiği ve bu nedenle ölü sayısının arttığı bilgisi ilgili dava dosyasında yer almaktadır. Öyle anlaşıyor ki kaptan, gemicilik konusunda çok iyi bir eğitim almış biriydi. Ancak sonuç bu olduğuna göre eksik olan neydi? Nerde hata yapılmıştı? Bu soruya Kant şu şekilde cevap vermektedir: “Bir insan fiziksel

¹⁵⁷ Taberi, *Taberi Tefsiri*, C 7, s. 159.

¹⁵⁸ Benzer haberler için bkz., <http://www.ntvmsnbc.com/id/25313941/>, (25.09.2013).

¹⁵⁹ Hacı Kara, “Costa Concordia Kazasının Sebepleri”, *Aktüeldeniz*, 32, (Kasım 2012), ss. 21-22.

bakımdan gidebileceği son noktaya kadar eğitilebilir. O iyi eğitilmiş bir ruha sahip olabilir. Fakat onun ahlaki kültürü eksik ise o kötü bir insan olacaktır.”¹⁶⁰

Bu örnekten anlaşılacağı üzere, bilginin sadece zihinsel formlar şeklinde olması yeterli değil, uygulamaya dönük olması gereklidir. Yoksa “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*” ayeti, zaten bilinen bir gerçeği dile getirmiş olacaktı ki, bu Kur’an’ın icazına muhaliftir.

“(Yûsuf) erginlik çağına erişince, ona (isabetle) hükmetme (yeteneği) ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız.” (Yûsuf 12/22)

Bu ayet bize ilmin bir mükâfat olduğunu anlatmaktadır. Kur’an’ın ilim verilmesini bir ödül ve bir mükâfat olarak göstermesi, ilahi katta ilmin mutlak bir değer ifade ettiği anlamına gelmektedir. Yazır’a göre bu ayet, Peygamber efendimize, Hz. Yûsuf’a verilen nimetler hatırlatılarak, “Ey Muhammed! Sana da işte aynen böyle yapıyoruz.”¹⁶¹ demektir. Yazır, burada ifade edilen ilmi, vehbi ilim olarak nitelemektedir.¹⁶²

Karaman ve arkadaşlarına göre; ayette geçen hükümden maksat, muhakeme, yönetme, yargılama yeteneğidir. Karaman ve arkadaşlarınca Hz. Yûsuf’a verilen ilmin, peygamberliği ifade etmesinin yanı sıra, olayları ve rüyaları yorumlama yeteneği olduğu kabul edilmektedir.¹⁶³ Onlar bu görüşlerine gerekçe olarak aynı surede geçen “*Ya Rabbi! Sen bana iktidar ve hâkimiyet verdin. Kutsal metinleri ve rüyaları yorumlama ilmini öğrettin...*”¹⁶⁴ ayetini göstermektedirler.

Ayette ifade edilen hikmet ve ilim lafzının umumi olduğuna dikkat çeken Kutub, ilimden maksat; rüyaları yorumlamak, gelecekte olacak şeyleri bilmek, olabilecekken, daha geniş manada “hayatı ve onunla ilgili şeyleri içine almakta”¹⁶⁵ olduğunu söylemektedir. Kutub’un dikkat çektiği bir diğer nokta ise; tüm bunların Yûsuf’un iyi davranışlarının ve sağlam inancının sonucu olmasıdır.¹⁶⁶ Bu nedenle sağlam inanç ve iyi davranışlar, ilim ve hikmet sahibi olmak için önemli bir etkiye sahiptir. Bu yorum bize eğitimin amaçlarından birinin de sağlam inanç ve iyi davranışlar olması gerektiği sonucuna götürmektedir. Şayet yeterince ve gerektiği

¹⁶⁰ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, Ahmet Aydoğan (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2007, s. 87.

¹⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C 5, s. 42.

¹⁶² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C 5, s. 42.

¹⁶³ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 3, s. 224.

¹⁶⁴ Yûsuf 12/101.

¹⁶⁵ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 8, s. 379.

¹⁶⁶ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 8, s. 379.

zamanda bunlar verilmezse; ilerleyen zamanda eğitimin bütün tesirleri etkisiz kalacaktır.¹⁶⁷

Arslan, ayetin gramer yapısına dikkat çekmekte ve gerek ilim, gerekse hikmet kelimelerinin nekre¹⁶⁸ olarak gelmesini azamet ve tefhim olarak nitelendirmektedir.¹⁶⁹ Bu yoruma göre ayet şöyle demektedir: “Ona öyle bir hikmet ve ilim verdik ki, onun hükmüne ancak biz vakıfız. Onun takdiri ancak bize aittir.”¹⁷⁰

Kurtûbî’nin Taberi’den naklettiği rivayette, Taberi, bu ayetin her iyilik yapan kişi için geçerli olacağı anlaşılmakta ise de, asıl maksat Hz. Muhammed (s.a.v) dir. Taberi’ye göre ayet şunu demektedir: “Ben Yûsuf’a bunca zorluklarla karşılaştıktan sonra, ona bunca bağış ve ihsanlar verdiğim gibi, Seni de aynı şekilde, Sana düşmanlıkla yönelen kavminin müşriklerinden kurtaracağım ve yeryüzünde sana iktidar vereceğim.”¹⁷¹

Razi ise ayette geçen “hüküm” ve “ilim” için üç görüş olduğunu söylemektedir.¹⁷² Bunlardan ikinci görüşe göre “‘Hüküm’, nübüvvet demektir. Çünkü peygamber hak üzerine gönderilmiş bir hâkimdir. ‘ilim’ de, din ilmidir.”¹⁷³

Zuhaylî’ye göre “hüküm ve ilim” tabirleriyle ifade edilen nimet peygamberliktir. Ayrıca O’na göre, ayetin öncesinde bedenen kemale erdiği söylenen Hz. Yûsuf için; “Hüküm ve ilim verdik” denmesi, ameli ve nazari kuvvetinde de kemale erdiğine işarettir.¹⁷⁴

Bayraklı’ya göre, ayette “erginlik çağına gelince” ifadesinden, eğitim-öğretim için fiziksel gelişimin şart olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁵ Çünkü Ona göre “hüküm ve ilim” vermek, öğretmek demektir. “Demek ki, öğretim faaliyeti büyüme ve gelişme

¹⁶⁷ Kant, *Eğitim Üzerine*, s. 53.

¹⁶⁸ Marife-nekre konusunda daha detaylı bilgi için bkz., Mustafa Meral Çörtü, *Sarf-Nahiv Edatlar*, (Gözden geçirilmiş 8. baskı), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008, s. 189.

¹⁶⁹ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 8, ss. 280-286.

¹⁷⁰ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 8, ss. 280-286.

¹⁷¹ Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 9, s. 247.

¹⁷² Bu görüşlerden birincisi: “Hüküm ve hikmetin manası, nefsi hevâsından alıkoymak ve onu lekeleyecek kusurlardan uzak tutmaktır. Üçüncüsü ise; “Buradaki ‘hüküm’den maksat, Hz. Yûsuf (a.s)’un nefsinin, “nefs-i mutmainne” haline gelmesi, “emmâre bi’s-sûi” olan nefsine hâkim olup, onu zabt u rabt altında tutan anlamında olması muhtemeldir.” şeklindedir. Daha kapsamlı bilgi için bkz., Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu’l-Gayb*, C 13, ss. 197-198.

¹⁷³ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu’l-Gayb*, C 13, ss. 197-198.

¹⁷⁴ Zuhaylî, *Tefsiru’l-Münir*, C 6, ss. 470-471.

¹⁷⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 9, ss. 397-399.

kanunlarının üzerine bina edilmektedir.”¹⁷⁶ Bayraklı’nın bu yorumunu Eğitim Psikolojisinin verileri doğrulamaktadır. Nitekim “fiziksel gelişim başarılı bir öğretimi önemli ölçüde etkilemektedir.”¹⁷⁷

Bayraklı ayetin son kısmında geçen, “...İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız.” ifadesini, hüküm ve ilimden maksat peygamberlik olmayacağına delil olarak göstermektedir. Çünkü peygamberlik ödül değil, lütuftur. Ayrıca güzel davranarak peygamberlik elde edilemez. Bu nedenle ona göre bu ifadelerden maksat “iktidar”dır.¹⁷⁸

Yıldırım, bu ayeti yükselmenin yolu ve liderde olması gereken vasıflar olarak değerlendirmektedir. Yani lider olmak ve yükselebilmek için, fiziksel bir olgunluğa sahip olmak gerektiği gibi, hikmet ve ilim sahibi olmak da gerekmektedir. Bunlarda iyi işler yapan kişilere Allah’ın mükâfatıdır.¹⁷⁹ Yıldırım’ın sözünü ettiği lider olmak için sahip olunması gereken fiziksel olgunluk, karizmatik liderlerin¹⁸⁰ özelliklerine işaret etmektedir.

Taberi’ye göre, ayette geçen “Biz ona, doğru hüküm verme kabiliyeti ve faydalı ilimler verdik” ifadesi, “Biz Yûsuf’a Peygamberlik ve ilim verdik.” veya “Biz Yûsuf’a, Peygamber olmadan önce akl-ı selim ve ilim verdik.” Yahut: “Biz Yûsuf’a anlayış kabiliyeti ve ilim verdik” şekillerinde izah edilmiştir.¹⁸¹

Sonuç olarak bize göre, Hz. Yûsuf’a verilen *hikmet* ve *ilimden* maksat; yukarıda anlattığımız değerli görüşlerle birlikte, duygusal zekâ da olabilir. Çünkü duygusal zekânın tanımına bakıldığında Hz. Yûsuf’un göstermiş olduğu ve Kur’an tarafından “güzel davranışlar” olarak nitelendirilen davranışların motivlerini görmektediriz.

Duygusal zekâ; “farkındalık, irade geliştirme, oto-kontrol, dürtü kontrolü, empatik dinleme, sorun çözme, sevgi saygıyı bilme, yanlış kabul etme gibi becerilerin alanıdır.”¹⁸² Hz. Yûsuf kıssasının anlatıldığı Yûsuf Suresi göz önünde

¹⁷⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 9, ss. 397-399.

¹⁷⁷ Galip Yüksel, “Bir Bilim Olarak Eğitimin Psikolojik Temelleri”, *Eğitim Bilime Giriş*, M. Çağatay Özdemir (Ed), Ankara: Ekinoks Yayınları, 2006, s. 131.

¹⁷⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 9, ss. 397-399.

¹⁷⁹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 6, s. 2940.

¹⁸⁰ Karizmatik liderin özellikleri için bkz., Zafer Aykanat, “Karizmatik Liderlik ve Örgüt Kültürü İlişkisi Üzerine Bir Uygulama”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), ss. 46-70.

¹⁸¹ Taberi, *Taberi Tefsiri*, C 5, s. 15.

¹⁸² M. Kemal Hayta, *Biraz Hiperaktifiz Galiba*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, ss. 225-226.

bulundurulduğunda Hz. Yûsuf'un nefesine hâkim olması,¹⁸³ dürtü kontrolüne, yeteneklerini hapisten çıkarılması yönünde kullanması,¹⁸⁴ problem çözmeye, efendisinin yokluğunda ona ihanet etmemesi,¹⁸⁵ sevgi-saygıya, yanlış yapabilme ihtimalini reddetmemesi,¹⁸⁶ irade geliştirmeye, kraldan kendisini hazinenin başına tayin etmesini istemesi ve o konuda beceri sahibi olduğunu dillendirmesi,¹⁸⁷ kendine ve yeteneklerine dair farkındalık seviyesinin yüksek olmasına işaret etmektedir. Bütün saydığımız bu hususlar kanaatimizi güçlendirmektedir.

1.3 İlim Sahibi Kişilere Yönelik Ayetler ve Yorumu

İlim sahibi olan kişilere verilen bir isim de âlimdir. İşaretlemek, üst dudağı yarılmak, bilmek, anlamak, tanımak hakikatini idrak etmek, anlamındaki *a-l-m* kökünden türeyen âlim; bilen, anlayan, tanıyan demektir.¹⁸⁸ Âlim ismi Kur'an'da Allah'ın gayb ve şahadet âlemini bildiğini beyan edecek şekilde on üç ayette geçmektedir.¹⁸⁹ Bununla beraber âlim kelimesi, “ulemâ” ve “*alimin-âlimûn*” şeklinde altı ayette insanlar içinde kullanılmıştır.¹⁹⁰ “Allâm” mübalağalı ismi ise, sadece Allah katında kullanılmıştır.¹⁹¹

İlim öğrenmeyi insanlığın yapacağı en iyi iş olarak nitelendiren Gazali, ilim öğrenenlerin şu dört maksattan birine yönelik niyet taşıdıklarını söylemektedir.¹⁹²

Birinci gruptakiler ya miras veya başka bir yolla mal varlığına sahip olur; ilim de sahibinin malını korur, hem dünyada hem ahirette aziz ve mes'ût olur. İkinci grupta olan kişilerde ise, kendine yetecek kadar malı olmasa bile kanaatkâr olur, Müslümanlıkta fakirliğin kadir ve faziletini bilir. Üçüncü grupta olanlara göre ise; ilim tahsili yapınca harama düşmekten veya zalim bir yöneticiye muhtaç olmadan devletten bir tayin alır ve geçimini bu yolla sağlar. Dördüncü ve son gruptakiler, kanaat etmez, ilim öğrenmekten maksadı dünyalıktır.

Gazali'ye göre ilk üç sınıftakiler için ilim öğrenmek, diğer sanatlardan daha hayırlı olduğuna şüphe yoktur. Ancak son gruptakiler farz-ı ayn olan ilimlerden¹⁹³

¹⁸³ Yûsuf 12/23.

¹⁸⁴ Yûsuf 12/42.

¹⁸⁵ Yûsuf 12/52.

¹⁸⁶ Yûsuf 12/53.

¹⁸⁷ Yûsuf 12/55.

¹⁸⁸ MEB, *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 21.

¹⁸⁹ Misal olarak bkz., Fâtır 35/38; el-Haşr 59/22.

¹⁹⁰ MEB, *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 22.

¹⁹¹ et-Tevbe 9/78.

¹⁹² İmam Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, Ali Arslan (çev.), C 1, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004, s. 136.

sonra okumayı bırakıp, ticaretle sanatla uğraşmaları daha hayırlı olur.¹⁹⁴ Bunun sebebi olarak Gazâlî; bunların harama yöneldiklerini, dünyalık peşinde koştuklarını gören cahil insanların bunlara uyması, birçok insana faydadan çok zarar vermesi olarak göstermektedir.¹⁹⁵ Ülken'in deyimiyle "ahlâk asilliğine sahip olan âlimlerin yerini cemiyette hiçbir insan dolduramayacağı gibi; imansız bir ilmin arkasında sahte bir şahsiyet taşıyan bilgiçlerin cemiyete ettiği kötülüğü de hiçbir insan edemez."¹⁹⁶

"Babacığım! Hakikaten sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki, seni düz yola çıkarayım." (Meryem 19/43)

Bu ayette Hz. İbrahim'in, babası Âzer'e hitap etmesine, kendisine verilen vahiy vasıtasıyla babasının hidayete ermesi için yaptığı çağrıya şahit olmaktayız. Bu ayet aile içi eğitim konusunda yeniden bir değerlendirme yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim aile içi eğitim genel olarak, ebeveynin çocuğu eğitmesi varsayımına dayanmasına rağmen, bu ayette bilgi kimdeyse eğitici rolünü onun üstlenmesine dair bir irade göze çarpmaktadır. Bu durum eğitim söz konusu olduğunda, Kur'an açısından yaş, makam, mevki, konum gibi eğitsel açıdan artı değer ifade etmeyen niteliklerin bir öneminin olmadığını; aksine sözünü ettiğimiz niteliklere bakılmaksızın bilgi kimde ise, eğitim konusunda onun söz sahibi olması gerektiğini anlamaktayız.

Hz İbrahim'in babasına çağrıda bulunurken kullandığı ifadelerin oldukça yumuşak ve nazik olduğu görülmektedir. Buna karşılık babasının ise kendisine son derece kaba ve tehditkâr ifadeler kullandığı bilinmektedir.¹⁹⁷

Burada eğitimcilerin çıkaracağı çok önemli dersler yer almaktadır. Özellikle bilgi sahibi kişilerin, muhatabıyla kuracağı iletişimin nasıl olması gerektiğine dair ipuçları olan bu ayetten, Karaman ve arkadaşlarına göre; "küçüğün de büyüğe öğüt verebileceği ve din konusunda insanları doğru yola iletecek gerçek bilginin ilahi vahiy olduğu anlaşılmaktadır."¹⁹⁸

¹⁹³ Gazâlî'ye Göre Farz-ı ayn olan ilimler için bkz., İmam-ı Gazâlî, *İhya'u Ulumu'id-Din*, C 1, ss. 36-39.

¹⁹⁴ Gazâlî, *İhya'u Ulumu'id-Din*, C 1, s. 137.

¹⁹⁵ Gazâlî, *İhya'u Ulumu'id-Din*, C 1, s. 137.

¹⁹⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, (Gözden geçirilmiş 3. baskı), Ankara: Demirbaş Yayınları, 1971, s. 236.

¹⁹⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 3, s. 602.

¹⁹⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 3, s. 602.

Arslan’a göre Hz. İbrahim, babasına “Bana tabi ol, seni dosdoğru bir yola götüreyim. Hedeflerin en yücesine götüren, felaketlere yol açan dalâletten uzak bulunan bir yola, hidayet edeyim.”¹⁹⁹ demek istemiştir.

Kurtûbî’ye göre ayette Hz. İbrahim’e geldiği belirtilen ilimden maksat: “Allah’a kesin inanış, O’nu biliş, ölümden sonra neler olacağı, Allah’tan başkasına ibadet edenlerin azap göreceğine dair bilgiler”²⁰⁰ dir. Başka bir deyişle peygamberlik kastedilmektedir.

Zuhayli ise ayetin, “Babacığım! Her ne kadar ben senin sülbünden gelip yaşça sende daha küçük isem de şunu bil ki, ben Allah’tan gelen bir ilme sahip bulunuyorum. Bu bilgiyi sen bilmiyorsun. Sen böyle bir şeyden haberdar değilsin. Böyle bir bilgi sana gelmiş değildir. O bakımdan benim bu çağrıma uy! Seni, isteğine ulaştıracak, hoş gitmeyen ve korkulan her şeyden koruyacak dosdoğru bir yola ileteceğim.”²⁰¹ anlamına geldiğini söylemektedir.

Hz. İbrahim, peygamberlik geldikten sonra babasını cahillikle nitelendirmemekle birlikte, kendisinin de sınırsız bilgiye sahip olduğunu iddia etmemektedir. O “Sadece sana verilmemiş olan bir miktar ilim bana verilmiştir” demekle yetinmektedir. Zuhayli’ye göre Hz. İbrahim’in böyle davranması babasını nefret ettirmemek amacı taşıyordu.²⁰² Böylelikle eğitimde eşsiz bir metot olan bu davranış tüm mü’minlerin nazarına verilmektedir.

Bayraklı’ya göre ayette geçen “ilim, bilgi” den maksat; ayetin sonundan iktibas edilerek, “doğru yolun ne olduğu ile ilgili bilgi”dir.²⁰³ Bu ayetten çıkaracağımız bir sonuç da; bilgi kimde ise ona uyulacağıdır. Günümüze uyarlayarak, daha geniş bir ölçekte söylersek, cahil toplumlar bilgi kimde ise ona tabi olmak ve uymak zorunda kalacaklardır.²⁰⁴

Ayette geçen “öyleyse bana uy” ifadesini yorumlarken Bayraklı şunları kaydetmektedir; Hz. İbrahim babasından kendi isteği, iradesi ve seçimiyle uyma eylemini gerçekleştirmesini istiyor ki, bu da dinde zorlama olmayacağının en güzel örneğini teşkil etmektedir. Bu özgürce seçme eylemini takiben seni doğru yola

¹⁹⁹ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 11, ss. 106-109.

²⁰⁰ Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 11, ss. 207-208.

²⁰¹ Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 8, ss. 346-348.

²⁰² Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 8, ss. 346-348.

²⁰³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 12, ss. 133-136.

²⁰⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 12, ss. 132-135.

götüreyim denilmesi, günümüz din eğitimine önemli bir ilke kazandırmaktadır. O halde önce özgürce seçim yapılmalı, ardından doğru yola iletme eylemine geçilmelidir.²⁰⁵ Nitekim bu durum dinin ruhuna en uygun olan hâldir.

Sonuç olarak; bu ayetten ilim sahibi kişilerin toplumun önderleri olacağı, tabi olmaya en layık onların olduğu, yaş, konum, mevki, sülbiyet de olsa asıl ayırt edici özelliğin ilim sahibi olmak olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle Kur'an'ın âlimlere verdiği değer daha iyi ortaya çıkmaktadır.

“Allah’tan başka tanrı bulunmadığına şahit bizzat Allah’tır. Bütün melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, Aziz ve hâkîm Allah’tan başka tanrı olmadığına şahittirler.” (Âl-i İmrân 3/18)

Kâinatın yaratılış gayelerinden biri de Yüce Yaratıcının bir ve tek olduğu gerçeğinin anlaşılmasıdır. Bu ayette söz konusu olan, evrenin yaratılış gayesi tevhit ifade edilmekte ve buna şahit olarak Allah; kendini, melekleri ve âlimleri göstermektedir.

Arslan’a göre, Yüce Allah’ın ilim sahiplerinin şahitliğine değer vermesi; âlimlerin sahip olduğu yüce makamı ve Allah katında onlara verilen değeri göstermektedir.²⁰⁶ Arslan, Allah’ın şahitliğini; birliğine kanıt olan delilleri koymak ve vahdeti ilan eden ayetleri indirmek olarak değerlendirmektedir. O’na göre meleklerin şahitliği ikrar,²⁰⁷ âlimlerin şahitliği ise, delillere inanmak ve onları inanmayanlara karşı kullanmaktır.²⁰⁸

Karaman ve arkadaşları ise; kâinattaki her mahlûkun Yüce Allah’ın bir eseri olması münasebetiyle kâinattaki her şey Allah’ın birliğine şahitlik etmektedir, demişlerdir.²⁰⁹ Her şeyin ilme bağlı olması nedeniyle bu gerçeği en iyi idrak edenler de ilim adamlarıdır.

Kurtûbi de bu ayeti âlimlerin şeref ve üstünlüğüne delil olarak kabul etmiştir. Nitekim ona göre; eğer ilim adamları gibi başka önemli kimseler olsaydı, Yüce Allah onları da burada kendi zatı ve meleklerle birlikte anardı.²¹⁰

²⁰⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 12, ss. 134-136.

²⁰⁶ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C 2, ss. 397-398.

²⁰⁷ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C 2, ss. 397-398.

²⁰⁸ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C 2, ss. 397-398.

²⁰⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 1, ss. 378-379.

²¹⁰ Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C 4, ss. 141-142.

Razi'ye göre, ayette geçen ilim sahibinden maksat, Allah'ın birliğini kati delillerle bilen kimselerdir. Çünkü şehâdet bir bilgiye dayandırıldığında makbul olur.²¹¹

Bayraklı ise; şehadet etme konusuna dikkat çekmekte ve bilme eylemi ile şehadet arasındaki bağa vurgu yapmaktadır. “Şehadet etmede bilen insanlar Allah ve meleklerle aynı eylemi paylaşmakta olduğundan, bilginin insanı ne kadar yücelttiği ortaya çıkmaktadır” demektedir.²¹²

Bayraklı'nın değindiği bir diğer nokta ise; ayette geçen “*adaletten ayrılmayan ilim adamları*” ibaresidir. Böyle bir niteleme, ilim sahipleri arasında bir ayırım yapmakta ve hangisinin daha değerli olduğuna işaret etmektedir. Adalet; bir işi yerli yerine koyma, hak sahibine hakkını verme, hak ve hukuka uygunluk, her şeyin olması gerektiği yerde bulunması gibi anlamlara gelmektedir.²¹³ Bayraklı bu anlama dayanarak, ilim sahibi kişileri Allah'ın hakkını teslim eden kişiler olarak tanımlamaktadır.²¹⁴ Ayrıca Bayraklı'ya göre; bu ayet, âlimlerin niteliklerinden birinin de adalet sahibi olmak olduğunu belirtmektedir.²¹⁵

Kutub ise meleklerin ve ilim sahiplerinin şehadetini, tasdik, itaat, tâbî ve teslim olmak olarak değerlendirmektedir.²¹⁶

Toptaş'a göre ilim adamlarının şahitliği, “Allah'ın Kur'an ayetleri ile tabiat ayetlerinden gördüklerini ve bildiklerini dilleri ve kalemleriyle açıklamak” suretiyle gerçekleşir.²¹⁷ Bunu gerçekleştirmek için de eğitsel süreçler işe koşulmalıdır. O halde kâinatın yaratılma sebebi olan “Allah'ın varlığının ve birliğinin görülmesi ve gösterilmesi” hususunda en önemli görev insanlar arasında âlimlere düşmektedir. Âlimlere yüklenen misyon göz önüne alındığında Kur'an'ın ilme ve ilim sahibine verdiği önem daha iyi anlaşılacaktır. Hiç şüphesiz burada kastedilen ilim, sadece dini ilimler değil, bilakis değer üreten her türlü bilgidir.

Kur'an'ın Yüce Allah'ın birliği (tevhit) konusunda âlimleri de şahit olarak zikretmesini daha iyi anlamak için günlük yaşamda şahitlik müessesesine dikkat etmek yararlı olacaktır. Şahitlik, bir konuda ispat söz konusu olduğunda başvuru

²¹¹ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 6, s. 208.

²¹² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 3, ss. 511-512.

²¹³ MEB, *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 4.

²¹⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 3, ss. 511-512.

²¹⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 3, ss. 511-512.

²¹⁶ Kutub, *Fizilalil Kur'an*, C 2, s. 240.

²¹⁷ Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 2, ss. 33-34.

önemli bir kurumdur. Şahitlik müessesesine iddia edilen şeyin inandırıcılığını artırmak adına başvurulacağı gibi bir olaya kesinlik kazandırma hususunda da bu müessese işlevseldir. Kişi iddiasını hem kendi açısından değerli hem de iddiasını ispat edeceği topluluk açısından muteber bir şahitle dile getirmek eğilimindedir. Teşbihte hata olmaz; aynen bu durum gibi, evrenin yaratılma gayesi olan tevhit meselesini ispat adına Yüce Allah'ın âlimleri de zikretmesi, bu gurubun Yaratıcı katındaki değerinin en açık göstergesidir. Razi'nin akıl yürütürken kullandığı formda söyleyecek olursak, şayet âlimlerden daha önemli ve değerli bir kimse olsaydı, Yüce Allah bu konuda onları da zikrederdi. Demek ki “Allah katında en önemli insanlar gerçek âlimlerdir,” ifadesi temelsiz değildir.

“...Kulları içinde ancak âlimler, Allah'ı lâzım geldiği tarzda tazim ederler. Muhakkak ki Allah, Aziz ve Gafurdur.” (Fâtır 35/28)

Bir varlığı layıkıyla övmek ve ona saygı göstermek onu tam anlamıyla tanımayı gerektirir. Bilgi sahibi olmadığımız, bilişsel olarak kavrayamadığımız nesneler ve varlıklar hakkında ortaya koyduğumuz her türlü değerlendirme eksik kalacaktır. Bu nedenle hem beşeri bilimlerde hem de dini ilimlerde derinleşenler Yüce Yaratıcıyı tazim etmede daha doğru bir yolda yürümektedirler.

Arslan'a göre bu ayette “âlimler”den maksat, Allah'ı tanıyanlardır. Yani Allah'a lâyük olan sıfatları, fiilleri ve diğer şanlarını bilenlerdir.²¹⁸

Ayette “haşyet” kelimesinin karşılığı olarak bazı tercümelerde “korku, heyecan” kullanıldığına dikkat çeken Karaman ve arkadaşları, burada sözü edilen korkunun zarar görmekten kaynaklanan değil, tazimin hakkını verememekten kaynaklanan bir hal olduğunu belirtmektedirler.²¹⁹ Buradaki âlimlerden kastın, meslek olarak bilimsel çalışmalarla meşgul olanlar veya birtakım bilgileri belleklerine yerleştirmiş olanlar değil, “zihnî çabalarını Allah'ın evrendeki kudret delillerinden sonuçlar çıkarabilme düzeyine yükseltebilmiş kişiler olduğu anlaşılır.”²²⁰ Nitekim bakıldığında başlangıçta dine veya Allah inancına uzak kalmış ancak malumatları marifetlerine engel olmayan kişiler, yapmış oldukları bilimsel çalışmalar sonrasında bazı hakikatlere daha fazla vakıf olmakta ve bu muazzam evrenin tesadüf eseri olamayacağını idrak edip, hayatlarını yeniden anlamlandırma

²¹⁸ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C 13, ss. 377-378.

²¹⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 4, ss. 414-415.

²²⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 4, ss. 414-415.

adına derin düşüncelere girmektedirler. Bu hal, ilim sahibi olmanın inançla ilişkisini göstermesi açısından manidardır.

Kurtûbi ise, *korkma* ifadesini ilk anlamıyla yorumlamakta ve şöyle demektedir: “Yüce Allah’ın her şeye kadir olduğunu bilen bir kimse günah dolayısıyla cezalandıracağına da kesinlikle inanır.”²²¹ Doğal olarak da bu inanç korkuyu doğurur.

Ayette geçen âlimler ifadesini sadece dini ilimlerde derinleşenlere hasretmeyi keyfilik olarak nitelendiren Derveze’ye göre; “Allah’tan sadece kullarından âlimler korkar” ifadesi, âlimlerin üstünlüğünü, onların örnek ve seçkinliğini vurgulamaktadır.²²² Ayrıca Derveze, bu üstünlük ve seçkinliği başka sınıflara yüklenmeyen sorumluluk ve özel görev olarak kabul etmektedir.²²³

Razi ise, saygı duymanın bilme ile ilişkili olduğunu söylemektedir. Ona göre âlim Allah’tan hem korkar hem de O’na ümit bağlar. Bu nedenle âlim âbiddeden daha üstündür. Çünkü “Hak Teâlâ, “*Sizin Allah katında en şerefliiniz, en müttakî olanınız, (Allah’tan en çok korkanınızdır)*”²²⁴ buyurarak, şerefin ve kıymetin, takvaya göre; takvanın da ilme göre olacağını beyan etmiştir.”²²⁵ Razi buradan ulaştığı sonuç olarak; Allah katında şeref ve kıymetin amele göre değil, ilme göre olduğunu söylemektedir.²²⁶

Âlimin; tabiat, hayat ilimlerini bilen ve kâinatın esrarına vukuf olan kimse olduğunu ifade eden Zuhayli, Allah’tan korkmayanın âlim olamayacağını belirtmektedir.²²⁷

Yıldırım ise, bu ayeti tefsir ederken, Edison ile arkadaşı arasındaki bir konuşmayı nakleder. Bu nakilde Edison arkadaşına “İnsanlar beni büyük bir dâhi görüp hayranlık duymaktadırlar. Aslında ben bir hiçim. Benim buluşlarımın hepsi dünyada mevcut olan şeylerdir. O bakımdan, ‘bunu ben yaptım, ben vücuda getirdim’ diyen insan en büyük yalancıdır. Gerçek mucit ve dâhi, asıl yaratıcı Allah’tır. O, dünyaya bu kanunları, özellikle nesneleri koymasaydı, biz mevcut

²²¹ Kurtûbi, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 14, ss. 335-338.

²²² Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri)*, C 2, s. 105.

²²³ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri)*, C 2, s. 105.

²²⁴ el-Hucurât 49 /13.

²²⁵ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu’l-Gayb*, C 18, s. 404.

²²⁶ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu’l-Gayb*, C 18, s. 404.

²²⁷ Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 11, ss. 547-548.

olmayanı nasıl bulup icat edebilirdik? Bu mümkün müdür?” demektedir.²²⁸ Bu nakilden sonra Yıldırım, gerçek bir bilim adamının elde ettiği sonuçlar onu Allah’a daha çok yaklaştırmakta, O’na saygı duyup teslimiyet göstermeye yönlendirdiği sonucuna varmaktadır.²²⁹

Toptaş, Allah’tan âlimlerin korkmasını bir örnekle açıklamaktadır; bir aslandan ceylanlar korkarken, sinekler korkmamakta ve hatta bazen onların üzerlerine konup rahatsız edebilmektedirler. Burada sineğin korkmaması cesaretli oluşundan değil, aslan hakkında yeterli bilgiye sahip olmamasındandır. Ceylanların korkusu ise aslana dair sahip oldukları bilgilerdir.²³⁰ Bunun yanı sıra ayette sözü edilen korku, tıpkı bir çocuğun annesinden korkması, annesinin sevgisini kaybetme endişesinden kaynaklandığı gibi âlimlerin bu konudaki haşyetleri böyledir.²³¹ Taberi de benzer bir değerlendirme yapmakta ve âlimlerin zikredilmesini insanların ilme teşviki olarak yorumlamaktadır.²³²

Burada zikredilen korku insan yaşamını sürekli olumsuz etkileyen bir hal olmanın ötesinde, sahip olunmadığında insanı zarara uğratan korkudur. Bir örnekle açıklayacak olursak; bir çocuğun ateşten korkması, onu sürekli rahatsız eden bir durum değildir. O, ancak ateşle karşılaştığında bu duygu devreye girmekte ve ateş dolayısıyla uğrayacağı zarar önlenmiş olmaktadır. Nitekim insanlar açısından düşünüldüğünde ateşten korkmamak bir erdem veya şecaat göstergesi de değildir.

Tüm bu yorumları birleştirdiğimizde; ilahi kelam Kur’an’dan, bilgi sahibi olan, yani âlim olarak nitelendirilen kişilerin Yüce Yaratıcıyı tanıma ve O’na gerekli saygı gösterme konusunda cahil insanlardan çok ileride olduğunu anlamaktayız. “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”²³³ ayeti de bu gerçeği ifade etmektedir.

1.4 İlim ve Amel İlişisine Yönelik Ayetler ve Yorumu

İslam, medenî bir din olduğu için bireysel yaşamdan ziyade toplumsal yaşamı öncelemektedir. Toplumsal yaşam güven üzerine tesis edilmedikçe sakinlerin huzur

²²⁸ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 10, ss. 5005-6.

²²⁹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 10, ss. 5005-6.

²³⁰ Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 6, ss. 362-363.

²³¹ Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 6, ss. 362-363.

²³² Taberi, *Taberi Tefsiri*, C 7, ss. 20-21.

²³³ ez-Zümer 39/9.

bulması güçleşecektir. Toplumsal denetim mekanizması²³⁴ birey üzerinde etkili olduğunda birtakım suiistimallerin önü alınmış olur. Bu durum başlangıç için uygun görülebilse de Kur'an'ın inşa etmek istediği insan açısından yetersizdir.

Altan, dinlediği transistorlu radyosunu ezan okunduğunda kisan, ama hiç gocunmadan rüşvet alan bir memurdan bahseder. Altan'a göre bu durum; dışarıya karşı dindar, kendi içinde adamakıllı ahlaksız bir tablodur.²³⁵ Bu örnek üzerinden gidecek olursak; sorun nerden kaynaklanmaktadır? Bu ahlaki bir sorun mudur yoksa bilmeyle ilgili bir eksiklik mi söz konusudur? Kuşkusuz bu sorulara bir çırpıda cevap vermek kolay gözükmemektedir. Ancak bize göre ilim amel ilişkisi söz konusu olduğunda, yukarıda sözünü ettiğimiz her iki durum da geçerli olup üzerinde düşünölmeye değerdir. Başka bir deyişle ilim-amel arasında tutarsızlık hem ahlaki bir sorun hem de bilme ile ilgili bir eksikliğin neticesidir.

Ahlaki açıdan soruna sebep olan, yapılması gerekenlerin bir disiplin zorunluluğu altında öğretilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Genelde eğitimciler, Kur'an'ın yaptığının aksine, bir konuda yapılması gereken şeyleri öğretirken, insanın zihnine saygı göstermek yerine dikte etmeyi yeğlerler. Bu, kişinin kendine mal etmediği bilgilerle hareket etmesine sebep olmaktadır. Bu konuda yapılması gereken Kant'ın da ifade ettiğı gibi; “ahlaki eğitim, disiplin üzerine değil, maksimler üzerine oturtulmalıdır. Biri kötü alışkanlıklardan alıkoyar, diğeri zihni eğitir ve düşünmeye hazırlar.”²³⁶

Bu tutarsızlığı etkileyen en önemli faktörlerden biri de sahip olduğumuz bilginin hangi aşamada olduğudur. İslam'a göre bilme tek boyutlu ve yüzeysel değildir. İslam'da bilme denildiğinde; *İlme'l-yakîn*, *ayne'l-yakîn*, *hakka'l-yakîn* olmak üzere üç tür “bilme”nin mertebelerinden bahsedilmektedir. Bu tasnif daha çok tasavvuf literatüründe kullanılmaktadır. *İlme'l-yakîn*; tereddüde mahal vermeyen kesin bilgiyi ifade ederken, *ayne'l-yakîn*; bir şey hakkında gözle görerek elde edilen

²³⁴ Burada sözü edilen “mahalle baskısı” değil, bireyin parçası olduğu bütün tarafından iyiye ve güzele yönlendirilmesidir. Örneğin toplumsal yaşam kurallarından olan yere çöp atmamak, tükürmemek gibi.

²³⁵ Altan, *Kent Dindarlığı*, s. 118.

²³⁶ Kant, *Eğitim Üzerine*, s. 101.

kesin bilgiyi ifade eder.²³⁷ *Hakka'l-yakîn* ise, bir şey hakkında o şeyi yaşayarak elde edilen kesin bilgidir.²³⁸

Yukarıda bahsedilen hususlar göz önünde bulundurulduğunda, genelde eğitimcilere özelde ise din eğitimcilerine düşen; uygulamaya geçmesi istenilen konuların öğretimi aşamasında da bu amaca hizmet edecek bir yaklaşım sergilemektir.

(Ey bilginler!) Sizler Kitab'ı (Tevrat'ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz? (el-Bakara 2/44)

Ayette geçen *birr*²³⁹ ifadesi, sözlükte; iyilik, doğruluk itaat, hayır ve hasen anlamlarına gelmektedir.²⁴⁰ Din dilinde ise; “iman, doğruluk, güzel ahlak, sâlih amel, hayır, iyilik, ihsan, Kur'an ve sünnete uyma, farzları eda etmek ve masiyetleri terk etmek gibi insana sevap kazandıran her türlü güzel amellere, itaatlere ve güzel davranışlara denir.”²⁴¹

Arslan, bu ayeti tefsir ederken, kişinin söylediği şeyin etkili olması için önce kendisinin yapması gerektiğini söylemektedir.²⁴² Arslan, ayetin nüzul sebebi olarak, İbn-i Abbas'a dayandırdığı bir görüşle bu ayetin Medine'deki Yahudi hahamları hakkında nazil olduğunu ileri sürmekte olduklarını bildirmektedir. Sebep olarak da; Onlar gizlice halka “Resûlullah'a iman ediniz” diye nasihat etmelerini, fakat kendileri bir türlü bu işe yanaşmamalarını göstermektedir.²⁴³ Buradan anlaşılmaktadır ki, bildikleri bir hakikati davranışlarına yansıtmamaları Kur'an tarafından hoş karşılanmamaktadır. Ayette her ne kadar hitap hususi gibi görünse de bu durum hükmün umumi olmasına mani değildir.

²³⁷ H. Kamil, Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Gözden geçirilmiş 13. baskı), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010, s. 222.

²³⁸ Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 222.

²³⁹ Peygamberimize “birr” nedir? diye sorulduğunda şu ayeti okuduğu rivayet edilir: “*Birr, yüzlerinizi doğuya ya da batıya doğru çevirme değildir. Lakin birr, Allaha, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara iman eden, hoşlandığı malını Allah'ı hoşnut etmek için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalan gariplere, isteyenlere ve boyunduruk altında bulunup hürriyetine kavuşmak isteyen köle ve esirlere veren, namazı hakkıyla ifa edip zekâtı veren, sözleştiği zaman sözlerinde duran, hele hele sıkıntı ve hastalık hallerinde, savaşın şiddetleri esnasında sabreden kimselerin davranışlarıdır. İşte onlardır iddialarında samimi olanlar ve işte onlardır her türlü fenalıktan korunan takvalılar.*” el-Bakara 2/177.

²⁴⁰ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 72.

²⁴¹ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, ss. 72-73.

²⁴² Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C 1, ss. 351.

²⁴³ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C 1, ss. 351.

Karaman ve arkadaşları, kişinin söyledikleri ile eylemlerinin çelişmesinin sadece Kur'an'ın ilkelerine ters düşmediğini, ayette ifadesini bulan aklın da kabul etmeyeceği bir davranış olduğunu belirtmektedirler. Zira ayette geçen “*Aklınızı kullanmıyor musunuz?*” sorusu tersten okunduğunda “aklınızı kullanırsanız böyle bir çelişkiye düşmezsiniz” anlamındadır.

Ayetin sonunda yer alan, “*Aklınızı kullanmıyor musunuz?*” ifadesi, Râzi'ye göre insanları böyle bir tutarsızlığa karşı hayrete davet etmektedir.²⁴⁴ Râzi ayette taaccübün sebebi olarak şunları kaydetmektedir: Kişi menfaatleri celp, zararları uzaklaştırma konusunda ilk önce kendisinden başlamalıdır. Bu durumun kanıtı akli ve nakli delillerde mevcuttur. Başkasını uyarıp, kendisi irşat olmayan kimse, akla aykırı davranmış olacağından Yüce Allah akli kullanmanın gereğine vurgu yapmaktadır.²⁴⁵

Bir diğer sebep ise, böyle bir tutarsızlığın insanları günah işlemeye teşvik edecek olmasıdır. Razi'nin deyişiyle insanlar, ilim sahibi birinin söylediği şeyin aksini yaptıklarını gördüğünde şöyle der: “O, bu ilmi ile eğer bu korkutmaların bir aslı esası olmadığını anlamış olmasaydı, bu günahı işlemezdi.”²⁴⁶ İşte bir taraftan sözleri ile iyiye yönlendirip, diğer taraftan davranışlarıyla günaha sevk etme durumu, aklın kabul edemeyeceği bir haldir. İşte bu sebepten ötürü yüce Allah “hala aklınızı başınıza almayacak mısınız?” buyurmuştur.²⁴⁷

İlk bakışta bu ayetin söz ve davranış tutarsızlığını yermek için nazil olduğu düşünülse de başka bir açıdan bakıldığında aklın fonksiyonlarını ifade ettiğini söylemek de mümkündür. Çünkü ayetin ilk bölümünde istenmeyen, yerilen bir davranış ifade edilirken, ayetin sonunda bu durumdan akli kullanarak kurtulabileceği salık verilmektedir. O halde akıl, insanı tutarsızlıktan kurtarma konusunda Kur'an'ın onayladığı bir araçtır.²⁴⁸

Zuhayli'ye göre, ayette ki “*İyiliği emreder de kendinizi unutur musunuz?*” cümlesinin soru formatında gelmesi, azarlamak anlamını ifade ederken, “Hâlbuki kitabı da okuyup durursunuz” ifadesi ise ağır bir sitem içermektedir.²⁴⁹ Zuhayli'nin

²⁴⁴ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 2, s. 479.

²⁴⁵ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 2, s. 479.

²⁴⁶ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 2, s. 479.

²⁴⁷ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 2, s. 479.

²⁴⁸ Kur'an'ın akli kullanmaya teşvik ettiği ayetler için bkz., el-Bakara 2/44, 73, 76, 164, 170, 171, 242; el-Mâide, 5/58; el-En'am, 6/32, 126, 151, vd.

²⁴⁹ Zuhayli, *Tefsiru'l-Münir*, C 1, s. 135.

bundan ulaştığı sonuç ise, görevini gereği gibi yerine getirmeyen kimsenin cezayı ve kınamayı hak edeceğidir.²⁵⁰

Bayraklı ise, tatbik edilemeyen şeyin t olarak verilmesini eğitim açısından çok sakıncalı görmekte ve böyle bir durumun eğitimin etkinliğini, tutarlılığını, bereketini yaralayacağını ifade etmektedir.²⁵¹ Ayrıca ayetin son kısmında bilgi ve aklı kullanmaya yapılan vurgu, eğitimcilerin hangi değerleri ğreteceğine açıklık getirmektedir.²⁵²

Toplumu şekillendiren eğitimcilerin bu hayati kurala dikkat etmeleri gerektiğini peygamberlerin mesajlarından da anlamaktayız. Zira Hz. şuayb'ın kavmine yaptığı konuşma bu durumu anlatan güzel bir örnektir. O şöyle demişti:

*“Ey kavmim! Eğer benim Rabbim tarafından verilmiş apaçık bir delilim varsa ve O, bana tarafından güzel bir rızık vermişse, buna ne dersiniz? Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum. Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum.”*²⁵³

Kur'an'da iyiliği emretmesine rağmen kendisi yapmayan kimse kınanmıştır. Böyle kimseler için Koçyiğit ve Cerrahoğlu, “ımanı sahte olan ve akıldan nasibi bulunmayan insandır.”²⁵⁴ demektedirler.

Kutub, ayeti yorumlarken daha farklı bir açıdan yaklaşarak, olması gerekenin söz davranış uyumu, olduğunu belirttikten sonra, bunun kolay olmadığını söylemektedir.²⁵⁵ çünkü ona göre; hayatın zaruretleri fert ile itikadının arasını açar.²⁵⁶ Birey bu güçlü etki karşısında oldukça zayıftır.²⁵⁷ Ancak Yüce Yaratıcıya dayanması, O'ndan yardım istemesi bireyin elini güçlendirecektir. Kutub'a göre birey bu zayıflığının üstesinden gelebilmek için her şeyden önce Allah'a bağlanmalı, O'ndan medet dilemelidir.²⁵⁸ Kanaatimizce böyle bir yorum bir sonra gelen sabır ve

²⁵⁰ Zuhayli, *Tefsiru'l-Münir*, C 1, s. 137.

²⁵¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 1, ss. 384-385.

²⁵² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 1, ss. 384-385.

²⁵³ Hd 11/88.

²⁵⁴ Koçyiğit ve Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, C 1, s. 113.

²⁵⁵ Kutub, *Fizilalil Kur'an*, C 1, ss. 142-143.

²⁵⁶ Kutub, *Fizilalil Kur'an*, C 1, s. 143.

²⁵⁷ Bireyin topluma uyumu konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., M. Nail. Karakuşu, *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*, (Gözden geçirilmiş 2. baskı), Ankara: Pelin, 1998, ss. 236-240.

²⁵⁸ Kutub, *Fizilalil Kur'an*, C 1, s. 143.

namaz ile Allah'a yönelmeyi emreden ayet göz önünde bulundurulduğunda daha anlamlı olacaktır.²⁵⁹

Sonuç olarak ayet, özellikle Yahudi din adamlarının tutumlarını eleştirirken, aynı zamanda Müslümanlara ve özellikle önder konumunda olan kişilere ciddi mesajlar vermektedir. Bizim buradan çıkaracağımız eğitsel sonuç; özellikle eğitimcilerin söz ve davranış uyumuna oldukça özen göstermeleri gereğidir. Çünkü onlar eğittikleri kitlenin önde gelen kişileridir. Yaptıkları her türlü davranış, takipçileri tarafından uygulamaya konulacağını, olumlu ya da olumsuz tesir icra edeceklerini unutulmamalıdır. Bir öğretmenin derste sigaranın zararlarını anlatıp, teneffüste sigara içerken öğrenciler tarafından görülmesi, hem öğretmene olan saygıyı azaltacak, hem de öğretmenin öğrenciler nazarında güvenilirliğini yitirmesine sebep olacaktır. Kur'an yapmayacağımız şeyleri söylememizi Yüce Allah'ın en nefret ettiği şeyler arasında zikretmektedir.²⁶⁰ Bir başka açıdan düşünüldüğünde ise söylediğimizi yapmamız yani sözümüzde durmamız gerektiği anlaşılmaktadır.

“Kendilerine Tevrat öğretildiği halde, onun gereğini yapmayanların durumu, sırtına kitap yüklenmiş merkebin durumu gibidir. Allah'ın ayetlerini yalanlayan kimselerin durumu ne kötüdür! Allah zalimleri doğru yola erdirmez.” (el-Cuma 62/5)

Karaman ve arkadaşlarına göre, Yahudilerin içinde bulundukları durumun bir meselle anlatılması, kuşkusuz sadece Yahudilere değil, benzer tutumlara sahip, ilahî dinlerin mensuplarına yöneltilmiş bir uyarı ve eleştiridir.²⁶¹

Râzi ise ayette kullanılan temsilde neden hayvanlar arasında eşeğin seçildiğine dair şu açıklamaları yapar:²⁶²

- i. Yüce Allah atı, katırı ve eşeği yük taşımak, binmek ve bir ziynet olarak yarattığını söylemektedir. Bu sıralamada yük taşımaya en elverişli olan eşektir.
- ii. Ayette geçen bu temsil, cehaleti ve ahmaklığı anlatmak için yapılmıştır. Bu iki özellik diğer hayvanlara nispeten, eşeklerde daha çok görülür.
- iii. Daha kolay güdüldüğü ve baş eğdiği için eşek üzerinde kitapları taşımak daha kolay olacaktır. Zaten diğer hayvanlarla kıyaslandığında eşeğe dair algının, bu temsilde kullanılmasının ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir.

²⁵⁹ Bkz., el-Bakara 2/45.

²⁶⁰ es-Saff 61/2-3.

²⁶¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 5, ss. 273-274.

²⁶² Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 21, ss. 481-482.

- iv. “Sözde, kelimeler arasında ilgi ve münasebete riayet etmek, sözün ayrılmaz vasıflarındandır. Esfâr (büyük kitaplar) kelimesi ile “hımâr” (eşek) kelimesi arasında da, diğer hayvanlarda (isimlerinde) bulunmayan, lafzi bir münasebet vardır.” Bu nedenle burada “hımâr” kelimesinin zikredilmesi daha uygun düşmektedir.

Kitabın bir süs eşyası olmadığını, okunup layıkıyla amel edilmesi gerektiğini belirten Yıldırım, Kur’an’ın Yahudilerin böylesine çarpık tutumlarını nazara vermekle, son Kitab’a inananlara bir uyarıda bulunduğunu söylemektedir.²⁶³

Bu ayet kişileri değerlendirirken, kitaplarla iç içe olmanın veya bilgiye fiziksel yakınlığının yeterli olmadığını göstermektedir. En faziletli ve değerli kitaplar sırtımızda da olsa onları yaşama geçirmediğimiz takdirde cahillikten kurtulmak mümkün değildir. Toptaş, bu noktaya dikkat çekerek insanları değerlendirirken onların yaşamlarına bakmayı önermektedir.²⁶⁴

Kutub ise, diğer müfessirlerden farklı bir yorum getirerek şöyle der: “Bu ayet artık Yahudilerin ilahi emaneti taşıyacak akıl, kalp ve anlayışa sahip olmadıklarını göstermekte, çünkü emaneti ancak her haliyle uyanık ve taşıdığı şeye kendini adayan kalplerin layık olduğunu göstermektedir.”²⁶⁵ Kutub’un dikkat çektiği bir diğer nokta ise; ayetin hükmünün umumi olduğudur. Yani bu benzetme bugün yaşayan ve akîde emanetini taşıyıp, gereğini yerine getirmeyen herkes için geçerlidir.²⁶⁶

Yahudiler, Tevrat’a inandıklarını söylüyorlardı. Tevrat’ta ise son peygamber Hz. Muhammed’in geleceğine dair müjdelere yer alıyordu.²⁶⁷ Hz. Muhammed’e peygamberlik geldiğinde kitaplarında O’na dair işaretler yer alan Yahudiler, O’na inanmak yerine, O’nu inkâr etmeyi seçmişlerdir. Kur’an’ın bildirdiği üzere ilgili kısımları tahrif etme yoluna gitmişlerdir.²⁶⁸ Aslında vahiy tarihine bakıldığında Tevrat’ın son olmadığı, bir sonraki ilahi Kitab’a hazırladığını söylemek mümkündür. İşte tam da bu noktada Yahudiler, yıllarca Tevrat’a inanmaları nedeniyle sürgünler ve bozgunlar yaşamış, ancak Tevrat’ın onları kurtuluşa erdireceği noktada ondan ve

²⁶³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 12, ss. 6182-3.

²⁶⁴ Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 7, ss. 491-492.

²⁶⁵ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 14, s. 476.

²⁶⁶ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 14, s. 477.

²⁶⁷ “Onlar için kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım ve sözlerimi onun ağzına koyacağım ve ona emredeceğim, her şeyi onlara söyleyecek.” Tesniye, 18:18.

²⁶⁸ Bkz., “Yahudilerin bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler ve dillerini eğip bükerek işittik ve karşı geldik derler...” en-Nisâ 4/46.

mesajından uzaklaşmışlardı. Kanaatimizce böyle bir davranış, eşeğin davranışıyla bire bir örtüşmektedir.

Son olarak mefhumu muhalifiyle bu ayet, “eğer temsilde olduğu gibi istenmeyen bir duruma düşmek istemezseniz, bilgi ve amel tutarlılığına özen gösterin” demektedir. Burada acı olan eşeğin durumu değildir. Çünkü o yaratılış gayesine en uygun şekilde ve sorumluluk bilinci içerisinde görevini yerine getirmektedir. Burada asıl sorun, anlama, akletme, yorumlama, cüz-i irade gibi niteliklerle donatılan ve “yaratılmışlar içinde en üstün kılınan”²⁶⁹ insanın, görevi sadece yük taşımak olan bir varlıkla eş değer bir fiil ortaya koymasıdır.

1.5 Hikmetle İlgili Ayetler ve Yorumu

“Hükmetmek, hâkim olmak, hikmetli olmak, yöneltmek, düzeltmek” anlamlarındaki “h-k-m” kökünden türeyen hikmet kavramı, terim olarak; adalet, ilim, amel, nübüvvet, Kur’an, Allah’a itaat, Allah korkusu, akıl, söz ve işte isabet, hakkı bilme ve hayır işleme” demektir.²⁷⁰ Hikmet kavramı Kur’an’da; öğüt,²⁷¹ anlama,²⁷² bilgi ve akli deliller,²⁷³ Kur’an,²⁷⁴ Kur’an’ın yorumu,²⁷⁵ sünnet²⁷⁶ ve peygamberlik²⁷⁷ anlamlarında kullanılmıştır.²⁷⁸ Hikmetin çoğulu ahkâmdır.²⁷⁹

Hikmet birçok yerde felsefe ile birlikte kullanılmıştır. İslami dönemde ise hikmet şu anlam muhtevasına ulaşmıştır: “Bütün özel bilgi alanlarını kuşatan kapsamlı ve derin bilgi veya felsefe, ilâhî gerçekleri ve Kur’an’ın derin anlamını kavramaktan doğan bilgi ve bu bilgilere uygun yaşama tarzı, Hz. Peygamber’in sünneti, bir hükmün sebebi veya amacı, bir eylemden beklenen yarar (maslahat).²⁸⁰ Canan’a göre ise, “Başta Katade ve İmam Şafi olmak üzere İslam uleması Kur’an’da

²⁶⁹ el-İsrâ 17/70.

²⁷⁰ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 258.

²⁷¹ el-Bakara 2/231; Âl-i İmran 3/48; en-Nisâ 4/54; el-Kamer 54/5.

²⁷² el-En’am 6/89; Meryem 19/12; el-Enbiya 21/79; Lokman 31/12.

²⁷³ Lokman 31/12.

²⁷⁴ en-Nahl 16/125.

²⁷⁵ el-Bakara 2/269.

²⁷⁶ el-Bakara 2/151; 231; en-Nisâ 4/113.

²⁷⁷ el-Bakara 2/251; Âl-i İmran 3/48; en-Nisâ, 4/54; Sâd 38/20.

²⁷⁸ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 258.

²⁷⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 3, ss. 348-349.

²⁸⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 1, ss. 297-298.

gelen ve Resûlullah'a nispet edilen 'hikmet'ten maksadın hadis ve sünnet olduğunu belirtirler.”²⁸¹

Hikmet, eğitim açısından ne gibi bir fonksiyon icra eder? Bilgi aktarımı veya bilgiyi kullanmayı nasıl etkiler? Bilginin kötüye kullanımı mümkün müdür? Başka bir deyişle bilgi mutlak anlamda iyi midir? Şayet bilgi kötüye kullanılabilirse bunu önlemenin yolu nedir? Bu başlık altında bu ve benzeri soruların cevabını arayacağız.

Hikmetin gerekliliğini temellendirme de Kur'an'ın tarihsel şahsiyetler bağlamında zikrettiği üç tiplere bizim için yol gösterici olmaktadır. Bunların ilki baskıcı bir iktidarı ve egemenliği elinde tutan Firavun, ikincisi servet ve sermaye sahibi Karun, üçüncüsü ise, konumuzla yakından ilişkili olan, “ilkinin iktidarına, ikincisinin haksız kazanç ve sömürüye dayalı sermayesine bilgisiyle meşruiyet kazandıran, bu yolla iktidar ve sermayeye ortak olan Belam tiplmesidir.”²⁸² Belam tiplmesi açık bir şekilde bilginin kötüye kullanılmasını figüre etmektedir. Bu örnekten anlaşıldığı üzere İslam'da ilim tek başına yeterli değildir. Çünkü Kur'an'da Belam, ilme sahip olan fakat negatif olarak sunulan bir tipolojidir. O bilgisiyle baskı ve zulmün devamına dayanak oluşturacak meşruiyet zemini hazırlıyordu. Yani bilgisiyle doğru “hüküm” vermiyordu. Kuşkusuz bunun sebebi, hikmetten yoksun oluşuydu. Kanaatimizce Kur'an bize bu örneği sunarken, hikmetin nedenli önemli bir haslet olduğuna vurgu yapmaktadır.

Sosyolojide, toplumsal çöküş²⁸³ üzerinde en çok konuşulan kavramdır. Kanaatimizce toplumsal çöküşü ve bozulmayı tetikleyen en önemli faktör bilginin kötüye kullanılmasıdır. Hikmet, Kur'an'ın belirttiği toplumsal çöküşe²⁸⁴ sürükleyen etkenlerden bilginin kötüye kullanımını engelleyecek en önemli aktördür.

Gazali'nin dediği gibi, zahirî ilimlerden başka ilim yoktur demek, gerçek bilgiye ulaşmada en büyük engeldir. Bu nedenle zahirî bilgilerin âlimi, marifetten geri kalır.²⁸⁵ Bu açıklamalardan sonra ilgili ayetler ve yorumuna geçelim.

²⁸¹ İbrâhim Canan, *Aile İçi Eğitim*, (Gözden geçirilmiş 2. baskı), İzmir: Gül Yurdu Yayınları, 2007, s. 97.

²⁸² Mesut Okumuş, “Kur'an ve Sünnette Dünya ve Ahiret Hayatına Bakış”, *Diyanet İlmi Dergi*, 46/4, (Sonbahar 2010), s. 136.

²⁸³ Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1993, s. 74.

²⁸⁴ Kur'an'da toplumsal çöküş için bkz., Ejder Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, (Gözden geçirilmiş 3. baskı), İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.

²⁸⁵ Gazâlî, *Kimyay-ı Saâdet*, C 1, s. 43.

“O hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet nasip edilmişse doğrusu, büyük bir hayra mazhar olmuştur. Ancak tam akıllı olanlar gerçekleri anlar ve düşünürler.” (el-Bakara 2/269)

Ayette hikmetin büyük bir hayır olduğu belirtilmektedir. Hikmetin kesbi²⁸⁶ mi yoksa vehbi²⁸⁷ mi olduğu tartışma konusudur. Ayetin son kısmı ise hikmet-akıl ilişkisine değinmektedir.

Zuhayli’ye göre bu ayet, ilmi teşvik etmekte, hikmetin değerini yüceltmekte ve akıllı, yaratılış sebebinin en şerefli olan alanında kullanmaya yönlendirmektedir.²⁸⁸ İlim ve dünyalıklar karşılaştırıldığında dünya metanın azıcık bir şey olduğunu²⁸⁹ söyleyen Kur’an, ilim ve Kur’an’dan “pek çok hayır” diye bahsetmektedir.²⁹⁰

Bayraklı’ya göre hikmetin, *psikolojik, nazari ve ameli* olmak üzere üç boyutu vardır.²⁹¹ Hikmet, eğitimle yakın ilişki içinde olan bir kavramdır. Yorumladığımız ayetten bir önceki ayet,²⁹² insanın infak etme konusunda şeytan tarafından fakirliğe düşme korkusuyla vazgeçirilmeye çalışması, ancak Allah’ın kendi katından bir af ve lütuf müjdelemesi, insanın davranışlarının arka planında var olan güdülere işaret edilmektedir. İşte bu noktada yardımda bulunurken fakirlik korkusunun şeytandan geldiğini bilmek, genişliğin, ferahlığın ilahi lütuf olduğunun farkında olmak, hikmetin davranışlarımıza yansması olacaktır.²⁹³ Bayraklı, davranıştaki bu basiret hikmeti ifade eder. Bu nedenle “Eğitimde hikmet, bu basireti ve düşünüp görme yeteneğini harekete geçirmek anlamına gelmektedir.”²⁹⁴

Bayraklıya göre “hikmetin verilmesi” ifadesi, hikmetin bir boyutunun yetenek olduğunu gösterirken, “verme” eylemi, bu özelliklerin doğuştan olduğunu gösterir.²⁹⁵

²⁸⁶ Kesb: Kazanma, çalışma, toplama gibi anlamlara gelir. Bireyin kendi çabasıyla elde ettiği kazanımları ifade ederken kullanılır. Kesb konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 373.

²⁸⁷ Vehb: Allah vergisi, kişinin çalışmadan, doğuştan sahip olduklarını nitelemek için kullanılır. Vehb konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, ss. 687-688.

²⁸⁸ Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 2, ss. 63-64.

²⁸⁹ en-Nisâ 4/77.

²⁹⁰ Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 2, s. 64.

²⁹¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 3, ss. 349-353.

²⁹² el-Bakara 2/268.

²⁹³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 3, ss. 351-355.

²⁹⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 3, ss. 352-355.

²⁹⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 3, ss. 353-355.

Ayrıca eğer “verme” eylemini öğretme olarak kabul edersek, hikmetin öğretilebilen, üretilen bir bilgi olduğu sonucuna varırız.²⁹⁶

Ayetin giriş kısmında hikmetin önemine vurgu yapılmakta devamında ise, hikmetin değerini anlayabilmek için salim akıl sahibi olmak gerektiği belirtilmektedir. Bu nedenle diyebiliriz ki, hikmet ve akıl kavramları ayrılmaz bir bütünü ifade etmektedirler. Bu noktaya dikkat çeken Bayraklı, akıl, aklın anlamlarından olan “çekirdeğin kabuğunu kırıp özünü filizlendirmek, manasından hareket ederek insanın doğasında bulunan iyiliklerin üstündeki kabuğu kırıp, insanın cevherini ortaya çıkarma faaliyetinde bulunmaktır. Öyleyse hikmet, insanın cevherinde var olan özelliklerin yeşerip ürün olarak ortaya çıkmasıdır. Bu anlamıyla eğitimin ta kendisidir.”²⁹⁷

Bayraklıya göre hikmetin hem ilahi boyutu, hem de beşeri çabalarla kazanılabilecek boyutu vardır.²⁹⁸ Zira ayetin, “*Allah dilediğine hikmet verir*” cümlesi, ilahi boyutuna, “*Derin kavrayış sahipleri dışında kimse bunu düşünüp anlayamaz*” ifadesi de kesbi (çalışarak elde edilen) olduğuna işaret etmektedir. “Demek ki hikmet, ilahî öğretim ile beşerî öğretimin kesiştiği noktada ortaya çıkmaktadır.”²⁹⁹ Buradan hareketle denilebilir ki eğitim-öğretim faaliyetlerinde ne beşeri olanı göz ardı etmeli ne de ilahi olanı saf dışı tutmalıyız. Günümüz din eğitimi tartışmalarını bu minvalde gerçekleştirmek, daha doğru bir sonuca ulaşmak açısından hayati önem arz etmektedir.

Yıldırım, Bayraklı’dan farklı olarak hikmetin nazari ve ameli olmak üzere iki kısma ayrıldığını bildirmektedir.³⁰⁰ Bu duruma Nahl Suresinin ikinci ayetini delil olarak gösteren Yıldırım, şöyle demektedir:

“*Allah, diğer bütün peygamberleri kastederek (salât u selâm hepsine olsun): ‘Allah kendi buyruğundan (haberli kılmak için) kullarından dilediğine melekleri ruh ile indirir de: Benden başka hiçbir ilâh olmadığını’ buyurarak kullarını yürütmekte oldukları yolun tehlikesine karşı uyarmalarını ister.*”

Bu, nazarî hikmettir. Bundan hemen sonra, “O halde bana karşı gelmekten

²⁹⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 3, ss. 354-355.

²⁹⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 3, ss. 356-358.

²⁹⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 3, s. 359.

²⁹⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 3, s. 359.

³⁰⁰ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 2, ss. 765-768.

sakının!” buyurması ise amelî hikmeti yansıtır.”³⁰¹ İnsanın bir bütün olarak kemale (olgunluk) ermesi de, ancak bu iki kuvvetle gerçekleşecektir.³⁰² Bu nedenle ne sadece nazari, ne de sadece ameli yaklaşım insanı tam anlamıyla eğitmeye yetmeyecektir. Burada asıl olan her iki tarafa da yeterli ve dengeli yönelmektir. Kuşkusuz bunu sağlamak da eğitimcilerin en önemli amaçları olmalıdır.

Koçyiğit ve Cerrahoğlu, hikmetin mücerret ilimden meydana gelmediğine dikkat çekerek, “Hikmet, gerçek ve sahih olan ilimdir ki, insan nefesine ve iradesine hâkim olarak onu dünya ve ahiret saadetine ulaştıracak olan amelleri işlemeye, buna karşılık hüsrânına sebep olacak kötü amellerden de uzaklaşmaya sevk eder,” demektedir.³⁰³ Bu yorumu nice ilim sahibi olup da hem dünya hem de ahiretlerini sıkıntıya sokacak hallerde bulunan kişilerin varlığı desteklemektedir. Zira en doğruya ulaşma konusunda mücerret ilim yeterli olsaydı, böyle bir sorun yaşanmıyor olacaktı.

Hikmet sahibi olmak, şeytandan gelen vesveseler hakkında bilinçli ve farkındalık seviyesinin yüksek olması demektir. Şeytanın etkisinden uzak kalmak ise, hem bu dünya hem de ahiret için büyük bir ferahlık vesilesidir. Şeytanın vesveselerinde uzak kalmanın bir yolu da akl-ı selimle elde edilmiş hikmettir.³⁰⁴

Toptaş, Kur’an’da hikmetin farklı anlamlarda kullanıldığına dikkat çektikten sonra bu ayetteki anlamının “iyi ile kötülüğü bir birinden ayırt etme melekesi” olduğunu söylemektedir.³⁰⁵ Toptaş’ın dikkat çektiği bir diğer nokta ise, en büyük hayır, en fazla mala sahip olmak değil, akıl ve onu kullanabilme yetisine sahip olmaktır. Bu nedenle Toptaş, Yüce Yaratıcıya dua ederken bu durumu göz önünde bulundurarak hareket etmemiz gerektiğini belirtmektedir.³⁰⁶

Taberî, hikmetle ilgili farklı müfessirlerin görüşlerini³⁰⁷ verdikten sonra, hikmete, bütün bu görüşleri kapsadığını söylediği “isabetli olma” anlamını vermektedir.³⁰⁸

Kutub ise, hikmetin hem malı hem de mağfireti birleştiren bir ihsan olduğunu

³⁰¹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 2, s. 768.

³⁰² Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 2, s. 768.

³⁰³ Koçyiğit ve Cerrahoğlu, *Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, C 1, ss. 540-541.

³⁰⁴ Koçyiğit ve Cerrahoğlu, *Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, C 1, s. 541.

³⁰⁵ Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 1, s. 579.

³⁰⁶ Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 1, s. 579.

³⁰⁷ Bkz., Taberî, *Taberî tefsiri*, C 2, ss. 149-150.

³⁰⁸ Taberî, *Taberî tefsiri*, C 2, s. 150.

söylemektedir.³⁰⁹ Hikmet sayesinde her şeyin ortasının ve normalinin bilineceğini söyleyen Kutub, sebep sonuç ilişkisinin en iyi hikmetli bir nazarla anlaşılacağını belirtir.³¹⁰ Kutub’a göre Yüce Allah’ın hikmeti dilediğine verir ifadesi, insan çalışsa da hikmeti elde edemeyeceğini anlatmak için değildir. Böyle bir ifade, İslam düşüncesinin esas kaidelerinden biri olan, her şeyi meşiiyeti ilahiye bırakmayı anlatmak içindir.³¹¹ Zira başka bir ayette kim hidayet arzusu ile çalışırsa, Yüce Allah’ın onu mahrum etmeyeceği belirtilmektedir.³¹²

Toparlayacak olursak, *“kime hikmet verilmişse ona büyük bir hayır verilmiştir”* ifadesi, bize öncelikle hikmeti tanıtmakta, devamında ise kişinin Yüce Allah’tan hikmeti istemesine gizli bir yönlendirme bulunmaktadır. Çünkü bu ayet bir anlamda “Hikmet nedir?” sorusunun cevabını vermektedir.

Hikmet Allah vergisi midir yoksa çalışarak elde edilebilecek bir durum mudur? Tartışmasında bize göre; şayet kişi hal ve davranışlarını hikmet sahibi olma yönünde kullanarak bu ilahi lütfı eremeyecek olsaydı, böyle bir ayet insanlar arasında gıptayı teşvik edecekti ki bu Kur’an’ın belagatine ve üslubuna taban tabana zıttır. Bu durum, tıpkı insanın kendi elinde olmayan ve çalışsa da elde edemeyeceği fiziksel bir özelliğinin, örneğin boyunun uzunluğunun, başka insanlara üstün kılınmaya vesile sayılması gibi olurdu.

Hikmet, içinde ilim ve akıl gibi iki hayati hasleti taşıyan, zahire takılıp kalmadan, batına nüfuz etme imkânı sağlayan, basirettir. Bize düşen hikmetin nasip edileceği bir insan olmak amacıyla, hikmeti eğitim-öğretimin içine öncelikli bir amaç olarak yerleştirmektedir.

“O, Ümmiler arasından, kendilerinden olan bir Resul gönderdi. Bu Resul onlara Allah’ın ayetlerini okur, onları inançlarına ve davranışlarına bulaşmış kirlerden arındırır, onlara Kitabı ve hikmeti öğretir. Hâlbuki daha önce belli ve kesin bir sapıklık içinde idiler.” (el-Cuma 62/2)

Bu ayet, Araplara bulundukları durumu ve o halden geldikleri seviyeyi göstermektedir. Ayette geçen ümmî³¹³ kelimesinin karşılığı için farklı yorumlar

³⁰⁹ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 2, s. 94.

³¹⁰ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 2, s. 94.

³¹¹ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 2, s. 95.

³¹² el-Ankebût 29/69.

³¹³ “Ümmîler” kelimesinin anlamı hakkında bkz. el-Bakara 2/78; Âl-i İmrân 3/20, 75; “Ümmî Peygamber” tabiri hakkında bkz.; el-A’râf 7/157, 158.

yapılmıştır.³¹⁴ Fakat ümmî kelimesi bu bağlamda, “büyük çoğunluğu okuma yazma bilmeyen Araplar” veya “kendilerine ait ilâhî bir kitabı olmayan topluluk” şeklinde açıklanmıştır.³¹⁵ Kurtûbi Maverdî’den yaptığı alıntıda Maverdî “Ümmî bir Peygamber göndermiş olmasının bir lütuf olarak hatırlatılması nasıl açıklanır?” sorusunu cevaplamaktadır.³¹⁶ Maverdi bu soruya üç başlıkta cevap verir.

- i. Peygamberlerin önceki müjdelerine (nitelik itibariyle) uygun olması,
- ii. Kendisinin de ümmî olması, kavmini muvaffak etme konusunda daha ileri derecede olması,
- iii. Davet ettiği esasla, okuduğu kitapla onun arasında kötü zannın ortadan kaldırılması.

Resul ise, Hz. Muhammed’dir. Bu ayet aynı zamanda peygamberin, ayetleri okumak, insanları arındırmak, bulundukları kötü halden çekip çıkarmak maksadıyla eğitmek ve öğretmek (*Kitabı ve hikmeti öğretir*) gibi görevlerinin neler olduğunu belirtmektedir.³¹⁷ Bu ayetin bir diğer hususiyeti ise; özelde Araplara, genelde ise tüm insanlara bahşedilen vahiy nimetinin hatırlatılmasıdır. Bu ilahi lütuf Mekki ve Medeni birçok ayette dile getirilmektedir.³¹⁸

Arslan, Hasan-ı Basri’ye dayandırdığı yorumunda, “hikmeti öğretti” ifadesinden maksat; Hz. Muhammed’in sünnetidir, demektir.³¹⁹ Kurtûbi de aynı görüştedir.³²⁰

Razi’ye göre ayetteki “Onlara kitabı ve hikmeti öğretir” ifadesinde “kitap” okunan ayetler, “hikmet” ise farzlardır.³²¹ Yazır ise bu ifadeyi tefsir ederken, “onlara okuyup yazmayı ve Kitapların en üstünü olan Kur’an’ı belletiyor” demektir.³²² Yazır, ek olarak sünnet ve hadislerle, Kur’an’ın hükümlerini yerine getirmek için akli ve nakli ilimler yanında başka şeyler de öğretiyor, yorumunu yapmaktadır.³²³

Zuhayli ise bu ayetten hareketle Peygamberimizin gönderilme gayelerini şu şekilde açıklamaktadır:³²⁴

³¹⁴ Bkz., Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 15, ss. 112-113.

³¹⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 5, ss. 272-273.

³¹⁶ Kurtûbi, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 17, ss. 320-321.

³¹⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 5, ss. 272-272.

³¹⁸ Benzer ayetler için bkz., el-Enbiya 21/10; ez-Zuhuruf 43/ 43-44, el-Hacc 22/78; el-Bakara 2/143.

³¹⁹ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 15, ss. 112-113.

³²⁰ Kurtûbi, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 8, s. 288.

³²¹ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihi’l-Gayb*, C 21, ss. 477-478.

³²² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C 8, s. 35.

³²³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C 8, s. 35.

³²⁴ Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 14, s. 444.

- i. Doğru düşünce ve güzel bir hayat tarzına yöneltecek Kur'an ayetlerini okumak,
- ii. Ümmetini küfür kirinden, günahlardan ve cahiliye kalıntılarından uzaklaştırarak kalplerini imanla temizlemek,
- iii. Kur'an ve sünnet ile bunların ihtiva ettiği hükümleri, hikmet ve sırları öğretmek.

Yıldırım'a göre bu ayet, peygamberimizin nasıl bir toplumdan işe başladığını göstermektedir. Ayrıca böylesine eksilerde yer alan bir toplumda başlayan ve başarılı olan tebliğ faaliyetinin nazara verilmesi, yeni gelen dinin beşer aklının bir mahsulü olamayacağını, ilahi kaynaklı olduğunun kanıtını oluşturmaktadır.³²⁵

Kanaatimizce ayette ilk olarak, “Kur'an'ı öğretti”, ardından “hikmeti öğretti” denilmesi, önce nazari bilgi olan ayetleri belletip, ardından ilk muhatap olduğunda anlaşılmasında güçlük çekilen hususların hikmetlerini öğretti şeklinde anlaşılmaktadır. Bu durum bize eğitimde çok önemli bir ilke kazandırmıştır. Bu demektir ki, eğitimciler önce teorik bilgiyi vermeli, devamında muhatabı ikna edecek sebep ve hikmetlerini açıklamalıdır. Meseleyi din eğitimi açısından örneklendirecek olursak; namaz kılma emrini veren ayeti³²⁶ ifade ettikten sonra hikmetini de açıklarsak ayette belirtilen ilahi eğitim metoduna uygun davranmış oluruz. Din eğitimi alanında çok sık karşılaşılan “din eğitimi mi?” “din öğretimimi?” tartışmasına³²⁷ bu ayet son noktayı koymaktadır. Eğer sadece öğretim yeterli olsaydı, hikmeti öğretmeye gerek duyulmazdı. Bu demektir ki; din öğretimi tek başına yeterli olmamakta, dini öğretilerin “hikmetlerini” de kazandırabileceğimiz din eğitimine gerek duyulmaktadır.

“Biz onun(Dâvûd’un)hâkimiyetini güçlendirdik, ona hikmet, nübüvvet, isabetli karar verme ve meramını güzelce ifade etme kabiliyeti verdik.” (Sâd 38/20)

Bu ayette Hz. Dâvûd'a bahsedilen birtakım nimetlerden bahsedilmektedir. Nübüvvet, isabetli karar alma, meramını güzelce ifade etme nimetlerinin başında hikmetin sayılması manidardır. Bu sıralamanın bize söyleyeceği bir şey varsa oda, söz konusu kabiliyetlerin hepsinde hikmetin bulunması gerektiğidir. Başka bir deyişle hikmet diğerlerine nazaran “ortak çarpan” konumundadır.

³²⁵ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C 12, ss. 6177-6180.

³²⁶ el-Ankebût 29/45.

³²⁷ Bu konuda yapılan tartışmalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, ss. 24-29.

Karaman ve arkadaşları, Hz. Dâvûd’a verilen hikmetten, peygamberlik, Zebur, hukuk bilgisi veya gerçeğe uygun olan her türlü sözün kastedildiğini belirtmektedirler.³²⁸ Kurtûbî, farklı müfessirlerden derlediği bilgide bu ayette geçen hikmetin, peygamberlik, adalet, yüce Allah’ın Kitab’ını bilmek, Sünnet, ilim ve fıkıh gibi manaları kapsadığını söylemektedir.³²⁹ Derveze de benzer bir yorum getirmekte ve ayette geçen hikmetten maksadın, “yüksek bilgi, hakkı batıldan ayırma, davaları çözme” olduğunu belirtilmektedir.³³⁰

Razi bu ayette geçen “hikmet” kelimesini açıklarken faziletleri, ruhani, bedeni ve bu ikisi dışında kalanlar olmak üzere üçe ayırmaktadır. Devamında ruhani faziletleri de ilim ve amel olarak tasnif eden Razi: ameli, insanın “dünya ve ahiret işlerine en uygun olanı yapması” şeklinde tanımlayıp “işte hikmet budur” demektedir.³³¹ Razi’ye göre hikmet, aksiyonda kendini gösteren bir niteliktir. Hz. Dâvûd’un “yerli yerinde iş yapması” düşünüldüğünde bu yorumun daha sağlıklı olduğu anlaşılabacaktır.

Razi, hikmetin, içinde bilgi ve ameli barındırdığını söylemektedir. Hikmetin, “işlerin ihkâm ile muhkem (sağlam) yapılp, zayıflık sebeplerinden uzak tutulması manasında oluşundan” ötürü bu ismi aldığını belirtmektedir.³³²

Zuhayli’ye göre, “hikmet verdik” ifadesinden maksat, “O’na anlayış kabiliyeti, akıl, fetanet, ilim, adalet, tam ve sağlam amel ve hükümde doğruya isabet kudretidir.”³³³

Toptaş ise bu ayetin müminlere hikmetli olma ve hitabetlerini geliştirme görevi yüklediğini söylemektedir.³³⁴ Taberî ise, “*Dâvûd’un hâkimiyetini güçlendirilmesi*” ifadesini tek yönlü anlaşılmasa gerektiği, bunun çok güçlü bir orduya sahip olması olacağı gibi, insanları etkileme, hitabet kabiliyeti de olabilir, demektedir. Sebep olarak da ayetin bunlardan herhangi birisini ayırt edici şekilde belirtmediğini göstermektedir. Ona göre burada ayetin genel manasına bağlı kalmak en doğru yaklaşım olacaktır.³³⁵

³²⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 5, s. 503.

³²⁹ Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 15, s. 38.

³³⁰ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri)*, C 1, s. 383.

³³¹ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu’l-Gayb*, C 19, s. 50.

³³² Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu’l-Gayb*, C 19, s. 50.

³³³ Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 12, ss. 186-187.

³³⁴ Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 6, s. 465.

³³⁵ Taberî, *Taberî Tefsiri*, C 7, ss. 125-126.

Peygamberlerin, insanlığın öğretmenleri oldukları düşünüldüğünde, Hz. Dâvûd’un “hâkimiyetini güçlendirme” sebeplerinden biri de kendisine “hikmet” verilmesidir. Kuşkusuz bu özelliği insanları eğitmek için girdiği faaliyetlerde O’nun elini güçlendiriyordu. Biz ayeti eğitim bilimleri açısından değerlendirecek olursak, öğretmenin sınıfta “hâkimiyetini güçlendirebilmesi” için gerekli olan *hikmet* genel kültür, meslek bilgisi, pedagojik alt yapı, kişilik ve karakterdir.³³⁶ Bu ayetten çıkarılacak bir diğer eğitsel sonuç ise, öğretmenin anlatım becerisinin “*meramını güzelce ifade*” edebilecek şekilde olması gerektiğidir. Hikmetin yakından ilişkili olduğu, eğitimde de çok önemli bir yere sahip olan karar verme süreci, öğretmenin “hâkimiyetini güçlendirecek” bir diğer etkidir.

Değişen toplum yapısı bu özelliklere sahip olmayı bir gereklilik olmaktan ziyade, zorunluluk haline getirmiştir. Çünkü toplumsal değişiklik, öğretmen rollerinde de değişikliğe neden olmuş, artık öğretmen, “her şeyi bilen” rolünden, söylediklerinin eleştiriye tabi tutulduğu role evrilmiştir.

İşte tüm bu durumlar göz önüne alındığında günümüzde din eğitimcilerinin her zamankinden çok daha fazla “hâkimiyetini güçlendirmeye” ihtiyacı vardır. Bu bağlamda söz konusu ayetin ifade ettiği hikmet kavramı ihtiyaç duyduğumuz en önemli haslettir.

1.6 İnsan Bilgisinin Sınırlarına İlişkin Ayetler ve Yorumu

Kur’an ‘da bilgi türlerini üç başlık altında incelemek mümkündür.³³⁷ Bunlar, duyuşal, akli ve kalbi bilgidir. Duyusal bilgi, duyular³³⁸ vasıtasıyla elde edilen bilgilerdir ki bu çoğu kez tek başına yeterli değildir. Akli bilgi, akıl vasıtasıyla elde edilen bilgiye denir. Akıl doğru ile yanlışın bir birinden ayırt edilmesinde işlevsel bir rol üstlenir. Son olarak kalbi bilgi, kalp, insanın bilgiyi elde ediş sürecinde merkezi bir yer işgal eder.³³⁹ Kur’an’da değişik vesilelerle 122 yerde geçen kalp, beş duyu ve akılla elde edilen verileri anlayan ve bilgiye dönüştüren organdır.³⁴⁰ Ünal, kalbinde insanlardaki zahiri duyulara benzer “sem”, basar ve fuad adıyla duyuları olduğunu söylemektedir. Ona göre eşyanın gerçek bilgisine ulaşmak için bu duyuların faal

³³⁶ Genel olarak öğretmenin, özelde ise din eğitimcisinin sahip olması gereken nitelikler için bkz., Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, ss. 16-30.

³³⁷ Uyanık, *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması*, ss. 79-84.

³³⁸ en-Nahl 16/78; el-Mülk 67/23; es-Secde 32/9.

³³⁹ Uyanık, *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması*, s. 82.

³⁴⁰ Uyanık, *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması*, s. 82.

olması gerekir.³⁴¹ Uyanık'a göre ise bu bilgi türü, duyuşal ve akli bilgi sürecinin nihai noktasıdır.³⁴²

İnsanın bilemeyeceği bilgi sahası İslam literatüründe gayb olarak isimlendirilmektedir. Gayb, “gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak anlamında mastar, gizlenen, hazırda olmayan anlamında ise isim ve sıfat olarak kullanılmakta” ve sözlükte bu anlamlara gelmektedir.³⁴³ Kur'an'da altmış yerde geçen gayb, dini bir kavram olarak “nakle dayalı bilgi olmaksızın hakkında bilgi edilemeyen varlık alanı”³⁴⁴ demektir. Kur'an açısından bakıldığında gayb âlemi kendi içinde mutlak gayb ve aşkın gayb olarak ikiye ayrılmaktadır.³⁴⁵

Aşkın Gayb: Din olarak İslam'ın bilgi kaynakları temele alınarak bilgi edinilebilecek âlemi ifade eder. Örneğin cennet ve cehennem insan bilgisine nispeten gaybi bir bilgidir. Fakat gerek ayetlerden gerekse sahih hadislerden bu alana dair bilgi edinilebilir. Kur'an, bu tür gayb bilgisini Allah'ın dilediği peygamberlere bildireceğini ifade eder.³⁴⁶ O halde vahyin bildirmesiyle anlaşılan bir alan olduğu için gayb bilinemez, ancak anlaşılır demek mümkündür.³⁴⁷

Mutlak Gayb: Bu âlemle ilgili olarak insanın bilgi edinme yeteneği aciz kalır. Nasıl ki görme ve duyma yetilerimizin eşik olarak belirli sınırları varsa, aynen bilgi elde edebilme kabiliyetimizin de belirli sınırları mevcuttur. Örneğin Yüce Allah'ın Zatı bunlardandır. Zaten Kur'an, mutlak gayb olan saha için insanları sorumlu tutmamaktadır.

Gayb sadece gelecekle ilgili değildir. Geçmişteki bilinmezlikler de gaybdır.³⁴⁸ Gayb kavramının Kur'an'da zikri, bilinmezliği kutsama değil, bilginin sınırları ve türlerini bildirmek içindir. Başka bir deyişle gayb, bilgi sahasını sınıflandırmada bir kategoridir. Çünkü müminlerin gayba inanması³⁴⁹ ve onu inançlarının bir haline getirmesi, bu alanın dışlanmadığını, bilakis bu alanla ilgili bir farkındalığı ifade eder.³⁵⁰ Bu konu üzerinde ısrarla durmamızın sebebi; gaybla agnostisizm arasında bir

³⁴¹ Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, ss. 388-389.

³⁴² Uyanık, *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması*, s. 82.

³⁴³ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 200.

³⁴⁴ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 200.

³⁴⁵ Açıkgenç, “İslam'da Bilgi Nazariyesi”, *İslam'a Giriş*, s. 28.

³⁴⁶ el-Cin 72/26-27; Hûd 11/49.

³⁴⁷ Açıkgenç, “İslam'da Bilgi Nazariyesi”, *İslam'a Giriş*, s. 25.

³⁴⁸ Âl-i İmrân 3/44; Hûd 11/49.

³⁴⁹ el-Bakara 2/3.

³⁵⁰ el-Enbiya 21/49.

ilişki olmadığını göstermek içindir. Agnostikler bilginin olabilirliğini yadsırlar ve bu konuda en köktenci kanatta yer alırlar.³⁵¹ Gayb, agnostisizm gibi bilinemezliği savunma veya bir kısım bilgi sahasını yok sayma değil, aksine o alanla iletişim kurma biçimidir. Zira insanın neleri bildiğinin farkında olması kadar, neleri bilemeyeceğinin farkında olması da bilginin bir gereğidir.³⁵²

Gayb aynı zamanda bir inanç meselesidir. “Bu bakımdan görünür olandan görünmeyene iman, insanlığın tekâmülüdür.”³⁵³ Gayba iman soyut düşünce³⁵⁴ becerilerini gerektiren bir süreçtir ve zekâ seviyesiyle yakından ilişkilidir. Soyut düşünce yönünde ilerlemek, aslında din ihtiyacını ortaya koymak demektir.³⁵⁵ Tarhan, bu durumu açıklamak için şöyle bir örnek verir: Bir çocuğun eline kırmızı bir ışık tutulsa, çocuk bunun ışık olduğunu anlamayıp, elinin boyandığını zannederek ağlayabilir. Bunu nedeni, çocukların soyut düşünce ile somut düşünce arasındaki farkı bilmelerinin zor olmasıdır.³⁵⁶

Bu açıklamalardan sonra ilgili ayetler ve yorumuna geçebiliriz.

“De ki: gerek göklerde gerek yerde olanlardan hiç kimse gaybı bilemez, gaybı yalnız Allah bilir. Dolayısıyla, onlar ne zaman diriltileceklerini de bilemezler.” (en-Neml 27/65)

Ayetin nüzul sebebi olarak, bazı putperestler, Peygamberimizi inkâr maksadıyla kıyametin ne zaman kopacağını sormuşlardır. Bunun üzerine inen ayet, kıyametin gayb olaylarından olduğu ve bunu Allah’tan başkasının bilemeyeceği açıklamıştır.³⁵⁷

Arslan, beşerin gayb bilgisine bütün yönleriyle sahip olamayacağını söylemektedir. Gayb ilmini bizzat gayb ve bilvasıta gayb olarak ikiye ayıran Arslan,

³⁵¹ Alwin Diemer vd., *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, Doğan Özlem (çev.), İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990, s. 154.

³⁵² Örneğin bir kavramı tanımlarken neleri kapsadığını belirtmek kadar neleri dışarıda tuttuğunu ifade etmek de kavramla ilgili bilgi verir. Bir varlığı mahiyetiyle kavrayamadığımızda, onun ne olduğunu belirtmek yerine ne olmadığını bildirmek felsefî açıdan eleştiriye açık olsa da doğru bilgiye ulaşmada daha güvenli bir yöntemdir. Bu durum İslam düşüncesinde selbi tanımlama olarak isimlendirilmektedir. İbn Sina bu yöntemi özellikle Yüce Yaratıcının sıfatları hakkında konuşurken kullanmanın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Selbi yöntem hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz., Adnan Küçükali, “İbn Sina’nın Selbi Yorumlama Metodu”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1, 2009, ss. 57-66.

³⁵³ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 197.

³⁵⁴ Soyut düşüncenin gelişimi ve özellikleri hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz., Münire Erden ve Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2011, ss. 59-69.

³⁵⁵ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 197.

³⁵⁶ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 197.

³⁵⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 4, s. 200.

bizzat gaybın kullar tarafından bilinemeyeceğini ifade eder. Yüce Allah'ın herhangi bir vasıta ile bir kısım gaybı kullarına bildirmesi mümkündür. Bu nedenle insanlara nispeten “Onlar gaybı bilmiştir” denilmez. “Onlara gayb bildirilmiştir” denilir.³⁵⁸

Razi, Yüce Allah'ın; “mükâfatı hak eden kimseleri, cezayı hak eden kimselere karıştırmadan, mükâfatlandıran zat” olması gerektiğinden hareketle, gaybın bilgisinin kendinde olduğunu, bu nedenle ibadete de kendisinin layık olduğunu bildirmiştir, demektedir.³⁵⁹

Yıldırım'a göre ise bu ayet, diğer ayetlerle bağlamı içinde değerlendirildiğinde kâfirlerin peygamberimizin eğitim-öğretiminden mahrum olmaları nedeniyle ahirete dair hiçbir şey bilmedikleri veya çok az şey bildiklerini belirtmektedir.³⁶⁰ Bu yorum inananların ahiret ve kıyamete dair her şeyi bildikleri şeklinde bir manaya yol açmamalıdır. Çünkü müminler, gerek kıyametin gerekse ahiretin tam anlamıyla keyfiyetini bilmemekle beraber, iman açısından tecrübe edebildikleri bir gerçekliktir.

Kutub'a göre insanlık yaratılışından beri gayb perdesinin önünde dikili kalmış ve ilimle bu perdeyi aşamamıştır. Kutub, bunun sebebini açıklarken; gayb perdesinin aralanmamasının hikmetlerinden biride insanoğlunun kâinatın esrarına vukufiyet sağlama adına sürekli çalışmayı, öğrenmeyi, araştırmayı istediğinden bahsetmektedir.³⁶¹ Yine gayb zikredildikten sonra biraz daha özele inilerek “*ne zaman diriltileceklerini de bilemezler*” ifadesiyle ahiret konusunun da gaybi bir bilgi olduğu belirtiliyor.³⁶²

Kanaatimizce bazı hallerin insana nispeten gayb olması birçok hikmeti beraberinde getirmektedir. Misal olarak ecel, kıyamet, gibi halleri düşünelim. Kişiler ne zaman öleceğini bilseydi, artık insanca bir yaşam mümkün olamazdı. Kıyametin zamanı belli olsaydı, bir toplum olarak insanlık derin bir sarhoşluk ve dehşet içine düşerdi. Bize göre bütün bunlar bazı bilgilerin gayb olmasının biz insanlar açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kur'an'ın kıyameti anlatırken çizdiği

³⁵⁸ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C 12, ss. 442-444.

³⁵⁹ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 17, s. 451.

³⁶⁰ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C 9, ss. 4492-4493.

³⁶¹ Kutub, *Fizilalil Kur'an*, C 11, s. 186.

³⁶² Kutub, *Fizilalil Kur'an*, C 11, s. 187.

dehşet tablosu, bu yorumu haklı çıkarmaktadır. Nitekim Neml suresinde geçen bir ayette o gün Allah'tan başka her şeyin dehşete kapılacağı bildirilmektedir.³⁶³

“Kıyamet saatinin ne zaman geleceğini yalnız Allah bilir. Yağmuru da O indirir, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Her şeyi mükemmel tarzda bilen ve her şeyden haberdar olan Allah'tır.” (Lokman 31/34)

Arslan; Begavi, Vâhidî, Sâlebî gibi âlimlerden aldığı bilgilerle bu ayetin nüzul sebebi hakkında şunları söylemektedir: “Varis bin Arar³⁶⁴ Resûlullah'a geldi ve şöyle dedi: “Ey Muhammed! Kıyamet ne zaman kopacaktır? Memleketimiz kıtlığa düşmüştür, ne zaman yeşillik olacaktır? Ben evden çıkarken hanımım gebe idi. Ne doğuracak? Ben bugün ne kazandığımı biliyorum, acaba yarın ne kazanacağım? Hangi yerde doğduğumu biliyorum, hangi yerde öleceğim?”³⁶⁵ Varis bin Arar'ın bu soruları üzerine bu ayet nazil oldu.

Arslan'a göre sebebi nüzule bakılırsa ayet, muhakkak bir sorunun cevabını oluşturmaktadır.³⁶⁶ Aynı zamanda kendinden önceki ayetlere³⁶⁷ de mukadder (gizli) bir sorunun cevabıdır.³⁶⁸ Klasik tefsirlerde bu ayete dayanarak; kıyametin ne zaman kopacağı, yağmurun ne zaman yağacağı, rahimlerdeki bebeğin cinsiyetinin ve ten renginin ne olacağı, insanın gelecekte ne elde edeceği ve nelerle karşılaşacağı ve ne zaman, nerede öleceğini Allah'tan başkasının bilemeyeceği belirtilmiştir. Bunlara “mugayyebât-ı hamse” (beş bilinmeyen) denilmiştir.³⁶⁹

Karaman ve arkadaşları klasik tefsircilerin aksine bu ayette Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği şeylerin beş değil, üç olduğunu söylemektedirler. Bunlar kıyametin ne zaman kopacağı, yarın ne kazanacağımız ve ölümün nerede ve ne zaman geleceğidir. Bunların dışında kalan yağmurun ne zaman yağacağı ve rahimdeki bebek hakkında “Bunları da yalnız Allah bilir” gibi bir sınırlama

³⁶³ en-Neml 27/87.

³⁶⁴ Bu kişinin Haris b. Ömer olduğunu söyleyenler de vardır. Bkz., Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C 6, s. 307.

³⁶⁵ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C 13, s. 97.

³⁶⁶ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C 13, s. 98.

³⁶⁷ “Ey İnsanlar, Rabbinize karşı gelmekten sakının. Öyle bir günden çekinin ki o gün hiç bir baba evladına asla fayda veremez, evlat da babasına fayda sağlayamaz. Allah'ın vaadi elbette gerçektir. O halde sizi dünya aldatmasın ve çok hilekâr Şeytan da sizi Allah ile aldatmasın, Allah'ın affına güvendirmesin.” Lokman 31/33. Bu ayetten sonra doğal bir soru geliyor; “Peki kıyamet ne zaman?” yorumlamaya çalıştığımız ayet aynı zamanda bu sorunun cevabını da vermektedir.

³⁶⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C 6, s. 307.

³⁶⁹ Misal olarak bkz., Taberi, *Taberi Tefsiri*, C 21, ss. 88-89.

bulunmamaktadır.³⁷⁰ Burada ifade edilen Yüce Allah'ın yağmurun ne zaman yağacağını, anne rahmindeki bebeğin cinsiyeti ve her türlü halini bilmesidir. Bu söyleyiş bu iki hususu başkasının bilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Nitekim bilim, çağımızda bu konuda bazı ön bilgileri elde edebilecek seviyeye gelmiştir.³⁷¹ Bununla birlikte bu durum insanların önceden tespit ettiklerinin aynı şekilde gerçekleşeceği anlamına gelmemektedir. Bu yüzden hava raporları tahminidir, ultrason sonuçları ise yüzde yüz doğru değildir. Zira Allah her an evrene tecelli etmekte ve beklenilenin tam aksi yönde fiiller halk edebilmektedir.

Karaman ve arkadaşları bu ayeti, Allah'ın ilminin ve kudretinin kusursuzluğunu özetleyen ve beşeri bilgi ile ilahi bilgi arasındaki büyük farkı gösteren ifadeler olarak değerlendirmektedir.³⁷²

Yağmurun ne zaman yağacağı konusunda ilk bakışta bunun gayb olmadığı zannedilse de Yıldırım'a göre, Eğer Yüce Allah, yağmurun yağacağına dair herhangi bir işaret vermese, yağmurun ne zaman yağacağını ne barometre ne de başka bir teknikle saptamak mümkündür.³⁷³ Yıldırım ana rahmindeki cenin için "Allah'tan başkası anne karnındaki ceninin nesini bilmez?" sorusunu sormakta ve o kişinin mümin veya kâfir olacağını ve iyi veya kötü olacağını Allah'tan başkası bilemez şeklinde cevaplamaktadır.³⁷⁴ Yıldırım günümüz tefsircilerinden bu yorumlarıyla ayrılmaktadır.

Toptaş ise bu ayet üzerinden insanların yağmurun vaktini bilip bilemeyeceği, ana rahmindeki ceninin cinsiyetinin ve ten renginin ne olduğunun gayb olup olmadığı tartışmalarını yersiz bulmaktadır. Buna sebep olarak da ayetin; "Rahimlerde olanı Allah bilir. Yağmuru Allah indirir" şeklinde olması, yani yağmurun ne zaman yağacağına rahmindeki bebeğin erkek mi, kız mı? olacağı gibi lafızların ayette bulunmamasını gösterir.³⁷⁵ Ayrıca ayette bu "iki hususu yalnızca Allah bilir" gibi bir kayıt da bulunmamaktadır.

Kurtûbî, burada gayb olan ve Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği zikredilen şeylerle, "Peygamberler yüce Allah'ın kendilerine bildirmesi sonucunda

³⁷⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 4, s. 345.

³⁷¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 4, s. 345.

³⁷² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 4, ss. 344-345.

³⁷³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C 9, s. 4776.

³⁷⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C 9, s. 4776.

³⁷⁵ Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 6, ss. 198-199.

gayba dair birçok şey bilebilirler” ifadesini bağdaştırma sadedinde şunları kaydetmektedir: Burada kastedilen “Kâhinlerin, münecimlerin, yıldızların doğup batması ile yağmur yağdırılmasını isteyenlerin iddialarını çürütmek, asılsızlıklarını ortaya koymaktır.”³⁷⁶ Bu yorumu esas alarak bazı bilgilerin gayb olduğunun belirtilmesinin hikmetlerinden biri de insanların bu konuda istismar edilmemelerini sağlamaktır. Nitekim günümüzde insanların çaresizliğinden faydalanarak, “ümit tüccarlığı” yapan ve bunu neredeyse bir sektör haline getiren kişilerin sayısı hiç de azımsanmayacak ölçüde büyüktür.³⁷⁷

Yıldırım ise, “insan zekâsının ve ilminin kapsayıp bilmediği şeylerden” bahsederken bazı bilgilerin sadece Yüce Allah’ın ilminde olmasının hikmetlerini şöyle açıklamaktadır: Kıyametin kopmasıyla ilgili bilgi ya çok büyük sayılarla ifade edilecekti ki bu insanları rehavete ve boş vermişliğe sürükleyecekti. Ya da çok yakın bir tarih olacaktı ki bu da insanların hayattan tat almalarına engel olacak ve o dehşet günlerinin korkusuyla yaşayacaklardı.³⁷⁸

Ayette zikredilen “beş şeyin” bilinip bilinemeyeceği tartışmasına Yazır farklı bir boyut kazandırmıştır. O’na göre Allah’a mahsus olan ilim en geniş ve kapsamlı olan ilimdir. Meleklerin ve bazı ileri gelenlerin bilebileceği ilim ise, “az çok delili ortaya çıkmış eksik ilimdir.” Başka bir deyişle her ne kadar bazı cihazlarla yağmurun ne zaman yağacağı veya ana rahmindeki ceninin durumu hakkında bilgi edinilse de bu zandan öteye geçmemektedir. Zaten ilim olmadığı için bu durum ayette ifade edilen “bilme” olmayacağı için ayet herhangi bir çelişki içermemektedir.³⁷⁹ Nitekim bir şeyi tam anlamıyla bilmekle, o şey hakkında malumat sahibi olmanın aynı şeyler olmadığı açıktır.

Kanaatimizce Yazır’ın yaklaşımı daha doğru gözükmektedir. Nitekim tartışmanın kavram kargaşasından yaşandığı açıktır. Çünkü “bilme” eylemi Allah’a

³⁷⁶ Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C 13, ss. 560-561.

³⁷⁷ 21 Aralık 2012 günü kıyametin kopacağı ve dünyada Sadece iki yerin bundan etkilenmeyeceği şeklinde bir inanış yayıldı. Maya’ların takvimi bu tarihlerde bitiyor olması bazı entelektüeller (!) tarafında dünyanın sonu olarak değerlendirildi. Ve binlerce insan Türkiye’de olan ve kıyametten etkilenmeyeceğine inanılan Şirince kasabasına akın etti. 21 Aralık 2012 tarihli Radikal Gazetesi “Kıyamet özel”, “Her Şey Buraya Kadarmış” şeklinde bir kapak sayfasıyla çıktı. Manşetin altında ise şu açıklamalara yer verilmişti. “Malum bu gün “Kıyamet” kopuyor. Radikal olarak bir ilke imza attık, içimizden bir “elçi” seçip, “öteki tarafa” gönderelim dedik. Aramızdan en bilgili, sanattan kültüre, siyaseten ekonomiye, her alanda kalem oynatan bir isimde uzlaştık. Tabi “aksakallı” olması da cabası. Gitti, gördü, geldi ve yazdı. İşte izlenimleri...” Bkz., “Her Şey Buraya Kadarmış” *Radikal*, (21 Aralık 2012), s. 1.

³⁷⁸ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C 9, s. 4775.

³⁷⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C 6, s. 309.

nispet edildiğinde kazandığı anlamla, insanlara nispet edildiğinde kazandığı anlamın aynı olmadığı belirgindir. Hal böyle iken birinin çıkıp, “Allah bu beş şeyin bilinemeyeceğini söylüyor. Ama modern bilim artık bu konuda bizi bilgilendiriyor” demesi sözünü ettiğimiz “bilmenin mertebeleri”nden haberdar olmadığını gösterir. Açıkçası sırf bu eleştiri için bu konu üzerinde bu denli durulması da gerekli değildir. Örneğin bir kalp cerrahının asistanı ile hizmetçisini düşünelim. İlk bakışta her ikisi de cerrahı tanımaktadır. Ancak asistanın cerrahı tanınması çok daha fazla ve nitelikli bir “bilme”dir. Aynen onun gibi yağmurun belirtileri meydana geldikten sonra birtakım ölçümler yapıp buradan elde edilen malumatla Yüce Allah’ın “bilme”sini bir tutmak aynı değildir.

“Bir de sana “ruh” hakkında soru sorarlar. De ki: ‘Ruh Rabbimin emrindedir, Onun bileceği işlerdendir. Size sadece az bir ilim verilmiştir.’” (el-İsrâ 17/85)

Ruh,³⁸⁰ sözlükte “can, nefis, hayatın kendisine bağlı olduğu varlık, maddenin zıddı” gibi anlamlara gelmektedir.³⁸¹ Terim anlamı olarak “bedenin zıddı olan, yani insanın manevi cevherini ve özünü oluşturan, onu insan yapan ve diğer bütün varlıklardan ayrı olmasını sağlayan soyut varlık”³⁸² şeklinde kullanılmıştır. Başka bir tanımda ruh “insanda bir özellik olarak görülen, kütlesiz bir enerjidir.”³⁸³ Ruh kavramı Kur’an’da yirmi dört yerde geçmektedir. Ruh, Kur’an’da Cebrail³⁸⁴, vahiy,³⁸⁵ “canlılarda hayat kaynağı olan güç, özellikle insanın manevî cevheri ve özü”³⁸⁶ anlamında kullanılmıştır.³⁸⁷

Ruhla beden arasındaki ilişkiye dikkat çeken Tarhan şöyle yazmaktadır: “Materyalist Pozitivizme göre, nasıl karaciğerin salgısı safra ise, beynin salgısı da davranışlardır ve bunlar adeta beynin bir ürünüdür. Buna göre beyin; davranış, duygu ve düşüncelerimizin kaynağıdır. Bunun üzerinde bir güç ve varlık yoktur.”³⁸⁸ Ancak bu görüş, insanda var olan soyut düşünce, estetik, endişe, geçmiş ve gelecekle ilişkili olma, hayal edebilme gibi daha birçok gerçekliği açıklayamamaktadır. Tarhan’ın

³⁸⁰ Ruhla ilgili farklı görüşler için bkz., Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 7, ss. 3568-3570.

³⁸¹ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 560.

³⁸² Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 3, s. 447.

³⁸³ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 129.

³⁸⁴ Bkz., el-Bakara 2/87; Meryem 19/17; eş-Şuarâ 26/193; el-Meâric 70/4; el-Kadr 97/4.

³⁸⁵ Bkz., en-Nahl 16/2; el-Mü’min 40/15; eş-Şûra 42/52.

³⁸⁶ Bkz., en-Nisâ 4/1, 171.

³⁸⁷ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 3, ss. 446-447.

³⁸⁸ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 123.

deyimiyle “amacı insanı anlamak olan pek çok bilim adamı bu yargının ötesine geçmiş ve ruh, dediğimiz özün farkına varmışlardır.”³⁸⁹

Beden ile ruh arasındaki ilişki, elektrikle cihaz arasındaki ilişki gibidir. Herhangi bir elektronik cihaz, mikro devreler veya başka bir açıdan bozulma olmadığı halde elektrik olmadığı zaman çalışmamaktadır. Aynen bunun gibi insanın maddi yapısında bir eksilme olmasa da ruh bedeni terk ettiğinde hayat yok olmaktadır.³⁹⁰

Materyalistler dışında hemen herkes bir ruhun var olduğunu kabul etmekle birlikte, ruhun mahiyeti üzerine farklı görüşler öne sürmektedir. Her ne kadar psikoloji, “ruh bilimi” olarak kabul edilse de bu alanda yapılan çalışmalar insanlığın sorularını cevaplayacak mahiyette değildir. Kaldı ki psikolojinin bilim olup olmadığı halen tartışmalıdır.³⁹¹ Bilimsel olarak ruh hakkında tam anlamıyla kuşatıcı bir açıklama yapmak mümkün değildir. Nitekim ayette ruh hakkında insana çok az bilgi verildiği belirtilmektedir. Bazı müfessirler bu ifadeyi genel anlamda ele alıp, “Bütün insanlara her konuda az bir bilgi verildi” şeklinde yorumlamışlardır.³⁹² Kuşkusuz Yüce Allah’ın ilmi söz konusu olduğunda insanın bilgisi daima kıt ve yetersizdir.³⁹³

Bu ayette geçen “ruh”tan ne kastedildiği hakkında birçok görüş vardır.³⁹⁴ Selef âlimleri burada ruhtan kastın; “meleklerle kıyamet günü kaim olacak ruh” olduğu görüşünde iken, müfessirlerin çoğu buradaki ruhtan maksat; “bedenin kıvamı olan ruhtur” kanaatindedirler.³⁹⁵ Arslan’a göre ise; bu ayet ruhun mahiyetini kavramanın çok zor olduğunu ifade etmektedir.³⁹⁶

Ayasbeyoğlu’na göre; ruh, nefis olarak da alınsa vahiy olarak da alınsa deneye sığmadığı için insanların kavrayamayacağı çetin bir konudur.³⁹⁷ Derveze,

³⁸⁹ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 123.

³⁹⁰ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 133.

³⁹¹ Sosyal bilimlerde bilimsellik sorunu hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz., Kemal Ataman, “Bilimsel Sosyal Bilim İdealinin Açmazları: Bir Hermenötik Açılım Teklifi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2, 2008, ss. 313-329.

³⁹² Bkz., Taberi, *Taberi tefsiri*, C 15, s. 157; Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 10, s. 331.

³⁹³ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 3, s. 447.

³⁹⁴ Bu konudaki görüşler hakkında ayrıntılı olarak bkz., Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 10, ss. 311-314. Ayrıca Müslüman düşünürlere göre ruh kavramı hakkında daha kapsamlı bilgi için Bkz., Münire Aydın, *Müslüman Düşünörlere Göre Ruh Kavramı*, İstanbul: Tebliğ Yayınları, T.y.

³⁹⁵ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 10, s. 311.

³⁹⁶ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 10, s. 319.

³⁹⁷ Ayasbeyoğlu, *İslamiyet’in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur’an-ı Kerim’in Eğitim İle İlgili Ayetlerin Tahlili*, s. 83.

ayette geçen ruhtan kastın; “Kur’an’ı indiren vahiyle ilgili olduğu”nu söylemektedir. O bu görüşünü ayetin siyakının da desteklediğini belirtmektedir.³⁹⁸

Razi’ye göre burada sorulan sorunun “Ruh nedir?” şeklinde olma ihtimali çok düşüktür. Çünkü bu az çok herkesin fikir sahibi olduğu bir konudur. Ayetin içeriğine bakılacak olursa “Ruh, hadis (mahlûk) mudur?” şeklinde bir soru geldiği anlaşılmaktadır. “Evet, o hadistir. Allah’ın yaratması ve var etmesiyle meydana gelmiştir” diye verilen cevap işte, “De ki: “Ruh Rabbimin emrindendir” ifadesiyle sağlanmış oluyor.³⁹⁹

Zuhayli, ayette sorulan ruhun “hayatın sebebini teşkil eden ruh” olduğu kanısındadır. Ayette sorulan soru ve cevabının hikmeti aklın komşusu ola ruhu kavrayamadığını ona göstermektir. “Böylelikle bununla yaratıcısını idrakten daha bir aciz olduğu ona gösterilsin.”⁴⁰⁰ Zuhayli “*Size sadece az bir ilim verilmiştir*” ifadesini genel olarak ilimden insanlara verilenin az olması yönünde değerlendirmiştir.⁴⁰¹

Bayraklı, ruhun İlâhi Kelamda; Kur’an,⁴⁰² vahy,⁴⁰³ melek,⁴⁰⁴ can⁴⁰⁵ anlamlarında kullanıldığını belirtmektedir. O’na göre hangi anlam kabul edilirse edilsin, o alana dair insanın bilgisi “az”dır.⁴⁰⁶ Bayraklı, sonraki gelen ayetlerden hareketle burada ruhtan kastedilenin vahy olduğunu söylemektedir.⁴⁰⁷ Bayraklıya göre, “Yüce Allah’ın ruh konusunda verdiği bu ders, insana aczini hissettirmek için yeterlidir.” Canının yapısını bilmeyen insan, kendini nasıl yeterli görecektir?⁴⁰⁸

Benzer bir şekilde Yıldırım da, “*Size sadece az bir ilim verilmiştir*” ifadesini, “kendini, içinde taşıdığı hayat ve yeteneklerin kaynağı olan ruhunu bilmeyen âdemoğlunun, varlık âlemini bütünüyle ve her yönüyle” bilmesinin mümkün olmayacağı şeklinde yorumlamıştır.⁴⁰⁹

Kanaatimizce böyle bir ifadenin varlığı öncelikle; insanların sahip olduğu bilgiyi küçümsemek değil, Yüce Allah’ın ilmini tazim etmek amacına matuftur.

³⁹⁸ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri)*, C 2, s. 375.

³⁹⁹ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu’l-Gayb*, C 15, s. 36.

⁴⁰⁰ Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 8, ss. 138-139.

⁴⁰¹ Zuhayli, *Tefsiru’l-Münir*, C 8, s. 139.

⁴⁰² eş-Şuarâ 42/52.

⁴⁰³ en-Nahl 16/2.

⁴⁰⁴ en-Nebe 78/38.

⁴⁰⁵ Sâd 38/72.

⁴⁰⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 11, ss. 374-376.

⁴⁰⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 11, s. 376.

⁴⁰⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, C 11, s. 376.

⁴⁰⁹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, C 7, ss. 3571-3572.

Örneğin “Denizin büyüklüğünün yanında bir damla nedir ki?” ifadesi, damlayı küçümsemek değil, denizin büyüklüğünü ortaya koymayı amaçlayan bir ifadedir.

Bir diğer husus ise Aydınlanma Döneminde insanların bilimde çok ileri seviyelere ulaştıklarını düşündüklerine şahit olmaktayız. Hatta bilimsel bilgede öyle bir noktaya gelineceği düşünülüyordu ki artık dine ihtiyaç kalmayacaktı.⁴¹⁰ Ancak bu ayet, en temel mesele olan ve insanın bir parçası konumunda olan ruha dair insanların yeterli bilgisi olmadığını belirtmekle bilgi açısından acziyetimizi ortaya koymaktadır.

Psikiyatri alanında çalışan hekimler beyindeki hücreleri bir birine bağlayan elektronik devreleri inceleyip, bu devrelerde ki arızaları düzeltmeye çalışırken, insandaki sabit programın varlığı ve buna yeni programlar ekleme özelliğimizin olduğu gerçeğiyle tekrar tekrar karşılaşmaları söz konusudur.⁴¹¹ Tarhan’a göre bu program ruhtur. Ruh, bilgisayar programlarına benzeten Tarhan, nasıl ki başlangıçta boş olan bilgisayara kendi istek ve zevklerimize göre programlar yükleyip, klasörler arşivleyerek sürekli kullandığımızda geliştiğine şahit olmaktayız. Aynen bunun gibi insan, ruhunu ne kadar geliştirirse, yaratıcıyla o kadar sıkı bir iletişim içinde olur.⁴¹²

1.7 Gerçek Bilgiyi Elde Etmeye Yönelik Ayetler ve Yorumu

Bilgileri iletmeyi kendine amaç edinen eğitimin, insanın bilme yetisinin ne olduğunu, bunun düzeneklerini, zayıflıklarını, güçlüklerini, hataya olduğu gibi yanılısamaya da olan yatkınlıklarını görmesi gerekir.⁴¹³ İnsan bilgisi; kültürel, psikolojik, çevresel ve tarihsel gibi birçok etken kaynaklı hataya açık bir görünüme sahiptir. Bilgilerin hata ve yanılısamaya açık olduğunun kabulü, doğru bilgiye giden yolda önemli bir adımdır. Zira “hataların en büyüğü hata sorununu küçümsemek, yanılısamaların en büyüğü de yanılısama sorununu küçümsemek olacaktır.”⁴¹⁴

Bilgi, gerek mahiyeti gerekse elde edilmesi bakımından farklılık arz eder. Bu farklılığa bir de insanların, kavrayışı, seviyesi, güdülenmişlik hali, hazır bulunuşluğu gibi bireysel farklar eklendiğinde ayrım daha da derinleşmektedir. İlimden istifade noktasında Allah herkesi derece derece kılmıştır. Herkes kapasitesi ölçüsünde

⁴¹⁰ Mehmet Ali Kirman, *Din ve Sekülerleşme*, Adana: Karahan Kitabevi, 2005, ss. 17-60.

⁴¹¹ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 128.

⁴¹² Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 124.

⁴¹³ Edgar Morin, *Geleceğin Eğitimi İçin Gerekli Yedi Bilgi*, Hüsnü Dilli (çev.), (Gözden geçirilmiş 3. baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s. XV.

⁴¹⁴ Morin, *Geleceğin Eğitimi İçin Gerekli Yedi Bilgi*, s. 1.

ilimden nasibini alır.⁴¹⁵ “Gökten bir su indirdi de, dereler kendi ölçüsünde çağlayıp aktı...”⁴¹⁶ ayeti bireysel kapasitenin önemine vurgu yaparken; “Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz; her ilim sahibinin üstünde bir âlim vardır.”⁴¹⁷ ayeti de ilmin derecelerine işaret etmektedir. Bu nedenle kişi elde ettiği bilginin yeterli olduğu, daha fazla araştırmaya mahal kalmadığı gibi bir yanılgıya düşmemelidir.

Bilimin tüm hakikatleri kapsamına aldığını söyleyemeyiz.⁴¹⁸ Nitekim böyle bir iddia hakikatin kapsamını daraltmaktan başka bir sonuç doğurmayacaktır. Şu kadar var ki bilim, ihtiyaç duyduğu bilgiyi elde ederken daha önce belirlediği kıstaslara göre seçim yapmaktadır. Bu noktada başlığımızı hatırlayacak olursak; gerçek bilgiyi elde etmeye yönelik ayetler derken, kapsamı, sadece belirli yöntemlerle elde edilmiş bilgiyle sınırlı tutmadığımızı belirtmek gerekir. Nitekim gerçek bilginin, belli sınırlamalarla elde edilebilecek bir mahiyet arz etmediği açıktır.

Amacımız, bilimsel bilginin değersiz olduğunu söylemek değildir. Çünkü bilimsel bilgi dışında herhangi bir bilgi yoktur demek kadar, bilimsel bilgi tümüyle geçersizdir demek de yersiz bir yargıdır. Ancak bütün bilgi türlerini bilimsel metotlarla elde edilenler şeklinde sınırlamak ciddi sorunlar doğuracaktır.

Bilimsel metot, deney ve gözlem yoluyla elde edilen bilgiyi doğru kabul etmektedir. Fakat kognitif sinirbilimci Marsel Mesulam, insan beyninin % 90’nın duygu, düşünce ve davranış işlemlediğini, beş duyu ile ilgili işlemlerin ise sadece %10’unu kapsadığını söylemektedir.⁴¹⁹ Sadece bu yargı temele alındığında sadece duyular vasıtasıyla elde edilen bilgilerin yeterli olmadığı ortaya çıkacaktır. O halde hakikat arayışı gerçek bilgiyi elde etme konusunda sürekli olmalıdır.

“Ey iman edenler, herhangi bir fasık (çizginin dışına çıkmış biri) size bir haber getirecek olursa, onu iyice tahkik edin, doğruluğunu araştırın. Yoksa gerçeği bilmeyerek, birtakım kimselere karşı fenalık edip sonra yaptığınıza pişman olursunuz.” (el-Hucurât 49/6)

Ayetin nüzul sebebine geçmeden önce söz konusu ayette geçen “fasık” ve “haber” kelimelerinin anlamına bakmak faydalı olacaktır. Fasık sözlükte, “bir şeyden

⁴¹⁵ Ünal, *Kur’an’da Temel Kavramlar*, s. 389.

⁴¹⁶ er-Ra’d 13/17.

⁴¹⁷ Yûsuf 12/76.

⁴¹⁸ Saffet Bilhan, *Eğitim Felsefesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1991, s. 43.

⁴¹⁹ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 21.

çıkan” anlamına gelmektedir. Dini terim olarak ise, “inkâr edenlere ve iman ettiği halde Allah ve Peygamber’e itaat etmeyen, dini görevlerini terk eden ve günah fiilleri işleyenlere denir.”⁴²⁰ “Kur’an’da; kâfirlere,⁴²¹ ayetleri inkâr eden⁴²² ve yalanlayanlara,⁴²³ münafıklara,⁴²⁴ müşriklere,⁴²⁵ fasık denildiği gibi Allah’ın indirdiği ahkâm ile hükmetmeyenlere,⁴²⁶ iffetli kadınlara suç isnat edenlere,⁴²⁷ yalan haber yayanlara,⁴²⁸ Allah’ı unutanlara⁴²⁹ ve benzeri dinin onaylamadığı fiilleri işleyenlere fasık denilmiştir.”⁴³⁰

Ayette dikkat çeken bir diğer kavram ise, “haber”dir. Haber söyleyen için “sözünde doğrudur” veya “yalancıdır” demeye elverişli söze denir.⁴³¹ Başka bir deyişle yanlışlanabilir olması haberin ayırt edici özelliklerdendir. Haber, bir tür bilgi elde etme yoludur. Bir anlamda kişinin kendi ürettiği bilgilerin dışında bildirdiği her şey haber sayılmaktadır. Bu bakımdan başkasından rivayet edilme durumu söz konusudur.

Ayetin nüzul sebebi olarak anlatılan olay değişik kaynaklarda küçük farklılıklar göstermekle birlikte şudur: Velid b. Ukbe, Beni Mustalık kabilesinin zekât vergisini toplamak üzere gönderilir. Velid yolda iken birisi, bu kabileden silahlı bir grubun yola çıktığı haberini getirir. Velid, onların savaşmak için çıktıklarını düşünerek geri dönüp Peygamberimize durumu anlatır. O da haberin doğru olup olmadığını araştırmak ve gereğini yapmak üzere Halid b. Velid’i gönderir. Halid, kabileye yakın bir yerde konaklayarak durumu araştırır; söz konusu grubun ezan okuyup namaz kıldıklarını, İslâm’a bağlılıklarının devam ettiğini tespit eder ve Medine’ye döner. Sonunda onların, zekât tahsildarı geciktiği için durumu öğrenmek veya zekâtı kendi elleriyle Hz. Peygamber’e teslim etmek üzere yola çıktıkları anlaşılır.⁴³²

Karaman ve arkadaşlarına göre, “yoldan çıkmış” diye çevrilen fasık kelimesi “dinin emirlerine uymayan” anlamına gelir. Buna göre ayetten çıkan hüküm; “durumu

⁴²⁰ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 172.

⁴²¹ Sâd 38/20; es-Secde 32/18.

⁴²² el-Bakara 2/99.

⁴²³ el-En’am 6/49.

⁴²⁴ et-Tevbe 9/67.

⁴²⁵ et-Tevbe 9/8.

⁴²⁶ el-Mâide 5/47.

⁴²⁷ en-Nûr 24/4.

⁴²⁸ el-Hucurât 49/6.

⁴²⁹ el-Haşr 59/19.

⁴³⁰ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 172.

⁴³¹ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 207.

⁴³² Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 5, s. 43.

bilinmeyen veya yalancı, gūnahtan çekinmez olarak tanınan kimselerin verdikleri haberlere ve bilgilere güvenilmemesi, bunlara göre hüküm verilmemesi, harekete geçilmemesidir.”⁴³³ Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta şudur: Hz. Peygamber’in ashabı genel olarak doğru, dürüst ve güvenilir kişiler olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle ayette geçen “fasık” ibaresi Velid’in değil, ona yalan haber getiren meçhul kişinin niteliğidir.⁴³⁴ Nitekim haberin kendisine gelip de araştırma yapmadan Medine’ye dönme kararı veren Velid’dir. Velid haberi Medine’ye ulaştırdığında Hz. Peygamber’in “tahkik” etmek üzere Halid b. Velid’i göndermesi bu duruma açıklık getirmektedir. Aksi halde ayet, Hz. Peygamber’in gerçekleştirdiği bir uygulamayı yapılmamış gibi emrediyor olurdu ki bu Kur’an’ın iç tutarlılığına ters düşmektedir. Sonra gelen ayet bu kanaati güçlendirmektedir. Ayette “İyi bilin ki içinizde peygamber vardır...”⁴³⁵ ifadesi, Velid’e fasığın getirdiği haber neticesinde Velid’in düştüğü hataya sizde düşerdiniz şeklinde anlaşılabilir.

Kutub ise, İslam cemiyetinde aslolanın güven olduğuna dikkat çekerek, fasığın getirdiği haberi araştırıp incelemek gerekirken sâlih kimsenin getirdiği haberin kabul edileceğini belirtmektedir.⁴³⁶

Arslan’a göre ise fasık, “şeriatın emirlerinden dışarı çıkmış kişidir.” Arslan, bu ayetten hareketle hüküm vermeden önce araştırma yapmanın vacip olduğu kanaatine varmaktadır.⁴³⁷

Kurtûbî, bu ayette tek kişinin haberinin (haber-i vahid) adaletli olması halinde kabul edilebileceğine delil vardır, demiştir.⁴³⁸ Yazır, Kurtûbî’ye paralel olarak ayetin, fasığın sözünü büsbütün hiçe saymayıp araştırma ve açığa çıkarmamızı istediğine dikkat çekmekte, fasık değil de adil olacak olsa yerine göre tek kişinin haberinin (haber-i vahid) dinlemeye layık olduğu sonucuna ulaşmaktadır.⁴³⁹

Derveze, bu ayetin öncesi ve sonrasında eğitim-öğretimi içeren ifadelerin yer aldığına dikkat çekmektedir.⁴⁴⁰ Bu yorumdan hareketle söz konusu ayetin, eğitimin içeriğinin her türlü doğrulanmayan bilgiden arındırılması gerektiğine şekil açısından bir

⁴³³ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 5, s. 44.

⁴³⁴ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 5, s. 45.

⁴³⁵ el-Hucurât 49/7.

⁴³⁶ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 13, s. 494.

⁴³⁷ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 14, s. 406.

⁴³⁸ Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, C 16, s. 241.

⁴³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C 7, s. 213.

⁴⁴⁰ Derveze, *et-Tefsiru’l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri)*, C 6, ss. 420-422.

gönderme yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kur'an, fasık kişiye güvenilmemesi gerektiğini temellendirirken Allah'ın emrine uymada sıkıntı çekenlerin, toplumsal fesat çıkarabilme konusunda daha eğilimli olduğu, kabulüne dayanmaktadır.

Taberi de benzer bir şekilde Yüce Allah'ın bu ayette, yalan olan haberlerden uzak durmak ve doğru haberlere dayanarak bilgi vermek için fasıkların getirdiği haberleri irdelememiz gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁴⁴¹

Ayetin belirttiği fasıktan gelen haberin hemen kabul edilmemesi, ele alınıp incelenmesi, getirdiği toplumsal faydanın yanı sıra bireysel denetim mekanizmasını işletmesi bakımından da önemlidir. Başka bir deyişle, kişi kendisinin sözüne itibar edilen, güvenilir biri olmak istiyorsa “fasık” olarak nitelendirilebilecek tavır ve davranışlardan uzak durmak zorunda kalacaktır. Böylelikle bu ayetin, toplumsal dikkatin üst seviyede olmasını isterken öte yandan toplumun birey üzerindeki denetimine de işaret etmektedir.

Ayet, iletişim bilimi açısından ele alındığında haberi getiren kişinin yani kaynağın çok büyük önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim iletişimin en temel ögesi kaynaktır.⁴⁴² Kaya, kaynağın etkili olabilmesi için sahip olması gereken özellikler olarak; inanırlık, güvenilirlik, uzmanlık, saygınlık, sevilme gibi durumların sayılabileceğini söylemektedir.⁴⁴³ Gürüz ve Eğinli, kaynağın sahip olması gereken özellikleri sayarken bu maddelere ek olarak; fiziksel çekicilik ve benzerlik, sevgi ve beğeni, niyet gibi faktörlere de değinmektedir.⁴⁴⁴ Bu bilgiler ışığında haberi getiren kaynağın “tahkik” edilmesi daha kolay olacaktır.

Ayet, günümüz hukuku açısından değerlendirildiğinde bir konuda karar vermek için kesin bilgilerin olması gerektiği anlaşılmaktadır. Günümüz çağdaş hukuk literatüründe “masumiyet karinesi” olarak bilinen bu ilke; yani suçu hükmen sabit oluncaya kadar, kimsenin suçlu sayılamayacak olması,⁴⁴⁵ 1400 yıl öncesinde hayata geçirilmiş oluyordu. Ayrıca ayet, hâkimin vicdanına göre hüküm verebilmesi⁴⁴⁶ için sağlam delillerin olması gerektiğine de işaret etmektedir.

Kuşkusuz bu ayet gerçek bilgiyi elde etmeye yönlendiren en açık ifadedir. Bir konuda hüküm verirken en temel ihtiyaç, gerçek bilgidir. Ayetin müfessirlerce nasıl

⁴⁴¹ Taberi, *Taberi Tefsiri*, C 7, s. 502.

⁴⁴² Mustafa Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006, s. 30.

⁴⁴³ Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Samsun: Etüt Yayınları, 1998, s. 78.

⁴⁴⁴ Demet Gürüz ve Ayşe Temel Eğinli, *İletişim Becerileri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008, ss. 103-104.

⁴⁴⁵ Bkz., T.C Anayasası, 38. Madde.

⁴⁴⁶ Bkz., T.C Anayasası, 138. Madde, 1. Fıkra.

yorumlandığını yukarıda gördük. Biz bu ayetin eğitim açısından doğurgularına bakmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Öncelikle ayette getirdiği haberin tahkik edilmesi istenen kişinin “fasık” olduğu belirtilmektedir. Yani inanan fakat inandığı gibi yaşamayan veya inandıklarının bir kısmını hayata geçiren kişidir. Dikkat edilirse bu kişi kâfirdir, iman sahibi değildir, müşriktir denilmiyor. Ayrıca ilgili ayet, fasığın getirdiği bilgileri dikkate almayın demiyor. Aksine tahkik edin, hakikatini ortaya çıkarın diyor. Dikkat çeken bir diğer nokta ise, fasıktan gelen haberi yalanlayınca işin bitmediği, tahkik neticesinde hakikatini ortaya çıkarmamız gerektiğidir. O halde biz eğitimciler olarak, dikkat etmemiz gereken başlıca noktalardan biri; eğitim kurgumuzu, planımızı oluştururken adı “eğitimci” dahi olsa farklı cihetlerden gelen bilgileri iyice tahkik etmeden hayata geçirme gafletinde bulunmamaktır.

Eğitimin sonuçları uzun vadede ortaya çıktığı için, çoğu kere yanlış teoriler baş tacı edilebilmekte ve bunun faturasını toplumlar, çok ağır bir biçimde ödemek zorunda kalmaktadır. Kendine özgü eğitim modelleri geliştiremeyen toplumlar ise, iyi olduğunu “haber” aldıkları teorileri “tahkik” etmeden aynen alıp uygulamakta, ancak sonuç çoğu kere hüsrana olmaktadır. Bu durum İslam toplumları için de geçerlidir.

Bu konunun hayati önem arz ettiğini belirten Ramazan el-Bûtî, bu problemi iki başlık altında toplamaktadır. İlk olarak; eğitim bilimleri ve eğitim psikolojimiz tamamen ithal edilmiş durumdadır. Eğitim teorisyenlerimiz taklitten öteye geçememektedir. İkicisi; pedagoğlarımız zihni ve fikri gayretlerini tamamen dışarıya yönlendirdikleri için, İslam’ın kültür ve medeniyetinde var olan değerleri bulup çıkarmaktan acizler. Bundan daha acı olan ise, belki de böyle bir kurtuluşun olduğuna dair inancımızı kaybetmiş olmamızdır.⁴⁴⁷ Şayet bu nokta dikkate alınmazsa, nesillere karşı yaptığımız yanlışın pişmanlığını hiç kimse kaldıramayacaktır.

“Onların çoğu sadece zanna uyarlar. Hâlbuki zan asla gerçeğin yerini tutamaz. Allah onların bütün yaptıklarını hakkıyla bilir.” (Yûnus 10/36)

Zan, sözlükte “sanma, sezme, şüphe ve kesin olmayan bilgi” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴⁸ Günlük kullanım da ise kesin olmayan her tür bilgiye denir. Kur’an

⁴⁴⁷ Daha geniş bilgi için bkz., el-Bûtî, *Kur’an Eğitiminin Eşsiz Metodu*, ss. 8-10.

⁴⁴⁸ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 706.

kesin olmayan bilgiyle hareket edilmesini hoş karşılamamıştır.⁴⁴⁹ Özel'in de belirttiği gibi "bilgi Yaradan'ın insana ulaştırdığıdır. Bunun ötesi zandan ibarettir."⁴⁵⁰

Zan taşıdığı değer itibarıyla birkaç kategoriye ayrılmaktadır:⁴⁵¹

- i. Zannın bir kısmı ahlaken beğenilmiş ve övülmüştür. Allah ve Peygamber hakkında hüsn-ü zan beslemek gibi.
- ii. Mahkemelerde gerekli araştırma yapıldıktan sonra, kişiler arası muamelede mutlak gerçeği bilmek çoğu kere mümkün olmadığından dolayı, galip zanna göre hareket etmek.
- iii. Bir kimse veya zümre yaşayışları itibarıyla su-i zanna sebep olacak hallerde bulunuyorsa, o zaman zan günah sayılmaz.⁴⁵²
- iv. Kişinin iyilik ve kötülük ihtimali eşit olan durumlarda, sırf su-i zan ile hareket ederek onu kötüye yormak. Bu zan günahıdır. Mesela bir insan bir topluluktan kalkıp giderken kendi ayakkabısının yerine başkasının ayakkabısını giyse, bizde mutlaka çalmak niyetiyle böyle yaptığına karar vermemiz gibi.

Bu bilgilerden sonra ayetin yorumuna geçelim.

Arslan'a göre bu ayet, müstakil bir sözdür. Gerçek bilgi olmaksızın zan ile hareket edenlerin davranışlarını yermek amacı vardır. Bu ayette "itîkâdî meselelerde ilim öğrenmenin vacip olduğunu, mukallidin imanının ise sahih olmadığını söyleyen kimselerin hükmüne dair delil vardır."⁴⁵³ Karaman ve arkadaşları ayette geçen, "*zan asla gerçeğin yerini tutamaz*" ifadesini, Kur'an'ın takipçilerinden "inanç, düşünce, bilgi ve hayatlarını her türlü safsatadan, hurafeden vb. temelsiz anlayışlardan arındırarak gerçekler üzerine kurmalarının istenmesi" şeklinde yorumlamışlardır.⁴⁵⁴ Nitekim ayet evrensel bir gerçeğe vurgu yaparken, olması gerekene de zımni bir gönderme yapmaktadır.

Kurtûbî burada yerilen kişilerin putlardan medet umanlar olduğunu söylemektedir. Bu noktada onların putlara olan inançları zan olarak nitelendirilmektedir. Buna göre buradaki "hak" Allah'tır.⁴⁵⁵ "Zannı" inançsızlık olarak, "hakki" da Allah olarak kabul ettiğimizde ayette yer alan "*Hâlbuki zan asla Hakk'ın yerini tutamaz*" ifadesi de tam anlamlı olacaktır. Ayeti bu şekilde

⁴⁴⁹ Bkz., el-Hucurât 49/12; el-İsrâ 17/36.

⁴⁵⁰ İsmet Özel, *Taşları Yemek Yasak*, İstanbul: Risale Yayınları, 1985, s. 59.

⁴⁵¹ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 706.

⁴⁵² Zannın çoğu günah olacağıyla ilgili bkz., el-Hucurât 49/12.

⁴⁵³ Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, C 7, ss. 413-416.

⁴⁵⁴ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, C 3, ss. 116-117.

⁴⁵⁵ Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C 8, ss. 527-528.

yorumladığımızda Kurtûbî bu ayette “itkâdî konularda zan ile yetinilemeyeceğine delil olduğu” sonucuna ulaşmaktadır.⁴⁵⁶

Derveze de ilk kısmını, “*Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz*” şeklinde çevirdiği ayeti benzer bir bakış açısıyla; müşriklerin “şirk koştukları hususta herhangi bir akla ve mantığa dayanmadıkları” şeklinde yorumlamıştır.⁴⁵⁷

Zuhayli de bu ayetin İslam inancında zan ile yetinilemeyeceği, “İslam dininin ana esaslarında kesin ilim ve yakîn (şek ve şüphe arız olmayan kesin bilgi) derecesinin elde edilmesinin vacip olduğuna delâlet ettiği” görüşündedir.⁴⁵⁸

Bayraklı, ayeti öncesi ve sonrasına dikkat çekerek ele almakta ve zandan sakınmak için Yüce Allah’ın üç şeyi bilmeyi teklif ettiğini söylemektedir. Bunlar:⁴⁵⁹

- i. İlk yaratılışın arkasındaki gerçek gücü görmeleri,⁴⁶⁰
- ii. Gerçeğe kimin götürdüğünü, yani kimin hidayet ettiğini bilmeleri,⁴⁶¹
- iii. “Allah onların yapmakta olduklarını çok iyi bilendir”⁴⁶² ilkesine inanmalarıdır.

Yıldırım, ayette, “*Çoğu sadece zanna uyarlar...*” ifadesini yorumlarken inanç anlamında sıkıntılı olanların durumlarının anlatıldığını belirtmekte ve bunu “gaibi hazıra, bilinmeyen biline kıyas edip, sonra da düşünce, inanç ve amellerinde bir sapıklık olmadığını iddia etme” biçiminde yapıyorlardı, demektedir.⁴⁶³ Bu yorum bize ortada veri olmaksızın sözle temellendirilen inanışların yanlış olduğunu göstermektedir. Çünkü ilk bakışta onlar inanışlarını temellendiriyor gibi gözükmekteydiler. Oysa bunu yaparken kullandıkları yöntemler, gerçek bilgiye ulaştıramayacak sorunlu akıl yürütmelerden oluşuyordu.

Sâbûnî de benzer bir yaklaşımla ayette geçen zan kelimesini, “putların ilâh olduğuna dair inançlarında, herhangi bir delile dayanmayan bilakis sadece bâtıl vehimlere ve fasit hurafelere dayanan bir inanca tâbi olmak” şeklinde tefsir etmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁵⁶ Kurtûbî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C 8, s. 528.

⁴⁵⁷ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri)*, C 2, ss. 411-412.

⁴⁵⁸ Zuhayli, *Tefsiru'l-Münir*, C 6, s. 161.

⁴⁵⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 8, ss. 524-525.

⁴⁶⁰ Yûnus 10/34.

⁴⁶¹ Yûnus 10/35.

⁴⁶² Yûnus 10/36.

⁴⁶³ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C 5, s. 2707.

⁴⁶⁴ Sâbûnî, *Safvetü't-Tefasir*, C 3, s. 33.

Toptaş ise, ayeti beşeri bilgi ile ilâhî bilginin değerine atıf yaparak yorumlamaktadır. Ona göre bir dönem iyi olduğu “zannedilerek” mevzuatlar düzenleniyor. Bir zaman sonra bu mevzuatın yapılacak işleri engellediğine şahit olunuyor. Bu nedenle Toptaş’a göre; Yüce Allah her şeyimizi bildiği için O’nun bize vermiş olduğu emir ve yasaklara uymakla gerçek bilgiye ulaşabiliriz.⁴⁶⁵

Taberi’ye göre ise ayet, “müşriklerin, gerek Allah’a dair olan itikatlarının gerekse putlar hakkındaki inançlarının, herhangi bir delile dayanmadığı sadece atalarından işittikleri birtakım zan ve kanaatler olduğunu, zanların ise hiçbir zaman, kesin hüküm ifade etmediğini, bu itibarla inançlarının temelsiz olduğunu ifade etmektedir.”⁴⁶⁶

Kutub ayeti yorumlarken “onlar Allah’ın ortakları (putlar) var zannediyorlar. Fakat bu zannı tahkik ve tetkik etmiyorlar” demektedir.⁴⁶⁷ Yazır da Kutub’a benzer bir yaklaşımla, inançlarını hiçbir tahkik neticesi elde edilen bilgiye dayandırmayan kişiler hakkında söylendiğini ifade etmektedir. Yazır, bu tipolojide ki insanların, hayal kurma, şüphe etme gibi özelliklere sahip olmayan hayvanlar gibi veya cansız varlıklar gibi körü körüne akıntıya kapılıp gittiklerini söylemektedirler.⁴⁶⁸

Müşrikler atalarından görmüş oldukları uygulamaları, tevarüs ettikleri inanışları hiçbir kritiğe tabi tutmadan sürdürme eğiliminde idiler. Kur’an bu durumu eleştirirken “...Peki, ya onların ataları hiçbir şeyi düşünemeyen, doğru yolu bulamamış kimseler idiyse de mi öyle yapacaklar?” sorusunu yöneltmektedir.

Tarhan bu duruma “inanca iman sendromu” demektedir. O’na göre “inanen bir insan inandığı şeyin gerçekliğini merak etmiyor ve araştırmıyorsa bu inancı temel bilimsel ilkelere uymayacaktır.”⁴⁶⁹ Nitekim inancın gerçekliğine dair sorgulama yapmadan o bilginin yaşamı şekillendirmesi çok zordur.⁴⁷⁰

“Bilmediğin şeyin ardına düşme; doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur.” (el-İsrâ 17/36)

⁴⁶⁵ Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 3, ss. 459-460.

⁴⁶⁶ Taberi, *Taberi Tefsiri*, C 4, s. 420.

⁴⁶⁷ Kutub, *Fizilalil Kur’an*, C 7, s. 559.

⁴⁶⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, C 4, s. 536.

⁴⁶⁹ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 31.

⁴⁷⁰ Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, s. 31.

İsrâ Suresinde 22. ayetten 39. ayete kadar Peygamberimizin şahsında tüm vahye muhatap olanlara bazı ödevler verilmektedir.⁴⁷¹ Bu ayet sıralamada ki 11. ödevdir. Ayrıca gerçek bilgiyi elde etmeye teşvik eden en canlı anlatımlardan biridir. Bir başka açıdan ise bu ayet, İslam bilgi metodolojisinde tezgâh fonksiyonu icra etmektedir. Yani bu tezgâhta işlenmeyen bilgiler malumat kabilinden sayılabilecek olsa da asla gerçek ilme ve bilgiye ulaştırıcı rol üstlenemeyecektir. Çünkü kulak, göz ve kalbin sorumlu tutulacağı düşüncesinden uzak üretilen bilgi, her zaman eksiktir.

Karaman ve arkadaşlarına göre ayette, “insanın bilmediği bir konuda söz söylemesi, hüküm vermesi, bilgisizce davranması, bilmediği tanımadığı kişiler hakkında ileri-geri konuşması, daha özel olarak; yalancı şahitlik yapması, iftira atması, kısaca bilgi sahibi olmadan tahmine göre herhangi biri için maddi veya manevi zarara yol açacak şekilde konuşması ve hareket etmesi yasaklanmaktadır.”⁴⁷² Ancak bu yasak, insan ilişkileriyle ilgili olup, kurallara uygun bilimsel tahminleri kapsamamaktadır.⁴⁷³ Arslan’a göre ayet, “söz ya da fiil hakkında bilmediğin şeyin ardına düşme” demektir.⁴⁷⁴

Söz konusu ayetin uygulamada kesin bilgiyi emretmesi; kıyasın ise zanna dayanması sebebiyle; İslam hukukunda azınlıkta kalan bir grup bu ayete dayanarak kıyasın geçersiz olduğunu söylemektedirler.⁴⁷⁵ Razi, bu ayeti delil göstererek kıyasın geçersiz olduğunu iddia edenlerin, bu görüşlerinin yersiz olduğunu söylemektedir. Nitekim günlük yaşamdaki birçok durumda zanna göre hareket etmekteyiz. Bu konuda Razi şu örneği vermektedir: “Bir kimsenin mümin olduğuna hükmetmek de

⁴⁷¹ Bu ödevleri aşağıda ki gibi sıralamak mümkündür;

1. Allah’tan başka ilâh tanımamak, O’ndan başkasına tapmamak.
2. Anaya, babaya -Allah’ın emrine uyarak- iyilikte bulunmak.
3. Hısımların, yoksul ve yolda kalmışların (zekât, sâdaka, yardım ve bağış gibi) haklarını vermek, onları gözetip korumak.
4. Savurganlıktan kaçınmak; kazanılan mal ve serveti har vurup harman savurmamak.
5. Ne cimri, ne de müsrif olmak; bu ikisi arasında bir yol tutup tutumlu olmaya dikkat etmek.
6. Açlık, ekonomik sıkıntı endişesiyle çocukları öldürmemek, meselâ, kürtaj yaptırmamak.
7. Zinaya yaklaşmamak; o gibi hayâsızlıklardan sakınmak.
8. Haksız yere adam öldürmemek.
9. Yetim malına -iyi ve uygun yolun dışında- yaklaşmamak.
10. Ölçü ve tartıyı tam kullanıp, İnsan haklarına dolaylı yoldan da olsa tecavüz etmemek.
11. Bilmediğimiz (bilmemizde yarar olmayan, bizi ilgilendirmeyen) şeyin peşine düşmemek. Gerçeği iyice tespit edip anlamadan zanna dayalı hüküm vermemek.
12. Yeryüzünde böbürlenerek, büyüklük taslayarak yürümek.

⁴⁷² Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 3, ss. 419-420.

⁴⁷³ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 3, s. 420.

⁴⁷⁴ Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, C 10, s. 159.

⁴⁷⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 3, s. 420.

zanna göredir. Ama sonra biz bu zan üzerine, mirasın olması, Müslüman mezarlığına gömülmesi gibi, birçok hükümler bina ederiz.⁴⁷⁶

Razi, ayetteki “...Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların her biri bundan mesuldür” ifadesinden hareketle, bilgi elde etme vasıtalarının ikiye ayrıldığını söylemektedir. Buna göre ilim ya duyular vasıtasıyla ya da akılla elde edilir. Ayette geçen “kulak ve göz” duyular vasıtasıyla elde edilen ilme işaret ederken, akılla elde edilen ilme “kalp” kelimesi işaret etmektedir.⁴⁷⁷

“Doğrusu kulak, göz ve kalp, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur” ifadesi için Razi, “O gün, aleyhlerinde kendi dilleri, kendi elleri, kendi ayakları neler yaptıklarına şahitlik edecektir”⁴⁷⁸ ayetini delil göstererek, bu sorumluluğun hesap sorma şeklinde gerçekleşeceğini belirtmektedir.⁴⁷⁹

Kurtûbi’ye göre “Bilmediğin şeyin ardına düşme” ifadesi “bilgin olmayan ve seni ilgilendirmeyen şeyin arkasına düşme” demektir.⁴⁸⁰ Taberi de aynı görüştedir.⁴⁸¹ Bu ayet tersten okunduğunda ardına düşeceğin şeyler hakkında kesin bilgi sahibi olmalısın şeklinde anlaşılabilir. Bu hüküm hem inanç meselelerinde, hem de günlük ilişkilerde geçerlidir.

Zuhayli, ayetin “bilmediğimiz şeyin ardına düşmemeyi” zandan sakınmak ve zanla hüküm vermemek olarak yorumlamaktadır. Aynı zamanda bu ayet: “müşriklerin ilahi meselelerde ve peygamberliğe dair hususlardaki yanlış itikatlarını yasaklamayı da kapsamına alır.”⁴⁸²

Kur’an, bir konuda konuşurken ve yargıda bulunurken, zan ve benzeri bilgilerden uzak durmamızı söylemektedir. Nitekim müşrikler, akıbetleriyle ilgili “Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız”⁴⁸³ şeklinde bir akıl yürütme yapmaktadırlar. Ancak Kur’an bu durumu kanıtlayacak bilgi istemekte ve şöyle karşılık vermektedir: “...Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı? Siz zandan

⁴⁷⁶ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 14, ss. 479-480.

⁴⁷⁷ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 14, ss. 482-483.

⁴⁷⁸ en-Nûr 24/24.

⁴⁷⁹ Razi, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, C 14, s. 483.

⁴⁸⁰ Kurtûbi, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C 10, s. 391.

⁴⁸¹ Taberi, *Taberi Tefsiri*, C 5, ss. 283-284.

⁴⁸² Zuhayli, *Tefsiru'l-Münir*, C 8, ss. 64-68.

⁴⁸³ el-En'am 6/148.

başka bir şeye uymuyorsunuz...”⁴⁸⁴ Bu durum bize bilgi sahibi olmadığımız şeyin ardına düşmememiz gerektiğinin en önemli delilini sunmaktadır.

Din adına bilgiye, delile, dayanmadan konuşulmaz.⁴⁸⁵ Dini uygulamaların ve yolun aydınlığı bilgidir.⁴⁸⁶ Nitekim bilgi sahibi olmadan din konusunda konuşan kişi Kur'an'a göre en sapık kişidir.⁴⁸⁷ Bayraklı'nın belirttiği üzere, “Bilgisizlik, bilginin yetersizliği ya da yetersiz bilgiye sahip olmak, insanın zan ve tahmini davranışların peşine düşmesine sebep olmaktadır.”⁴⁸⁸ Bu nedenle “din eğitimcileri, âlimleri, insanları dinî konularda yeterli bilgiye sahip kılmadıkça onların hatalarını önleyemeyeceklerdir.”⁴⁸⁹

Yıldırım'a göre ise bu ayet, toplumun her türlü katmanına seslenmektedir. Misal olarak devlet başkanı, gerçekleri tespit etmeden kırık dökük bilgilerle halkın karşısına çıkmamalı, gazeteci kendisine ulaşan haberleri tahkik etmeden neşretmemeli, “ilim adamı, bir konuyu; araştırmadan, kaynaklarına inmeden, yaptığı gözlem ve deneylerden kesin sonuç almadan ortaya atmamalıdır.”⁴⁹⁰

Toptaş'a göre, Kur'an'da “ulaike” kelimesi iki yüz dört yerde insana nispet edecek şekilde geçerken, yalnız bu ayette “kulak, göz ve gönle işaret etmek için “ulaike” olarak kullanılmak suretiyle bunlarında akıllıca kullanılmasına işaret edilmiştir.”⁴⁹¹

Kutub'a göre bu ifadeler insanlığın son zamanlarda ulaşabildiği ilmi metodu da kapsamaktadır.⁴⁹² Bir mesele hakkında kanaatimizi oluştururken sadece aklın verilerini kullanmamamız gerekmektedir. Çünkü sadece akılla temellendirilen inanışlar yanıltıcı olabilmektedir. Bu nedenle kulak, göz, akıl, kalp gibi birçok tetkik ve araştırma kanallarından elde edilen bilgilerle verilen hükümler doğruya daha yakın olacaktır. Bu durum itikadî konularda olduğu gibi, günlük meselelerde de böyledir.⁴⁹³

⁴⁸⁴ el-En'am 6/148.

⁴⁸⁵ en-Nahl 16/116.

⁴⁸⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 11, ss. 257-258.

⁴⁸⁷ el-Kasas 28/49-50.

⁴⁸⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 11, ss. 258-259.

⁴⁸⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 11, ss. 258-259.

⁴⁹⁰ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, C 7, ss. 3497-3500.

⁴⁹¹ Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, C 4, s. 426.

⁴⁹² Kutub, *Fizilalil Kur'an*, C 9, s. 319.

⁴⁹³ Kutub, *Fizilalil Kur'an*, C 9, s. 320.

Nasıl ki namaz, oruç, hac gibi ibadetler Kur'an'da zikredilmekte ve yapılmadığında ceza söz konusu ise, aynen bunun gibi, göz, kulak ve kalbin sorguya çekilmesi, zanla hareket etmemenin, gerçek bilgiyi elde etmeye yönelik çalışmanın dini bir ödev veya bir ibadet olduğunu göstermektedir. Zannı tehlikeli kılan bir diğer husus ise, ön yargıların oluşmasına sebep olmasıdır. Zan üzerine bina edilen ön yargılar, bilimsel araştırmalardan kişiler arası ilişkilere kadar hemen her alanda bozulma ve çürümeye neden olmaktadır.

Gerçek bilgiyi elde etmeye yönelik ayetlerden sonuncusunu da müfessirlerin görüşleri çerçevesinde değerlendirdik. Bu görüşler çerçevesinde ayeti eğitim açısından değerlendirmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Bilindiği üzere eğitim, “çocukta ve insanda bedence, zekâca ve ruhça en iyi en güzel ne varsa tümünü bulup ortaya çıkarmaktır.”⁴⁹⁴ Bu tanımdan hareket edersek, bedenlen gelişmeye ayette geçen “kulak ve göz” atıfta bulunmaktadır. Ruh'un ayette karşılığı ise kalp kelimesidir. Şu halde eğitim kulak, göz ve kalbi o denli eğitmelidir ki, onlar sorumlu tutulacakları ve hakkında bilgi sahibi olmadıkları şeylerin ardına düşmesinler.

Birinci bölümün sonuna geldiğimiz bu aşamada kısaca özetleyecek olursak; ayetler ışığında insanı eğitmenin mümkün olduğunu, Kur'an'ın bunu kabul etmekle kalmayıp, insanı eğitmeyi bir hedef olarak seçtiğini gördük. Buraya kadar değerlendirmeye aldığımız ayetlerin yol göstericiliğinde denilebilir ki; insan, eğitimle meleklerle ve diğer varlıklara üstün hale gelmiştir. Ayrıca halifelğe layık olması da aynı sebebe matuftur. Atamız olan ilk insan Hz. Âdem Yüce Allah tarafından eğitilmiştir. Gerçek bilgi yüce Allah'ın bilgisidir ve O dilemedikçe hiç kimse ilimden bir şey kavrayamayacaktır. Buradan hareketle, ilim talebinde bulunurken veya eğitim-öğretimde, fiili dua önemli olduğu gibi, kavli duanın da önemli olduğu söylenebilir. Kur'an, Yüce Allah'ın, kendi varlığına melekleri ve gerçek ilim sahiplerini şahit olarak gösterdiğini belirtmektedir. Bu durum âlimlerin, bilginlerin, Yüce Allah'ın katında ne kadar değerli olduklarını göstermektedir.

İnsanlara nispeten bazı bilgi sahaları gayb hükmündedir. İnsanlar bu alanla ilgili ancak Kur'an'ın ve sahih hadislerin bildirdikleri kadar bilgi sahibi olabilirler. Bu durum bilgi açısından insanların istismar edilmelerinin önüne geçilmesi adına

⁴⁹⁴ Sevil Büyükanal Filiz, “Eğitimle İlgili Temel Kavramlar”, *Eğitim Bilime Giriş*, M. Çağatay Özdemir (Ed), Ankara: Ekinoks Yayınları, 2006, s. 5.

hayati öneme sahiptir. Nitekim neyi bilebileceğimizi bilmek kadar neyi bilemeyeceğimizi bilmek de bilgi açısından farkındalığın gereğidir. Bu durum tıpkı bilimsel bir kuramın, neyi kapsadığını belirtmek kadar neyi kapsam dışı bıraktığını belirtmenin bilimsellik açısından bir ölçüt olması gibidir.

Kur'an'ın eğitimden beklediği sadece bilişsel aşamayla sınırlı değildir. Kur'an'a göre, bildiğini uygulama, hayata geçirme öğrenmenin bir şartı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca olayların iç yüzüne nüfuz edecek olan, sadece görünenle yetinmeyen hikmet bilgisi olmadan, “bilmek”, bir anlam ifade etmemektedir. Kur'an gerek eğitimde gerekse bilginin inşa edilme sürecinde zanna, şüpheyne, kesin olmayan haberlere itibar edilmemesini emretmektedir. Kur'an, bunu yaparken her aşamanın “tahkik” edilmesinin çok önemli olduğunu belirtir.

Eğitimin bütün parametreleri bu bakış açısıyla dizayn edildiğinde çıktıların istenilen ölçüde olacağına şüphe yoktur.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'IN EĞİTİMLE İLGİLİ TEMEL PRENSİPLERİ

Çalışmamızın birinci bölümünde, eğitimle doğrudan ilişkili olduğunu düşündüğümüz ayetleri, belirlemiş olduğumuz müfessirlerin görüşleri doğrultusunda inceledik. Böylelikle hem ayetlerin dilimize çevrilmiş haliyle ne ifade ettiğini görmek, hem de çeşitli zamanlarda yaşamış müfessirlerin dönemin şartları, toplumsal yapı, siyasi konjonktür vb. durumların etkisiyle ayetleri nasıl yorumladığını tespit etmeye çalıştık. Müfessirler arasında oldukça geniş bir zaman yelpazesinin bulunmasına dikkat ettik. Bu durum İslam kültürünün ilme, bilgiye, eğitime farklı zamanlarda nasıl yaklaştığını tespit etmek açısından oldukça faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İkinci bölümde ise müfessirlerin görüşleri doğrultusunda açıkladığımız ayetlerden Kur'an'ın eğitimle ilgili temel prensiplerini tespit etmeye çalıştık. Tespit edilen temel prensipler, eğitim bilimleri, psikoloji ve sosyoloji disiplinleri açısından değerlendirmeyi düşünmekteyiz.

2.1 Eğitim Doğumdan Önce Başlar

İnsanın yaratılması, halife olarak seçilmesi ve halifelığe layık olabilmesi için eğitilmesi, Kur'an'ın ayrıntılı olarak üzerinde durduğu konulardır. İnsanın yaratılış safhaları Kur'an'da şu şekilde anlatılmaktadır: “...Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra pıhtılaşmış kandan, sonra da yapısı belli belirsiz bir çiğnem etten yaratmışızdır. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız; sonra sizi çocuk olarak çıkartırız, böylece yetişip erginlik çağına varırsınız...”⁴⁹⁵

“Bebek” denilen insan yavrusu, babanın spermiyle annenin yumurtasının döllenmesi sonucu “zigot” adı verilen döllenmiş yumurtanın belli bir süre anne

⁴⁹⁵ el-Hacc 22/5.

rahminde gelişimini tamamlamasıyla dünyaya gelmektedir.”⁴⁹⁶ Kur’an’da bu evreye karşılık gelecek şekilde “alak” kelimesi kullanılmıştır.⁴⁹⁷ Sözlükte “yapışmak, asılmak, sevgi, ilgi, kan emen kurtçuk” gibi anlamlara gelen “alaka” kelimesinin çoğulu olan Alak Suresinin ikinci ayetindeki “alak” ile Karaman ve arkadaşlarına göre; “aşılanmış yumurtanın ana rahminin iç cidarına asılı vaziyetinin (zigot) kastedildiği anlaşılmaktadır.”⁴⁹⁸

Bebeğin dünyaya gelebilecek olgunluğa erişmesi için anne karnında ortalama 280 gün geçirmesi gerekmektedir.⁴⁹⁹ Gelişimi döllenmeden başlayarak incelemek gerekir.⁵⁰⁰ İnsan yaşamında doğum öncesi dönem üç başlık altında incelenmektedir. Bunlar dölüt, embriyo ve fetüstür.⁵⁰¹ Yapılan araştırmalar; duyu organları gelişimini tamamladığında anne karnında bebeklerin bazı şartlı öğrenmeler gerçekleştirebildiklerini göstermektedir.⁵⁰²

Gelişim psikolojisinde yaygın bir şekilde konuşulan ve anlaşılmaya çalışılan bir kavram da “kritik dönem”dir. Kritik dönem organizmanın belli dönemlerde belli öğrenme yaşantılarına ve çevresel etmenlere daha duyarlı olmasıdır.⁵⁰³ Bu dönemlerde kazanılması gerekli olan yeterlilikler elde edilmediğinde bu durum sonraki gelişim aşamalarını olumsuz etkilemektedir. Bu bilgiye dayanarak organizma için doğum öncesi dönemi, doğum sonrası bütün aşamalar için kritik öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz.

İnsan davranışlarında doğum öncesinden başlayarak, geçmiş yaşantıların etkisi büyüktür.⁵⁰⁴ Nitekim Dr. Brian Satt ve ekibi, hamile bir kadının rahim içine yerleştirdikleri bir mikrofonla bebeklerin dışarıdan gelen sesleri nasıl algıladıklarını ortaya koyan bir çalışma yapmıştır. Sonuçlar hayret verecek derecede şaşırtıcıdır.

⁴⁹⁶ Mehmet Şişman, *Eğitim Bilimine Giriş*, (Gözden geçirilmiş 6. baskı), Ankara: Pegem Akademi, 2010, s. 193.

⁴⁹⁷ el-Alak 96/2.

⁴⁹⁸ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, C 5, ss. 596-598.

⁴⁹⁹ Şişman, *Eğitim Bilimine Giriş*, s. 195.

⁵⁰⁰ Zeki Kaya, “Eğitimin Psikolojik Temelleri”, *Eğitim Bilimine Giriş*, (Gözden geçirilmiş 6. baskı), Özcan Demirel ve Zeki Kaya (Ed.), Ankara: Pegem Akademi, 2011, s. 99.

⁵⁰¹ Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitim Psikolojisi*, (Gözden geçirilmiş 4. baskı), Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi, 1978, ss. 73- 74.

⁵⁰² Binbaşıoğlu, *Eğitim Psikolojisi*, s. 75.

⁵⁰³ Kaya, “Eğitimin Psikolojik Temelleri”, *Eğitim Bilimine Giriş*, s. 98.

⁵⁰⁴ Şişman, *Eğitim Bilimine Giriş*, s. 189.

Mikrofonun algıladığı ve kaydettiği sesler dinlendiğinde, anne karnında dışarıdan gelen tüm seslerin ayırt edilebilir derecede duyulduğu anlaşılmıştır.⁵⁰⁵

Çocuğun anne karnındayken dış dünyadan gelen uyarıcılara açık olduğu ve bu uyarıcıların, çocuğun yaşamını gelecek dönemlerde etkisi altına aldığını gösteren şöyle bir örnek anlatılır: Hamileliğinin yedinci ayında olan bir kadın, hayvanat bahçesini ziyaret eder. Aslanların beslenme saati olması ve çevresel şartlardan rahatsız olmaları nedeniyle aslanlar oldukça yüksek sesle kükremeye başlarlar. Sesler o kadar yüksektir ki anne karnındaki bebek rahatsız olur ve tekme atmaya başlar. Yıllar sonra çocuk yedi yaşına geldiğinde, kendisinde orta dereceli duyma bozukluğu tespit edilir. Çocuk aynı zamanda kitaplarda ve TV’de gördüğü aslan ve vahşi hayvanlara korkuyla tepki vermektedir.⁵⁰⁶

Yukarıda örneklerine değindiğimiz ve sayısını artırabileceğimiz araştırma sonuçları eğitimin anne karnında başladığı görüşünü desteklemektedir. Anne karnında üç aydan sonra çocuğun zihinsel gelişimi başlamaktadır. Bu nedenle anne babalara bu konuda çok önemli görevler düşmektedir. Kur’an ailenin geçimini sağlamaktan sorumlu olarak erkeği görür.⁵⁰⁷ Kendisinin ve başkasının geçimini temin etmekle sorumlu tutulmayan kadının görevi ise; küçük yaştaki çocuklarının eğitim öğretimidir.⁵⁰⁸

Çocuk yapma konusunda eşlerden her iki tarafında istekli olması, çocuğun sağlıklı gelişimini etkileyecektir. Aksi yönde bir düşünce varken çocuk sahibi olmak, çocuğa gösterilecek ilgiye yansiyacak, bu da çocuğun üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olacaktır.

Çocuk sahibi olma konusunda karar verdikten sonra ebeveynler hal ve hareketlerine daha fazla dikkat etmeli, kendilerine hayırlı bir evlat vermesi için Yüce Yaratıcıya sürekli dua etmelidirler. Bu konuda Kur’an’da Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın şöyle dua ettikleri ifade edilmektedir: “...*Her ikisi de Rableri olan Allah’a yönelip ‘Eğer bize sağlıklı, kusursuz bir evlat verirsen mutlaka Sana şükreden kullarından oluruz’ diye yalvardılar.*”⁵⁰⁹

⁵⁰⁵ Seher Yılmaz, *Seni Duyuyorum Anne!*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, ss. 25-27.

⁵⁰⁶ Yılmaz, *Seni Duyuyorum Anne!*, ss. 28-29.

⁵⁰⁷ en-Nisâ 4/34.

⁵⁰⁸ İbrâhim Canan, *Kur’an’da Çocuk*, (Gözden geçirilmiş 10. baskı), İstanbul: Nesil Yayınları, 2011, s. 26.

⁵⁰⁹ el-A’râf 7/189.

Benzer bir örnekte neslinin temiz olması için, Hz. Zekeriya peygamberin yaptığı duadır. Kur'an'da şöyle yalvardığı ifade edilmektedir: “*Ya Rabbi, dedi, bana senin tarafından tertemiz, hayırlı zürriyet ihsan eyle. Şüphesiz ki sen duaları işitip icabet edersin.*”⁵¹⁰ Bu örneklerden açıkça anlaşıldığı üzere çocuk sahibi olmadan önce bu konuda çok dua edilmeli ve Allah'tan hayırlı nesiller vermesi istenmelidir.

Anne karnında yapılacak telkinler, çocuğu etkilediği için bu dönemde annenin Kur'an okuması, çocuk üzerinde olumlu bir etki oluşturacaktır. Kültürümüzde de var olan, doğumdan sonra çocuğun kulağına ezan okuma, sözünü ettiğimiz pozitif telkine işaret etmektedir. Ayrıca çok gürültülü ve rahatsız edici ortamlarda bulunmak çocuk üzerinde hem fiziksel hem de psikolojik açıdan olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Bu sayılanlara ek olarak; “annenin hamilelik döneminde geçirebileceği hastalıklar, olumsuz çevre koşulları, beslenmesi, ruh hali, aldığı zararlı maddeler, bebeğin bu dönemdeki gelişimini etkilemektedir.”⁵¹¹

Çocuğun eğitimi konusunda Kur'an ebeveynlere sorumluluk yüklemekte ve şöyle demektedir: “*Ey iman edenler! Kendilerinizi ve ailenizi yakıtı insanlarla taşlar olan o müthiş ateşten koruyun...*”⁵¹² Bu konuda yapılması gerekenleri Canan beş başlık altında toplamıştır.⁵¹³ Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Dikkatlerin Öncelikle Dine Çekilmesi: Ailenin reisi, sorumluluğu altındakilere, özellikle çocuklara, öncelikle dinin ehemmiyetini, yaşanmasının gerekliliğini anlatmalı ve dinin daha rahat yaşanabileceği mekânların oluşturulmasına gayret etmelidir. Ayrıca aile reisi, aile fertlerinin dikkatlerini dine çekmelidir. Ailelerinin dikkatini dine çekme konusunda şu ayet oldukça aydınlatıcıdır:

“Kendini bilmezden başkası İbrahim'in dininden yüz çevirmez. And olsun ki, dünyada onu seçtik, şüphesiz o, ahirette de iyilerdendir. Rabbi ona: ‘Teslim ol’ buyurduğunda, ‘Âlemlerin Rabbine teslim oldum’ demişti. İbrahim bunu oğullarına vasiyet etti. Yakub da: ‘Oğullarım! Allah dini size seçti, siz de ancak O'na teslim olmuş olarak can verin’ dedi.”⁵¹⁴

Yaşanacak Muhitin Seçimi: İnsan, büyük oranda yaşadığı çevrenin ve zamanın etkisi altındadır. Bu nedenle ailesinin eğitiminden sorumlu aile reisi, dinin

⁵¹⁰ Âl-i İmrân 3/38.

⁵¹¹ Şişman, *Eğitim Bilimine Giriş*, s. 195.

⁵¹² et-Tahrîm 66/6.

⁵¹³ Canan, *Kur'an'da Çocuk*, ss. 75-83.

⁵¹⁴ el-Bakara 2/130-132.

daha rahat yaşanabileceği bir çevrede bulunmaya gayret etmelidir. Bu konunun en güzel örneğini Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i "tarıma elverişsiz olmasına rağmen" dini gerekçelerle Mekke'ye yerleştirdiğini ifade eder. Bu durum ayette şu şekilde ifade edilmektedir:

*"Rabbimiz! Ben çocuklarımdan kimini, namaz kılabilimleri için Senin kutsal evinin yanında, ziraata elverişsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! İnsanların gönüllerini onlara meylettir, şükretmeleri için onları ürünlerle rızıklandır."*⁵¹⁵

Akidenin Öğretilmesi: Aile fertlerine özellikle de yeni yetişen çocuklara "tevhid" inancının öğretilmesi hayati öneme sahiptir. Bunu yaparken pedagojik ilkeler göz önünde bulundurularak Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarından hareket edilmelidir. Bir başka açıdan ise çocuğa tevhidin zıddı olan şirk koşmanın ne kadar kötü bir durum olduğu hissettirilecek bir psikolojik hava teneffüs ettirilmelidir. Bu konuda Hz. Lokman'ın oğluna öğüdü yol gösterici özelliktedir. *"Lokman, oğluna öğüt vererek: 'Ey oğulcuğum! Allah'a eş koşma, doğrusu eş koşmak büyük zulümdür' demişti."*⁵¹⁶

İbadetlerim Öğretilmesi: Aile reisinin "ehlini, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennemden korumak maksadıyla" öğretmekle yükümlü olduğu başka alan ise ibadetlerdir. Bunlar namaz, oruç, hac ve zekâtıdır. Yapılması gereken bunlarla ilgili temel düzeyde bilgileri vermek ve bu ibadetleri sevdirek gönüllerde ibadete karşı bir iştiaak hâsıl etmektir. Diğer ibadetler de önemli olmakla beraber Kur'an, namaz ibadetine daha fazla vurgu yapmaktadır. Bu duruma Taha Suresinde şu ayet güzel bir örnektir:

*"Ehline namaz kılmalarını emret, kendin de onda devamlı ol. Biz senden rızık istemiyoruz, sana rızık veren Biziz..."*⁵¹⁷

Ahlak ve Adap Öğretimi: Dinin temel öğretileriyle birlikte aile reisinin yapması gereken günlük yaşama dair adabı muâşeret kuralları diyebileceğimiz bir takım erdemleri öğretmektir. Bu öğretim, aynı zamanda toplum yaşamının sağlıklı devamı açısından da önemli bir yere sahiptir. Bu konuda Hz. Lokman'ın oğluna öğütleri aydınlatıcı olmaktadır. O oğluna hitaben şöyle demiştir:

⁵¹⁵ İbrâhim 14/37.

⁵¹⁶ Lokman 31/13.

⁵¹⁷ Tâ Hâ 20/132.

“Ey oğulcuğum! İşlediğin şey, bir hardal tanesi ağırlığınca olsa da, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, Allah onu getirip meydana kor. Doğrusu Allah Latîf’tir, haberdardır. Ey oğulcuğum! Namazı kıl, uygun olanı buyurup fenalığı önle, başına gelene sabret; doğrusu bunlar, azmedilmeğe değer işlerdir. İnsanları küçümseyip yüz çevirme, yeryüzünde böbürlenerek yürüme; Allah, kendini beğenip övünen hiç kimseyi şüphesiz ki sevmez. Yürüyüşünde tabii ol; sesini kıs. Seslerin en çirkini şüphesiz merkeplerin sesidir.”⁵¹⁸

Bu başlık altında yazılanlar değerlendirildiğinde Kur’an’a göre eğitim, anne karnında başlamakta ve bu konuda anne karnından başlayarak yapılması gerekenler izah edilmektedir. Kur’an’ın temel felsefesi her ne kadar telafiye imkân tanıyan bir özellikte olsa da, insanın eğitimi söz konusu olduğunda geç kalmamak gerektiği söylenebilir.

2.2 Eğitimin İmkânı ve Gücünü Kabul Eder

İnsanın eğitimi konusunda iyimser ve kötümser olmak üzere iki hâkim görüş mevcuttur. İyimser görüşe göre; insan eğitilebilir olmanın ötesinde eğitilmesi bir zorunluluktur. Bu görüşe göre; insan ruhu özellikle çocukluk çağında yön verilecek bir akarsuya, istenilen şekle sokulabilecek bir fidana benzer. Bu nedenle eğitimi elinde bulunduran dünyaya hâkim olur düşüncesi yaygındır. Kötümser görüş ise, insanın değiştirebileceğini kabul etmez. Bu görüşe göre kurdun yavrusu kurttur.⁵¹⁹

Günümüzde bu tartışmalar ilk görüş lehine ağırlık kazanmıştır. Artık, eğitimin imkânı bir vakıa, tartışılacak olan ise onun sınırlarıdır.⁵²⁰ Kaldı ki insan dışında hayvanların da eğitilmesi söz konusudur.

Gelişim, günlük yaşamda en rahat gözlemleyebildiğimiz olgulardandır. Bu kavram fiziksel gelişim, psikolojik gelişim, toplumsal gelişim gibi tamlamalarla farklı disiplinlerde, değişik şekillerde kullanılmaktadır. Ancak şu kadar var ki; gelişim, en anlamlı ifadesine insan için kullanıldığında kavuşmaktadır.

Çünkü insan dışındaki varlıklarda gelişim, daha öngörülebilir bir seyir izlemektedir. Bu tahmin edilebilirlik nesnelerdeki potansiyeli ortaya koymakta ve kaçınılmaz olarak beklentileri sınırlandırmaktadır. Örneğin bir kediden beklentiler

⁵¹⁸ Lokman 31/16-19.

⁵¹⁹ Beyza Bilgin, “Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4/4, 1980, s. 211.

⁵²⁰ Bilgin, “Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4/4, s. 212.

belirli bir çerçeve içinde sınırlı kalmaktadır. Oysa insan söz konusu olduğunda, gelişim adına yapılabilecekler için sınırlar daha esnek bir seyir izlemektedir.

Kant insanın eğitilebilir olduğu kabulünü bir adım daha ileriye götürerek, “insan eğitime ihtiyaç duyan tek varlıktır”⁵²¹ demektedir. Kant, “insan ancak eğitimle insan olur” demektedir ve barbarlık ve hayvanlığı gelişmemiş ve eğitilmemiş insanlık olarak kabul etmektedir.⁵²² Başka bir deyişle Kant’a göre “eğitimin kendisinden çıkardığı her ne ise insan sadece odur.”⁵²³

İslamoğlu da benzer bir yaklaşım sergilemektedir. “*Rahman olan Allah Kuran’ı öğretti; insanı yarattı, ona konuşmayı öğretti.*”⁵²⁴ ayetlerini yorumlarken, “yaratma” fiilinin iki “öğretme” fiilinin arasından gelmiş olduğuna dikkat çeken İslamoğlu, “beşerin insan suretinde yaratılması onu insan kılmaya yetmez” demektedir. Ona göre “insan, ancak talim terbiye /eğitim ve öğretim ile insan olur.”⁵²⁵

Bu bağlamda Kur’an insanın eğitilebilir olduğunu kabul etmektedir, denilebilir. Çünkü baştan sona kadar insanı inşa etme iradesi ortaya koymuş olması, insanın değiştirilebilir ve eğitilebilir olduğunu kabul etmesi anlamına gelmektedir. Hatta bu kabul daha ilk ayette ortaya çıkmakta ve ilk emir olarak *oku*⁵²⁶ denilmektedir.

Bütün işlerini hikmetle yapan Yüce Yaratıcı, kimseye kaldıramayacağı yükü yüklememeyi taahhüt etmişken,⁵²⁷ insana *oku* emrini vermesi, insanın okuma ve öğrenebilme yetisine sahip olduğunu ve bunun da Kur’an tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Okumanın eğitim öğretimde vazgeçilmez olduğu düşünüldüğünde, Kur’an’ın insana eğitim açısından bakışı daha belirgin hale gelmektedir.

Fakat burada dikkat edilmesi gereken bir husus ilk emirde “Yaratan Rab” ifadesine yer verilmesidir. Bu ifade o günkü putperest toplumun ilk etapta tepkisini çekmemek için oldukça manidardır. Çünkü onlar yaratıcı olarak Allah’ı kabul

⁵²¹ Kant, *Eğitim Üzerine*, s. 27.

⁵²² Kant, *Eğitim Üzerine*, s. 31.

⁵²³ Kant, *Eğitim Üzerine*, s. 31.

⁵²⁴ er-Rahmân 55/1-4.

⁵²⁵ Mustafa İslamoğlu, “Kur’an: Rabbani Terbiyenin Müfredatı”, *Kur’an’i Hayat*, 4, (Ocak-Şubat 2009), s. 3.

⁵²⁶ el-Alak 96/1.

⁵²⁷ el-Bakara 2/286.

ediyorlardı,⁵²⁸ ancak O'na ulaştırdıklarına inandıkları putlara tapıyor ve onları Allah'a ortak koşuyorlardı. Bu nedenle ayet, “ortağı olmayan Rabbin adıyla oku” şeklinde başlasaydı ilk etapta derin bir muhalefetle karşılaşılırdı.

Buradan hareketle denilebilir ki; eğitimciler insanlara hitap ederken ilk olarak ortak paydaya vurgu yapmalı ve daha sonra diğer meselelere geçmelidir.⁵²⁹ Aynı surenin devam eden ayetlerinde yaratıcı olan Allah için “*Kalemle yazmayı öğretendir. İnsana bilmediklerini öğretendir.*”⁵³⁰ buyrulmakta ve çok açık bir şekilde insanın eğitilebilir, öğretilabilir bir varlık olduğu vurgulanmaktadır.

Kur'an'ın insanın eğitilebilir olduğunu kabul etmesi bir yana, hayvanların bile eğitilebilir olduğunu kabul etmekte ve eğitilmiş olan ve olmayan hayvanlar arasında bir fark gözetmektedir. Bu konuda şu ayet bize ışık tutmaktadır:

*“Kendilerine nelerin helal kılındığını sana soruyorlar. De ki: ‘Bütün temiz ve iyi rızıklar size helal kılınmıştır. Allah’ın size öğrettiğinden öğrenip, eğittiğiniz avcı hayvanların sizin için tutup getirdiklerini yiyiniz ve üzerlerine Allah’ın adını anınız. Allaha karşı gelmekten sakının, çünkü Allah hesabı çabuk görür.’”*⁵³¹

Bu ayette dikkat çeken bir husus; Kur'an, insanın eğitilebilir olduğunu kabul etmekle birlikte öğrendiklerini öğretebilen bir eğitici olabileceğini de kabul etmektedir. Öğrenmenin önemine vurgu yapılan başka bir ayette, savaşta bile bazı kişilerin geride kalıp öğrendiklerini savaştan dönenlere öğretmeleri ve uyarıcı olmaları istenmektedir.⁵³²

Kur'an'da insanlar arasında da en önemli ayrım hakikati anlayıp kabul edenler ile gerçeği kabul etmemekte ısrar edenler arasında yapılmaktadır. Birincilerin mecaz anlamda diri oldukları, ikincilerin ise sağır, kör ve ölü oldukları ifade edilmektedir.⁵³³

Kur'an eğitilmemiş kişileri ölü olarak nitelendirmektedir.⁵³⁴ *Ölü* ifadesi bildiğimiz anlamda, fiziki ölü değildir. Burada ifade edilen eğitilmeye direnen,

⁵²⁸ Dönemin müşriklerinin yaratıcı olarak Allah'a inandıklarını şu ayet göstermektedir: “*And olsun ki onlara: ‘Gökleri ve yeri yaratan, güneşi, ayı buyruğu altında tutan kimdir?’ diye sorarsan, şüphesiz ‘Allah’tır’ derler. Öyleyse niçin döndürülüyorlar?’*” el-Ankebût 29/61.

⁵²⁹ Okuyan, *Kısa Surelerin Tefsiri*, C 1-2, s. 113.

⁵³⁰ el-Alak 96/4-5.

⁵³¹ el-Mâide 5/4.

⁵³² et-Tevbe 9/122.

⁵³³ Hûd 11/24.

⁵³⁴ el-En'am 6/122.

hakikati örten, kendi karanlığına hapsolmuş kişilerin manen ölü olduklarına dair vurgudur. Benzer bir yaklaşım da Zümer Suresinde karşımıza çıkmakta, ilim sahibi olanlarla cahil olanların bir olamayacağı belirtilmektedir.⁵³⁵

Kullar içinde ancak âlimlerin, Allah'ı hakkıyla tazim edeceği,⁵³⁶ anlatılan bazı misallerin ilim sahiplerince anlaşılabilmesi,⁵³⁷ Kur'an'ın anlaşılmasında ilim sahiplerinin daha avantajlı oldukları,⁵³⁸ Allah'tan başka ilah bulunmadığına önce Allah'ın şahit olduğu, sonra meleklerin ve ilim sahiplerinin bu konuda şahit oldukları,⁵³⁹ bilmediğimiz konularda ilim adamlarına sormamız gerektiği,⁵⁴⁰ kalem ve kalem ehlinin yazdıklarına Allah'ın yemin etmesi,⁵⁴¹ Kur'an'ın, insanın eğitilebilir ve öğretilbilir olduğunu kabul etmekle kalmayıp, bu durumu bir amaç olarak sunduğunu göstermektedir.

Kur'an'ın insanın eğitilebilir olduğunu kabul ettiği en açık bir şekilde, peygamber gönderilmesinden anlaşılmaktadır. Zira peygamberlerin görevi; insanları eğitmek ve ilahi kelamı yaşamın vazgeçilmezi haline getirmektir.⁵⁴²

Her fiilinde son derece hikmetli iş gören Zat, eğer insan eğitilemeyen bir varlık olsaydı, ne peygamber ne de kitap gönderirdi. Yine insanlar kastedilerek: *“Rahman Kur'an'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona açıklamayı öğretti.”*⁵⁴³ buyrulmakta ve insanın öğrenmeye açık olduğu salık verilmektedir.

İnsanın eğitilebilir olduğunu ve eğitimde bilgi kaynakları olan; göz, kulak, gibi duyu organlarının bir şükür sebebi olduğu ayette şu şekilde ifade edilmiştir: *“Allah sizi analarınızın karınlarından öyle bir halde çıkardı ki hiçbir şey bilmiyordunuz. Öyle iken size kulaklar, gözler, kalpler verdi ki şükredesiniz.”*⁵⁴⁴ Nitekim insanın eğitilemeyeceğine inanan bir kitabın kendisini insanlara hidayet

⁵³⁵ ez-Zümer 39/9.

⁵³⁶ Fâtır 35/28.

⁵³⁷ el-Ankebût 29/43.

⁵³⁸ el-Hacc 22/54.

⁵³⁹ Âl-i İmrân 3/18.

⁵⁴⁰ en-Nahl 16/43.

⁵⁴¹ el-Kalem 68/1.

⁵⁴² el-Bakara 2/151.

⁵⁴³ er-Rahmân 55/1-4.

⁵⁴⁴ en-Nahl 16/78.

kaynağı olarak sunması düşünülemez.⁵⁴⁵ Sonuç olarak; Kur'an, insanın tüm yönleriyle eğitilebileceğini kabul etmekte ve bunu bir hedef olarak göstermektedir.

2.3 İnsanı Bütün Yönleri İle Ele Alır

Eğitim psikolojisi insanın gelişimi söz konusu olduğunda beş gelişim alanından bahseder. Bunlar fiziksel gelişim, bilişsel gelişim, dil gelişimi, ahlaki gelişim, kişilik gelişimidir.⁵⁴⁶

Fiziksel gelişim denildiğinde bedensel gelişim akla gelir. Bireyin döllenmeden itibaren ölüme kadar sürekli bir şekilde gelişim halinde olduğu kabul edilir. Ancak şu var ki; gelişim bazı dönemlerde olumlu bir seyir izlerken, bazı dönemlerde negatif bir seyir izlemektedir. Bilişsel gelişim, zihinsel gelişimi ifade eder. Zihinsel gelişimle dil gelişimi iç içedir. Yani zihinsel kapasite dil kapasitesini de etkilemektedir.

Ahlaki gelişim, moral değerlerin bireyin dünyasında ne zaman anlamlı hale geldiğinin tespitini yapar. Eğitim açısından davranış kazandırmada bu süreçlerin nasıl işletileceğini öngörür.

Kişilik gelişimi ise, bireyi diğer insanlardan ayıran, daha doğru bir ifade ile “birey” olmasını sağlayan temel özellikler ve bu niteliklerin gelişimi ile ilgilenen alandır.⁵⁴⁷

Gelişim psikolojisinin alanlarını ayrı ayrı zikretmemizin sebebi; insan ve eğitimi söz konusu olduğunda birden çok alanı göz önünde bulundurmamız gerektiğine vurgu yapmaktır.

İnsanı bütün yönleri ile ele almak onu iyi tanımayı gerektirir. İnsanı en iyi tanıyan ve ona şah damarından bile yakın olduğunu ifade eden Allah, bu konuda Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: “İnsanı Biz yarattık, onun için, nefsinin kendisine neler fısıldadığını, neler telkin ettiğini de Biz pekiyi biliriz. Çünkü Biz ona şahdamarından daha yakınız.”⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Veysel Yalın, “Kur'an-ı Kerim’de İnsanın Özellikleri ve Eğitim Yoluyla Şekillendirilmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), s. 26.

⁵⁴⁶ Bu gelişim alanları hakkında daha kapsamlı bilgi için bkz., Kaya, “Eğitimin Psikolojik Temelleri”, *Eğitim Bilimine Giriş*, ss. 97-126.

⁵⁴⁷ Bu konuda daha kapsamlı bilgi için bkz., Yüksel, “Bir Bilim Olarak Eğitimin Psikolojik Temelleri”, *Eğitim Bilime Giriş*, ss. 123-172.

⁵⁴⁸ Kaf 50/16.

Kur'an, bu ayette ifadesini bulan şekliyle insanı bütün yönleri ile ele almaktadır. Çünkü onu çok iyi tanımaktadır. Örneğin Kur'an'da insanın aciz olduğu, öfkesine yenilip bir suç işlediği, daha sonra pişman olduğu ve bazen bir hayvandan bile cahil olabileceği,⁵⁴⁹ fakat dağların ve taşların yüklenmekten korktukları emaneti insanın yüklenmeye talip olduğu,⁵⁵⁰ insanın başına gelen rahatsız edici şeylerin yine kendisi yüzünden olduğu,⁵⁵¹ insanın Allah tarafından yaratıldığı ve konuşmanın ve beyanın öğretildiği,⁵⁵² insanın hizmetine sunulan birçok varlık ve imkânın olduğu,⁵⁵³ dış dünyada olduğu gibi insanın kendisinde de ibretlerin bulunduğu,⁵⁵⁴ insanın diğer varlıklardan üstün olduğu,⁵⁵⁵ bununla beraber hiçbir şeye ihtiyaç duymayan Allah'a muhtaç olduğu,⁵⁵⁶ insanlar hakkında genellenebilir yargılara varılamayacağı çünkü bir birinden farklı oldukları,⁵⁵⁷ bu farklılık kendini insanlar arasındaki gelir ve imkânlar konusunda da gösterdiği ve böyle olmasının bir hikmete binaen olduğu,⁵⁵⁸ insanın yaptığı faaliyetlere göre derecesinin olacağı,⁵⁵⁹ insanların bir kadın ve bir diğiden yaratıldığı ve tanışıp birbirlerine sahip çıkmaları için milletlere ve sülalelere ayrıldığı,⁵⁶⁰ ifade edilmekte ve insana dair kuşatıcı bir söylev ortaya konulmaktadır.

İnsanı bütün yönleri ile ele almak için insanın mahiyetini bilmek kuşkusuz çok faydalı olacaktır. İnsanın mahiyetine dair Kur'an'da şu şekilde ifadeler yer almaktadır: İnsanın bir sıkıntı veya darlığı olduğunda Allah'a sığındığı fakat bu sıkıntı giderildiğinde yalvaran kendisi değilmiş gibi geçip gittiği,⁵⁶¹ eğer insana bir rahmet tattırılır ve daha sonra o nimet geri alınırsa son derece ümitsiz olduğu ve nankör olacağı,⁵⁶² fakat kedisine bir dertten sonra bir nimet tattırılırsa, kendisine bir

⁵⁴⁹ el-Mâide 5/31.

⁵⁵⁰ el-Ahzâb 33/72.

⁵⁵¹ er-Rûm 30/41.

⁵⁵² er-Rahmân 55/3-4.

⁵⁵³ el-Bakara 2/29, er-Rad 13/2-3-4, İbrâhim 14/32,34; en-Nahl 16/1,5-9,11-14,78,80,81; el-İsrâ 17/70; el-Enbiyâ 21/31-32; el-Hacc 22/36, 37,63-65; en-Neml 27/60-64,86; el-Kasas 28/71-73; el-Ankebût 29/60-63; er-Rûm 30/20-25,50; Lokman 31/20, 29, 31; Fâtır 35/12, 13, 27, 28; Yâsin 36/33-36; ez-Zümer 39/6, 21; el-Mü'min 40/61, 64, 79, 80; ez-Zuhruf 43/10-13; el-Câsiye 45/12, 13; Kaf 50/7-11; er-Rahmân 55/1-12; Vakıa 56/58, 59, 63-65, 68-73; el-Mülk 67/1; en-Nebe 78/6-16.

⁵⁵⁴ Zâriyât 51/21; Fussilet 41/53; el-Câsiye 45/4.

⁵⁵⁵ el-Bakara 2/34; el-İsrâ 17/70; et-Tîn 95/4.

⁵⁵⁶ Fâtır 35/15.

⁵⁵⁷ Fâtır 35/32.

⁵⁵⁸ ez-Zuhruf 43/32.

⁵⁵⁹ el-En'am 6/132.

⁵⁶⁰ el-Hucurât 49/13.

⁵⁶¹ Yûnus 10/12.

⁵⁶² Hûd 11/9.

daha dert gelmeyeceğini düşünerek sevinip, övüneceği,⁵⁶³ fakat asıl olması gerekenin her iki halde de sabredip güzel işler yapılması gerektiği,⁵⁶⁴ insanın çok aceleci olduğu, bazen kötülüğü iyiliği ister gibi istediği,⁵⁶⁵ insanların davranışlarının seciye ve karakterlerine bağlı olduğu,⁵⁶⁶ diğer varlıklar içinde tartışmaya en düşkün olanının insan olduğu,⁵⁶⁷ insanın mal istemekten usanmayacağı,⁵⁶⁸ insanın cimri yaratıldığı fakat namazını kılanların böyle olmayacağı,⁵⁶⁹ imtihan için sıkıntı ile içli dışlı yaratıldığı⁵⁷⁰ ve mal hırsının çok şiddetli olduğu⁵⁷¹ ifade edilmekte, bir anlamda insanın eğitimiyle ilgilenenlerin bu özelliklere dikkat ederek insanı bütün yönleri ile ele almaları gerektiği salık verilmektedir.

Kur'an insanı maddi ve manevi yönden bir bütün olarak kabul ederken, dünya ve ahiret açısından ele almış, insanoğlunun fiziksel âlemdeki ihtiyaçlarına karşılık verirken manevi sayılabilecek duygu, düşünce, arzu ve isteklerini de görmezden gelmemiştir. Yeme-içme adabından⁵⁷² tutunda kefaretlere, mirasa kadar her şey yüce Allah tarafından inceliklerle belirtilmiş ve insanı bütüncül ele alma konusunda çerçeve oluşturulmuştur.

2.4 İnsan Eğitiminde Farklı Metotlar Kullanır

Metot (methode), dilimize Fransızcadan geçme bir kelimedir. Türkçede; usul, yol, yöntem, tarz gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁷³ Metot kavramı eğitim açısından ele alındığında; önceden belirlenen eğitsel bir amaca ulaşmak için izlenecek yol ve yöntem olarak tanımlanabilir. Bu anlamda metot, eğitsel açıdan son derece büyük bir öneme sahiptir. Çünkü amaç ne kadar iyi olursa olsun, amaca ulaştıracak yol doğru seçilmemiş ise alınacak netice istenilen ölçüde olmayacaktır.

Metot seçerken kullanılacağı yer, hitap edilecek kesim, anlatılacak konu, muhatapların seviyesi dikkate alınması gereken hususlardır. Bu anlamda düşünüldüğünde Matematik öğrenme alanına ait bir konu anlatılırken kullanılacak metotla, Türkçe öğrenme alanına ait bir konuyu öğretirken kullanılacak metot farklı

⁵⁶³ Hûd 11/10.

⁵⁶⁴ Hûd 11/11.

⁵⁶⁵ el-İsrâ 17/11.

⁵⁶⁶ el-İsrâ 17/84.

⁵⁶⁷ el-Kehf 18/54.

⁵⁶⁸ Fussilet 41/49.

⁵⁶⁹ el-Meâric 70/19, 22.

⁵⁷⁰ el-Beled 90/4.

⁵⁷¹ el-Âdiyât 100/8.

⁵⁷² el-Mâide 5/87-88.

⁵⁷³ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, s. 189.

olacaktır. Bu farklılıklarla birlikte iyi bir metodun taşınması gereken ortak özellikler şöyle sıralanabilir;⁵⁷⁴

- i. Öğreneni aktif hale getiren yaparak yaşayarak öğrenme yaşantıları sağlamalıdır.
- ii. Öğretilmek istenen konunun ve öğretimin amacına uygun olmalıdır.
- iii. Konunun özelliklerine uygun olmalıdır.
- iv. Psikolojinin verilerinden yararlanılmalıdır.
- v. Uygulamaya imkân tanımalıdır.
- vi. Uygulanabilirlik açısından ekonomik olmalıdır.
- vii. Öğrencide istek uyandırmalıdır.
- viii. Bireyin özgüvenini zedeleyici olmamalıdır.
- ix. Akli ve mantıki verilere uygun olmalıdır.
- x. Durağan olmamalıdır.

Bu açıklamalardan sonra, Kur'an'ın insanı eğitirken kullandığı metotlara geçebiliriz.

2.4.1 Tedricilik Metodu

Tedriç, bir insanı bir nesneye derece derece, teenni ile vardırarak, yakınlılaştırmak anlamında kullanılmaktadır.⁵⁷⁵ İnsan fıtratı değişime direnç gösterdiği için ani ve keskin hareketler başarıya ulaşmamaktadır. Şu ayetler Kur'an'ın tedrici bir yöntemle indirildiğini göstermektedir. *“Hem o vahyi, insanların zihinlerine sindire sindire okuman için zaman zaman gelen Kur'an dersleri halinde indirdik.”*⁵⁷⁶

Ayette geçen, “maks veya “müks” şeklinde okunan, kök fiili “mekese” olan kelime “yavaş yavaş, parça parça, ağır ağır, tek tek” anlamlarına gelmektedir. Yine “okuman için” anlamına gelen *“litekra 'ahü”* kelimesini öğretmen için anlamında da kabul edebiliriz. Çünkü bir kitabı birine okumak; öğretmek anlamına gelmektedir.⁵⁷⁷

O halde yavaş yavaş okuma aynı zamanda yavaş yavaş öğretme anlamında da anlaşılabilir. Böylelikle Kur'an, yavaş yavaş, sindirerek özümseyip öğretmeyi bizzat kendi örneğinden hareketle önermektedir. Zira 23 yıl süren nüzul işlemi bunun en güzel örneğidir.

⁵⁷⁴ Gülçür, “Kur'an'da Karakter Eğitimi”, s. 60.

⁵⁷⁵ Mecdüddin Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Okyanusü'l-Basit fî Tercümeti'l-Kamusü'l-Muhit*, (Gözden geçirilmiş 8. baskı), C 1, Beyrut: er-Risale Matbaası, 2005, s. 307

⁵⁷⁶ el-İsrâ 17/106.

⁵⁷⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, C 11, ss. 406-412.

Kur'an'ın tedrici bir öğretim benimsemesinin amaçlarından biride; öğrenmenin sadece bilişsel olarak gerçekleşmesinin yeterli görülmeyip, kalbe yerleştirmek ve kalbi pekiştirmektir. Böyle bir amacın kısa vadede ve hızlı gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu konu, Furkan Suresinde açıkça zikredilmektedir:

*“Bir de o kâfırlar dediler ki: “Bu Kur’an ona toptan, bir defada indirilmeli değil miydi?” Hâlbuki Biz vahiyle Senin kalbini pekiştirmek için böyle ara ara indirdik ve onu parça parça okuduk.”*⁵⁷⁸

Kur'an'ın nüzulü sırasında uygulanan tedrici metot, insanlığın emir ve yasaklar konusunda eğitilmesi sürecinde de kullanılmıştır. Dönemin Mekke toplumunda oldukça yaygın kullanılan alkollü içkilerin yasaklanması tedrici metotla gerçekleştirilmiştir. İlk olarak alkollü içkilerin hammaddesinden olan hurma ve içkiden; iyi şeylerle beraber sarhoşluk veren içkilerinde yapıldığını, ancak bu konunun düşünölmeye değer olduğunu vurgulayan Kur'an,⁵⁷⁹ ileride getirilecek yasağın zihinsel olarak kabul edilebilirliğini artırmak ve daha sağlam bir zemin oluşturmak için düşünce alanına tohum atmıştır.

İkinci olarak alkollü içkilerin bazı küçük yararları olsa da zararlarının daha fazla olduğu vurgulanmakta, böylelikle muhatapların konuyu eleştirel bir zeminde ele almalarına imkân verecek bir üslup benimsenmektedir. Ayetin tam metni şu şekildedir: *“Sana şarap ve kumar hakkındaki hükmü sorarlar. De ki: İkisinde de hem büyük günah, hem de insanlara bazı menfaatler vardır. Fakat günahları menfaatlerinden daha çoktur...”*⁵⁸⁰

Bu ayette dikkat çeken ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir diğer husus ise; Kur'an'ın muhatapların ihtiyaçlarını dikkate alıp cevap vermesidir. Bir anlamda buna zamanlama da denilebilir. Dikkat edilirse ayette hükme bağlanacak konu muhatapların sorusu üzerine gündeme getirilmekte ve böylelikle güdülenmişlik açısında en uygun zamanda eğitsel süreç başlatılmaktadır. Eğitimciler açısından böyle bir yaklaşımın ne kadar önemli olduğu açıktır.

Alkollü içeceklerin yasaklanmasında bir diğer aşamada; ibadetlerin ifasındaki sıkıntı nazara verilmekte ve şöyle denilmektedir: *“Ey iman edenler, sarhoş iken ne*

⁵⁷⁸ el-Furkân 25/32.

⁵⁷⁹ en-Nahl 16/67.

⁵⁸⁰ el-Bakara 2/219.

*söylediğinizi hakkıyla bilmedikçe namaza yaklaşmayın...*⁵⁸¹ buyrulmakta zımnî olarak alkolün kişide bilinç kaybı oluşturacağı mesajı verilmektedir.

İnsanın ezeli düşmanı olan ve sürekli insanlığı sapıtmak için çalışan şeytanla içki arasında ilişki kurmak suretiyle, *“Ey iman edenler! Şarap, kumar, putlara kurban kesilen sunaklar, fal okları, şeytana ait murdar işlerden başka bir şey değildir. Bunlardan geri durun ki felah bulasınız.”*⁵⁸² buyrularak yasaklama konusunda son nokta konulmuştur.

Alkolün Mekke döneminde güzel bir rızık olmadığına vurgu yapmakla yetinen Kur’an, Medine döneminde alkolü aşamalarla yasaklamıştır. Zira kesin bir dille, insanlar psikolojik olarak hazır hale gelmeden yasaklamanın olmaması, insanların eğitim süreçlerinde zamanlamaya, tedriciliğe dikkat edilmesi gerektiğinin güzel bir örneğidir. Modern eğitimcilerin de bu yaklaşımdan alacağı önemli dersler vardır.

2.4.2 Kıssa Yoluyla Eğitim Metodu

Kıssa sözlükte “hikâye, hikâye etme ve anlatma, haber verme” gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Terim anlamı ise; Kur’an-ı Kerim’deki geçmiş peygamberler ve milletlerle ilgili tarihi olayların ders alınması maksadıyla anlatılmasıdır.⁵⁸³

Başka bir deyişle kıssalar, “içinde hisse bulunan hayat kesitleridir.” Bu nedenle denilebilir ki kıssalar hikâye değildir. Çünkü hikâyeler hayal ürünü olabilirken, kıssalar hakikattir. İçinde tarih olmasına rağmen kıssalar, tarihsel bir anlatımda değildir. Tarihi anlatımda yer, zaman, kişiler önemli iken, kıssalarda yer, zaman, kişiden daha önemli olan verilmek istenen mesajdır. Bu nedenle çoğu kez yer, zaman açısından tam olarak tespit edilemeyen temsili anlatımlara şahit olmaktayız.⁵⁸⁴

Kur’an hazır bilgi vermeyi amaç edinmez. Bunun yerine bilgiye yönlendirir ve elde edilen bilginin düşünülerek ele alınmasını ve sorgulanmasını ister. Düşünmeyi, akletmeyi, bilgiyi işleyip yorumlamayı salık verir. Bu nedenle kıssalarda amaç geçmiş tarih perspektifinde aydınlatmaktan ziyade geçmiş “okuyabilme” becerisi kazandırmaktır.

⁵⁸¹ en-Nisâ 4/43.

⁵⁸² el-Mâide 5/90.

⁵⁸³ MEB, *Dini Terimler Sözlüğü*, s. 204.

⁵⁸⁴ el-Kehf 18/32-42.

Kur'an tek merkezli öğretim yerine varlığın tamamından ders alınabileceğini söylediği için, yer yer güneşi ve yıldızları nazara verirken bazen de bir kargayı bile ders alınabilecek bir konumda gösterir.⁵⁸⁵ Allah'ın öğretmek için bir sineği veya daha küçüğünü misal vermekten sakınmayacağını⁵⁸⁶ ifade eden Kur'an, çok boyutlu bir eğitim-öğretimi öncelerken kıssalarla da geçmişin öğreticiliğinden yararlanmaktadır.⁵⁸⁷

Kur'an kıssalarını üç bölüme ayırabiliriz.⁵⁸⁸

Tarihî Kıssalar: Bu kıssalarda yer zaman ve şahıslar az da olsa ifade edilmiştir. Bütün peygamber kıssaları, peygamberleri yalanlayanların kıssaları ve bunun sonucunda yalanlayanların başların gelenler ve akıbetleri hep bu nevidendir. Hz. Musa ve Firavun, Hz. İsa ve İsrailoğulları, Hz. İbrahim'in kıssası, Hz. Yakup ve oğullarıyla imtihanının anlatıldığı Hz. Yûsuf kıssası, tarihi kıssalara örnek olarak verilebilir.

Vakî'î Kıssalar: İnsanlar için örnek teşkil edecek kıssalardır. Bu kıssalardan hareketle his, duygu ve benzer konular müşahhas hale getirilip muhatapların kendileriyle özdeşim kurmasını sağlayacak bir anlatım mevcuttur. Hz. Âdem'in oğulları arasında geçen hadise bu kıssa türüne örnek verilebilir.⁵⁸⁹

Temsîlî Kıssalar: Geçmişte yaşanmış ancak şahısların belirtilmediği kıssalardır. Bu kıssalarda asıl olan verilmek istenen mesajdır. Bu türün örneğini iki bahçe sahibinin kıssasının anlatıldığı ayetlerde görmekteyiz.⁵⁹⁰ Bu kıssada kibrin, gururun, mal ve evlat çokluğu ile övünmenin kötü bir iş olduğu, böyle yapanların sonunun hüsrana olacağı ifade edilmektedir. Diyalog şeklinde devam eden ayetlerde, dünyalıklar karşısında müminin tavrının nasıl olması gerektiği, diğer kişinin ağzından verilmektedir. Böyle bir anlatım muhataplarda, özdeşim kurmayı kolaylaştırdığı gibi meseleyi kavramaya da yardım etmektedir.

Son olarak; Kur'an'ın amacı ne ise kıssaların da amacı o olmakla birlikte, peygamberimizi teselli etmek,⁵⁹¹ akıl sahiplerinin ders almasını sağlamak,⁵⁹² gönlü

⁵⁸⁵ el-Mâide 5/31.

⁵⁸⁶ el-Bakara 2/26.

⁵⁸⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Mustafa İslamoğlu, "Rabbani Terbiyenin Müfredatı", *Kur'an-i Hayat Dergisi*, S 4, (Ocak-Şubat 2009), ss. 3-8.

⁵⁸⁸ Muhammed Kutub, *Menhecû't-Terbiyeti'l-İslamiyye*, Mısır: Y.y., 1980, s. 194.

⁵⁸⁹ el-Mâide 5/30-31.

⁵⁹⁰ el-Kehf 18/32-42.

⁵⁹¹ el-En'am 6/33,34.

pekiştirip kuvvet vermek,⁵⁹³ kıssaların amaçları arasında gösterilebilir. Bunların yanı sıra bu anlatımın benimsenmesinde öğrenmeyi anlaşılır ve kalıcı hale getirmesi, özdeşim kurmayı kolaylaştırması gibi etkenler etkili olmuştur.

2.4.3 Terğib ve Terhib Yoluyla Eğitim Metodu

Terğib, sevdirmeye, teşvik etme anlamlarına gelmektedir. Terğibde, kişinin hoşnut olacağı, sahip olmayı istediği mutluluk veren şeylerle motive edilmesi söz konusudur. Bu bakımdan terğibin mükâfat veya ödül olduğu söylenebilir.

Terhib ise korkutma, bir işi yapmamayı sağlamak için sakındırma gibi anlamlara gelmektedir. Terhib ile ceza arasında bir tür ilişki olduğu açıktır. Çünkü terhibde sonuçla yüzleştirme olacağı ve bununda cezalandırmak anlamına geleceği bilinmektedir.

Ceza, organizmaya istemediği bir şeyin verilmesi ya da istediği bir şeyin verilmemesidir.⁵⁹⁴ İnsan yaratılışı gereği rahatsızlık veren uyaranlardan uzaklaşma eğilimindedir. Bu anlamda korku bütün varlıklarda benzer tepkiler oluşturur. Cezalandırma konusunda insanla hayvan arasındaki fark en aza inerken, ödül ve mükâfat konusunda fark ciddi anlamda açılmaktadır.

Bir insan için çok pahalı bir araba ödül olabilirken, içten söylenmiş bir teşekkür de ödül olabilmektedir. Yine insanlar için bazı uyarıcıların maddi kıymeti olduğu gibi, bazı şeylerin de manevi değeri söz konusudur. Ancak aynı şeyler bir inek için düşünüldüğünde dünyanın her yerinde ineği mutlu etmenin yolları benzerdir.

Sayı ve nitelik bakımından denilebilir ki, Kur'an teşvik ve sevdirmeye cezadan daha fazla yer vermektedir. İnananların hem dünyada hem de ahirette karşılaşacakları nimetler bir bir sayılmakta ve ahiret yurdunun inananlar için güzelliğine dikkat çekilmektedir.

“Ama Allah'ı sayıp fenalıklardan sakınanlar başarı ve mutluluğa ererler. Onlara bahçeler, üzüm bağları, turunc göğüslü genç yaşıt dilberler, dolu dolu kadehler var. Orada boş sözler, yalanlar işitmezler. İşte bu da Rabbinden mükâfat, yeter mi yeter!”⁵⁹⁵ “İşte o hayırlı insanlar, naîm cennetlerindedirler. Koltukları üzerinde neşe ile etrafa bakarlar. Sen onlara bakınca yüzlerinde,

⁵⁹² Yûsuf 12/111.

⁵⁹³ Hûd 11/120.

⁵⁹⁴ Bu konuda daha kapsamlı bilgi için bkz., Yüksel, “Bir Bilim Olarak Eğitimin Psikolojik Temelleri”, *Eğitim Bilime Giriş*, s. 159.

⁵⁹⁵ en-Nebe 78/31-36.

cennet nimetlerinden yararlanmanın sevincini okursun. Kendilerine ağzı mühürlü saf şarap şişelerinden şarap ikram edilir. Hitamı misktir, içildiğinde sonu mis gibi kokar. İşte yarışacaklarsa insanlar, bu cennet devletine konmak için yarışsınlar! O şaraba Tesnim içkisi de karıştırılır. Tesnim de, Allaha yakın olanların içecekleri bir kaynaktır.”⁵⁹⁶

İnsanı fitratında yaptığı iyi şeylerin mükâfatlandırılma isteği olduğu gibi, kendisine yapılan haksızlığın cezalandırılması da mükâfat kabilindendir. Kur'an bu noktaya dikkat çekmekte ve dünya hayatında sürekli olarak kendileriyle uğraşan, alay eden kâfirlerin cezalandırılmasına da şahit olacakları ifade edilmektedir.⁵⁹⁷

Ayetlere dikkat edildiğinde ahiret hayatına iman edenlerin, insanın sahip olmak istediği güzel ve hayırlı olan her şeye sahip olacağı zikredilmekte, ahirete olan iştiaak artırılmak istenmektedir.⁵⁹⁸ Benzer ayetlerin ahiret hayatına ait teşvik ve mükâfat vaadlerinin yanı sıra dünyada da mükâfat vaadi olan ayetler vardır.⁵⁹⁹

Terhib konusunda Kur'an Allah'tan korkulması gerektiğini açıkça ifade etmektedir: “*Ey iman edenler! Allah'tan korkun...*”⁶⁰⁰ şeklindeki hitap korkunun nasıl olması gerektiği konusuna açıklık getirmemektedir. Bu nedenle denilebilir ki bu “korku”, ilk akla gelen ve rahatsızlık uyandıran korku olmasa gerektir. Bunun aksine, ifade edilen korku, Allah'ın sevgisi ve hoşnutluğunu kaybetme korkusudur. Bu nedenle bazı meallerde “korkmak” yerine “sakınmak” şeklinde tercüme tercih edilmiştir.⁶⁰¹

Kur'an tek başına, saf cezayı ifade etmek yerine, bir tür kıyas yoluna gider ve bir davranışın yapılması veya yapılmaması konusunda doğurgularını nazara vererek bir anlamda tercihi insana bırakır. İstenilenin yapılması durumunda mükâfatın, aksinde ise cezanın geleceğini açıklayarak eylemi insan iradesine havale etmektedir.⁶⁰²

Eğitim açısından ele alındığında terğib ve terhib oldukça önemli bir yere sahiptir. Ancak burada önemli olan her iki metodu da yerli yerinde kullanabilmektir. Çünkü sadece korku ve sakındırma; sinikliğe ve ümitsizliğe yol açmakta, sadece

⁵⁹⁶ el-Mutaffifin 83/26-28.

⁵⁹⁷ el-Mutaffifin 83/35-36.

⁵⁹⁸ el-İnsân 76/11-22.

⁵⁹⁹ Bkz., el-Mü'min 40/51; el-Hacc 22/15.

⁶⁰⁰ el-Bakara 2/278.

⁶⁰¹ Bkz., Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, *Kur'an'ı Kerim Mealî*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.

⁶⁰² et-Tevbe 9/74.

teşvik ve ödüllendirme de tembelliğe sebep olmaktadır. Bu nedenle Kur'an, bu konuda ölçüyü korku ve ümit arasında (*Havf ve Reca*) olma hali olarak nitelendirmiştir.⁶⁰³

2.4.4 Gezip-Görme Yoluyla Eğitim Metodu

Kur'an dünyayı gezip ibretli bir gözle yaşananlardan ders alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu amaçla yapılacak gezilerin insanda var olan birtakım duyu organlarının işlevselliğin artıracağı vurgulanıp, bunu yapmayan inkârcıların ise gönüllerinin kör olacağı bildirilmektedir.

İnkârcıların inanmama sebeplerinden biri olarak, gezip görme yoluyla kendilerini geliştirmemelerinden dolayı dar bir ufka hapsolup gönül gözlerinin kör olması gösterilmektedir.⁶⁰⁴

Kur'an, tarihi ders alınması gereken boyutlarıyla ele almaktadır. Bu nedenle bugünün problemlerinin benzerlerinin geçmişte de yaşandığı ve o olaylar karşısında geçmiş ümmetlerin nasıl bir akıbetle karşılaştıklarının anlaşılması için gezip görme teşvik edilmektedir.

Peygamber Efendimiz'in zamanında olduğu gibi, geçmiş milletlerin bazıları da peygamberleri yalanlamıştır. Kur'an böyle davrananların cezalandırıldığını bildirerek, hem inkârcılara gözdağı vermekte hem de Peygamber Efendimizin şahsında inananları teselli etmektedir.⁶⁰⁵

Örneklerini artırabileceğimiz benzer ayetlerde Kur'an; dönemin inkârcılarının ilk olmadıklarını ve orijinal bir iş yapmadıklarını dile getirip, karşılaştıkları sonu, geçmiş milletlerden verilen örneklerle, somut olarak göstermektedir.

Kur'an'da gezip dolaşmanın bir diğer faydası olarak Yüce Allah'ın hem ölümü hem de hayatı vermekle ne kadar kudretli olduğunun anlaşılması için gerekli görmekte ve şöyle demektedir:

*“De ki: “Dünyayı gezin dolaşın da, Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını anlamaya çalışın. Sonra, Allah tekrar yaratmayı da ölümden sonra diriltmeyi de gerçekleştirecektir. Allah elbette her şeye kadirdir.”*⁶⁰⁶ Bu ayette dikkat çeken bir

⁶⁰³ es-Secde 32/16.

⁶⁰⁴ el-Hacc 22/46.

⁶⁰⁵ Bkz., el-En'am 6/11; en-Nahl 16/36.

⁶⁰⁶ el-Ankebût 29/20.

husus; Allah'ın insanlardan inanmalarını istediği birçok konuda somut örneklerle başvurmalarını istemekte ve buradan bir çıkarımda bulunmalarını salık vermektedir.

Mekke dönemi müşriklerinin kibre kapılmalarının bir sebebi de kendilerini güçlü görmeleri idi. Ticari anlamda gelişmiş bir coğrafyaya ev sahipliği yapıyor olmaları, kendilerine herhangi bir zararın gelmeyeceği yanılsamasını oluştuyordu.

Kur'an böyle düşünmenin bir yanılgı olduğunu, çünkü kendilerinden önce daha güçlü milletlerin inkârları nedeniyle helak edildiğini ifade edip, ibret almak için dünyayı gezip dolaşmak gerektiğini vurgulamaktadır.⁶⁰⁷

Burada akla gelebilir ki ticaretle uğraşan ve o dönemin şartlarına göre kervanlarla dünyanın değişik yerlerine giden bir topluluğa Kur'an neden sürekli gezip dolaşmayı emretmektedir?

Bize göre böyle bir yöntemin seçilme sebebi; Kur'an'ın gezip dolaşmayı tek başına yeterli görmeyip, sadece “bakan” bir gözle değil aynı zamanda “gören” bir gözle, duyan bir kulakla değil, işiten ve hakikatlere açık bir kulakla ve en önemlisi ibret alacak bir gönülle yapılan bir seyahatin, Kur'an'ın istediği amacı gerçekleştireceğini vurgulamaktır.

2.4.5 Soru-Cevap Yoluyla Eğitim Metodu

Kur'an'ın sıkça kullandığı bu yöntem soru sormak ve cevap vermek şeklinde gerçekleşir. Bu yöntem köken olarak çok eskiye dayanıp, Yunan filozofu Sokrat (MÖ. 469-399) tarafından kullanıldığı ve bir anlamda onunla meşhur olduğu için “Sokratik Usul” da denilmektedir.⁶⁰⁸

Soru sormak, muhatabın zihnine “dokunmaktır”. Başka bir deyişle zihni harekete geçirmektir. Bu metot kullanımında amaç sınav yapmak değildir. Asıl olan işlenen konunun daha iyi anlaşılmasına yardım etmektir. Bu nedenle rastgele sorular sorulmamalı, iyi düşünülmüş eğitici niteliği olan sorular kullanılmalıdır. Ayrıca kullanılacak soruların muhatabın ilgi, bilgi ve idrakine uygun olmasına dikkat edilmelidir.⁶⁰⁹ Soruların önceden hazırlanması sürecin daha sağlıklı işlemesine yardım edecektir.

⁶⁰⁷ er-Rûm 30/9.

⁶⁰⁸ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, s. 249.

⁶⁰⁹ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, s. 210.

Soru-cevap yöntemi, muhatabın dikkatini konuya çekmesi, güdülenmeyi artırması, zihni harekete geçirmeyi kolaylaştırması nedeniyle oldukça önemlidir. Bu nedenle peygamberimiz sahabe efendilerimizle yapmış oldukları konuşmalarda bu yöntemi sıkça kullanmışlardır.⁶¹⁰

Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v) dışında başka peygamberler de soru-cevap metodunu kullanmışlardır.⁶¹¹ Bu durum peygamberlik mesleğinin bir çizgi üzerinde ve müteselsil bir vaziyet arz etmesini göstermesi açısından da manidardır.

Hz. İbrahim peygamberin, babası ve onun gibi inananları irşat etmek için soru cevap metodunu kullandığına şahit olmaktayız:

“Günün birinde o babasına ve halkına hitaben: “Söyler misiniz siz neye ibadet ediyorsunuz?” dedi.

Onlar da: “Bize ait putlara ibadet ediyoruz.” dediler ve ilave ettiler: “Onlara tapmaya da devam edeceğiz!”

“Peki onlar, dedi, siz kendilerine dua ettiğinizde sizi işitiyorlar mı? Yahut taptığınızda size fayda veya tapmadığınızda size zarar verebiliyorlar mı?

Yok! Dediler, ama atalarımızı böyle bir uygulama içinde bulduk, biz de onu benimsedik.

İbrahim: “Peki, gerek sizin, gerek, gelip geçmiş babalarınızın taptığınız şeyler hakkında biraz olsun düşünmediniz mi?”⁶¹²

Soru cevap şeklinde gerçekleşen bu muhavere, Kur'an'ın eğitime getirdiği eşsiz ilkeyi göstermektedir. Öncelikle inandıkları putların acizliğini muhatapların ağızıyla kendilerine onaylatan Hz. İbrahim, surenin devamında ki ayetlerde inanmaya ve tapınmaya değer bir Rabbin nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır. Böylelikle fikir planında mağlup ettiği muhataplarına davasını anlatmak için uygun zemini oluşturmuştur.

Kur'an'ın soru-cevap yöntemini kullanması farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Bazen cevap almak maksadından uzak bir şekilde dikkati çekip muhatabın zihninde açık bir şekilde “bilakis” olarak cevaplanan sorular sorar. Bunu en güzel örneğini Duha Suresinde görmekteyiz.

⁶¹⁰ Örnek olarak bkz., Buhari, “İlim” 4; Müslim, “Sıfatü'l-Münafıkın”, 64.

⁶¹¹ Yûsuf 12/39.

⁶¹² eş-Şuarâ 26/70-76.

*“Seni öksüz bulup da barındırmadı mı? Seni şaşırılmış bulup, doğru yola eriştirmedi mi? Seni fakir bulup zenginleştirmedi mi?”*⁶¹³

Bu ayetlerde soru kalıbı kullanılmış olmasına rağmen, hatırlatma anlamı ağır basmakta ve muhatabın nefsinden ziyade aklına ve gönlüne seslenildiği anlaşılmaktadır.

Bir diğer kullanım şekli ise sorunun Yüce Allah tarafından sorulup cevaplanması şeklinde gerçekleşir. Böyle bir yöntemin kullanılmasında ilk akla gelen dikkat çekme, önemine vurgu yapma amaçlarının yanı sıra insanın bazı şeyleri bilemeyeceğine de zimni bir işaret vardır:

*“Karia, Nedir o karia? Kariayı, o kapıları döven ve dehşetiyle kalplere çarpan o kıyamet felaketini sen nereden bileceksin ki! O gün insanlar uçuşan kelebekler gibi şuraya buraya fırlatılırlar. Dağlar atılmış rengârenk yünlere dönerler.”*⁶¹⁴

Benzer bir kullanım ise, Kadr Suresinde karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'ın indirildiği gece olan kadir gecesinin önemi anlatılmadan önce; *“Bilir misin nedir Kadir gecesini?”*⁶¹⁵ diye sorulmaktadır.

Ancak kanaatimizce bu soru akla ilk gelen anlamından ziyade “kadir gecesini o kadar önemlidir ki idrak onu kavramakta zorluk çeker” gibi bir anlama gönderme yapmaktadır. Teşbihte hata olmaz. Bu tıpkı askerlik yapmayan birine “Sen askerlik nedir bilir misin?” şeklindeki bir soruda “sen askerliğin ne olduğunu bilemezsin” denilmek istendiği gibi, “kadir gecesini nedir bilir misin?” denilmek suretiyle ince bir noktaya dikkat çekilmektedir.

Kur'an'ın soru cevap yöntemini kullanma şekillerinden biri daha vardır ki; bizce eğitimcilerin bundan çıkaracağı çok önemli dersler vardır. Bu kullanım şeklinde Kur'an, soruyu kendisi sormak yerine muhataptan gelen soruyu cevaplandırmayı önceler.

Böylelikle öğrenme için en uygun zaman gözetilmiş olup bizzat muhatabın ihtiyacı olan konu ele alınmış olmaktadır. *“Sana hilalleri sorarlar. De ki: Onlar insanlar için; özellikle hac için vakit ölçüleridir...”*⁶¹⁶ Dikkatli bir nazarla

⁶¹³ ed-Duhâ 93/6-8.

⁶¹⁴ el-Kâria 101/1-5.

⁶¹⁵ el-Kadr 97/2.

⁶¹⁶ el-Bakara 2/189.

bakıldığında böyle bir bilgiyi muhatabın hiç ihtiyacı yokken vermenin ne kadar zor olacağı anlaşılabacaktır.

Kur'an'da bu yöntemin kullanılmasında başka bir ilke de; sorulan her soruya cevap verme gereksinimi olmadığı, bazı bilgilerin herkese açık olmayacağını ortaya koyar. İsrâ Suresindeki ayet bu durumu açıkça izah eder.

*“Bir de sana “ruh” hakkında soru sorarlar. De ki: “Ruh Rabbimin emrindedir, Onun bileceği işlerdendir. Size sadece az bir ilim verilmiştir.”*⁶¹⁷

Buraya kadar verdiğimiz örneklerde Kur'an'ın soru-cevap metodunu kullandığını, ancak bunu yaparken bazı ilkeler vaz ettiğini, geliş güzel bir kullanımdan söz edilemeyeceğini göstermeye çalıştık. Bu nedenle eğitimcilere düşen bu ilkeleri eğitim sahasına taşıyıp, Rabbani terbiyenin tesirini icra edecek ortamlar oluşturmak olmalıdır.

2.5 İnsan Potansiyelini Ortaya Çıkarmayı Hedefler

Potansiyel; gizli kalmış, henüz varlığı ortaya çıkmamış olan, gizil, gelecekte oluşması, gelişmesi mümkün olan,⁶¹⁸ biçiminde tanımlanmaktadır. Bir anlamda var olan, fakat kullanılabilir hale gelmesi için işlem ve eylem gerektiren niteliklerdir. Kant'ın deyimiyle “insanın içerisinde gelişmemiş halde bulunan birçok nüve vardır.”⁶¹⁹ Kant'a göre İlâhi güç bu nüvelerin insan tarafından geliştirilip ortaya çıkarılmasını istemektedir. Ve deyiş yerinde ise insana şöyle seslenmektedir: “Çık, dünyayı dolaş! Seni, iyiye götürecek her türlü eğilimle yatkınlıkla donattım. Sana düşen bu eğilimleri geliştirmektir. Mutluluğun da mutsuzluğun da sadece ve sadece senin kendi elindedir.”⁶²⁰

Bu konuda İsfahani güzel bir örnek verir ve şöyle der;

“Başlangıçta insandaki akıl varlığı, çakmak taşında ateşin bulunması gibi gizli güç halinde bulunmaktadır. Çakmak taşındaki ateşin bizzat görülmesi için, çakılma ihtiyacı vardır. Hurma ağacı istidat halinde çekirdekte bulunur. Meydana gelip meyve vermesi için çekirdeğin toprağa dikilmesi ve gerekli

⁶¹⁷ el-İsrâ 17/85.

⁶¹⁸ Türk Dil Kurumu, *Genel Türkçe Sözlük*, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, (20.03.13).

⁶¹⁹ Kant, *Eğitim Üzerine*, s. 34.

⁶²⁰ Kant, *Eğitim Üzerine*, s. 35.

şekilde su ile beslenmesi lazımdır. Yahut insanın yetenekleri yer altındaki su gibidir, ondan faydalanılması için toprağın kazılmasına ihtiyaç vardır.”⁶²¹

Kur’an’ın eğitimdeki genel amacı; insanda var olan gizil güçleri ve yetileri ortaya çıkarmak ve başlangıçta hiçbir şey bilmeyen insanın⁶²² verilen duyu organlarının yardımı ile kendini geliştirmesi ve sonuç olarak şükredecek hale gelmesidir.

Bu amacı gerçekleştirmek için ilk emir *oku*⁶²³ olmuştur. *Oku* emrini oldukça farklı yorumlarla anlamlandırmak mümkündür. Ancak bize göre en isabetli yorum okuma eylemini, yalnız kitaplarla ve yazı ile sınırlı tutmayan, eşyayı, olayları, toplumu ve kâinatı okuma nesnesi yapan bir yaklaşım daha doğru olacaktır. Kanaatimizce Kur’an böyle bir okumayı amaçlamaktadır.⁶²⁴ İnsanın gizil gücünü ortaya koymak için yukarıda sözünü ettiğimiz “okuma” eylemi en işlevsel araç olacaktır.

Kur’an’da insanın en mükemmel şekilde yaratıldığı,⁶²⁵ vurgulanmaktadır. Bir başka ayette de “*Odur ki sizi dünyada halifeler yapmış ve verdiği nimetlerle sizi denemek için kiminizi kiminize üstün kılmıştır...*”⁶²⁶ buyrulur, insanın halife-i zemin olduğu belirtilmektedir.

Ancak bu ayetlerde ki sıfatların insanda bil-fiil mi yoksa bil-kuvve mi olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bize göre bu sıfatlar insanda potansiyel olarak varlık göstermede, açığa çıkmak için gayret ve çaba gerekmektedir. Çünkü bu konuda insana ilişkin Kur’an’da farklı nefislerden söz edilmekte ve nefsin iyiliğe ve kötülüğe kabiliyeti olduğu, kendini arındıranın felaha ulaşacağı, fenalıklara gömülenin ise ziyanda olacağı zikredilmektedir.⁶²⁷

Nefsin en aşağı mertebesinde, sürekli kötülüğü isteyen (Nefs-i Emmare) bulunmakta ve şöyle denilmektedir:

⁶²¹ Ebu Kasım Hüseyin Bin Muhammed İsfahani, *Tafsilu’n-Neşeteyn ve Tahsilu’s-Saadeteyn*, Mısır: Y.y., 1323, ss. 23-24.

⁶²² en-Nahl 16/78.

⁶²³ el-Alak 96/1.

⁶²⁴ el-Bakara 2/164.

⁶²⁵ et-Tîn 95/4.

⁶²⁶ el-En’am 6/165.

⁶²⁷ eş-Şems 91/7-10.

*“Bununla beraber, nefsimi de temize çıkarmam. Çünkü Rabbimin merhamet edip korudukları hariç, nefis daima fenalığı ister, kötülüğe sevk eder. Doğrusu Rabbim Gafurdur, Rahimdir.”*⁶²⁸

Bir diğer nefis ise, kötülükten tam kurtulamayan, fakat yaptığı kötülüğü asla onaylamayan ve pişmanlık duyan bir nefistir. (Nefs-i Levvame) Bu nefsin üzerine Allah’ın yemin etmesi, potansiyeli ortaya çıkarma yolculuğunda bu aşamanın ilahi kabul gördüğü anlamına gelmekte ve şöyle buyrulmaktadır: *“Kendini kınayan (pişmanlık duyan) nefse yemin ederim.”*⁶²⁹

Pişmanlık duyan nefis, uygun şekilde eğitildiğinde ortaya çıkan tatmin olmuş nefis, (Nefs-i Mutmainne) Allah’ın rızasını kazanmış olup, bu nefis mertebesi Fecr Suresinde şöyle nitelendirilmektedir:

*“Ey huzura (itminana) kavuşmuş nefis! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir.”*⁶³⁰

Bütün bu sınıflamadan anlaşılacağı üzere Kur’an insanın doğuştan sahip olduğu özelliklerin ancak belli eğitim aşamalarından geçerek ortaya çıkabileceğini vurgulamakta, aynı zamanda bunun bir amaç olduğu da anlaşılmaktadır.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran melekelerden biri hiç kuşkusuz akletme kabiliyetidir. Kur’an insanın bu kabiliyetine işlerlik kazandırma adına 200’den fazla yerde “Düşünmez misiniz?” “Akletmez misiniz?” buyurarak bu melekenin önemine ve potansiyel olarak kalmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu noktada fiziksel olarak aynı organlara sahip olan inkârcılar için sağır, kör ve dilsiz ifadeleri kullanılmakta, bu duyu organlarını hakkıyla kullanmadıkları için akledemeyecekleri ifade edilmektedir.⁶³¹

Kur’an’ın amacına baktığımızda daha önce başka bir vesile ile değindiğimiz gibi, insanın iyiliğe ve kötülüğe kabiliyeti olduğu, başka bir deyişle her iki yöne de gidebileceği ancak asıl olanın insanın fitratındaki iyiliği parlatmak olduğunu söylenebilir.

⁶²⁸ Yûsuf 12/53.

⁶²⁹ el-Kıyame 75/2.

⁶³⁰ el-Fecr 89/7-10.

⁶³¹ el-Bakara 2/171.

Kur'an insanların diğer varlıklara üstün olduğunu söylerken, Hz. Âdem'e bütün isimlerin öğretildiğini⁶³² kaydetmektedir. O halde denilebilir ki insanın potansiyel olarak birçok şeyi öğrenebileceğine dair vurgu, bu ayetin zikredilmesindeki maksatlardan biri olabilir. Bu ayetle yüce yaratıcı insana hedef göstermekte ve insanın ilk atası olan Hz. Âdem'i örnek vererek, aslında kendinde var olan potansiyeli ortaya çıkarmak adına neleri başarabileceğine dair ufuk çizmektedir.

2.6 Söz ve Davranış Tutarlılığını Kazandırmayı Hedefler

Geçmişten günümüze medeni toplumunda, beşeri münasebetlerde en çok ihtiyaç duyulan özü-sözü doğru olan, tutarlı kişilerdir. Tutarlılık, gerek bire bir ilişkilerde, gerekse toplumsal örüntülerde, öngörülebilir ve kestirilebilir bir mahiyet arz ettiğinden, insan doğasına en uygun durumdur. Tutarsız, “sağı solu belli olmayan” insanlarla kurulan ilişkiler oldukça yıpratıcı olmaktadır.

Kur'an'ın eğitsel amaçlarından biri de söz ve davranışları çelişmeyen tutarlı kişiler yetiştirmektir. Bu amacın en açık ifadesi, Hud Suresinde karşımıza çıkmaktadır;

*“Öyleyse ey Resulüm, sen beraberinde olup tövbe edenlerle birlikte, sana nasıl emredilmişse öyle dosdoğru hareket et...”*⁶³³ İnsan fitratının iyiye meyilli olduğu düşünüldüğünde, asıl olanın fitrata uygun davranmak olduğu açıkça belli olacaktır.

Modern çağda düşünce alanıyla davranış alanı ayrı kabul edilmiş ve buna göre bir düzenleme yapılmıştır. Özel'in deyimiyle insanlar “bilen ama dürüstlükten uzak, başarabilen ama yanlışla saplanmış halde bulunabilir.”⁶³⁴

İslam'ın değer anlayışında tek başına bilgi amaç değildir. Bunun yerine sahip olunan bilgilerin hayata geçirilmesi, oldukça önem arz etmektedir. Bu nedenle Kur'an, bilgisine sahip olmak, Müslüman olmak değildir. Önemli olan İslam'ı kişisel nitelik haline getirebilmektir. Sözlerimizi bir örnekle açacak olursak; bir kişinin dinin temel öğretilerini bilmesi, dindar olduğu anlamına gelmez. Şayet bu bilgiyi günlük yaşamına aktarıyor ve belli aralıklarla bu fiili tekrarlıyorsa, ancak o zaman dindar olarak nitelendirilebilir. Bu nedenle Kur'an bilgi ve davranışı bir birinin ayrılmaz

⁶³² el-Bakara 2/31.

⁶³³ Hüd 11/112.

⁶³⁴ Özel, *Taşları Yemek Yasak*, s. 49.

parçası olarak görür. Kur'an, bilgiye sahip olup onun gereklerini yerine getirmemeyi yererken, böyle kişileri sırtında kitap taşıyan merkebe benzetir.⁶³⁵

Tevrat'a uyup gereklerini yerine getirmeye söz verip sonra bu sözlerini tutmayan Yahudiler için yapılan bu benzetme, Kur'an'da zikredilerek sakınılması gereken davranışlar arasında gösterilmektedir.

Söz ve davranış arasındaki çelişki Kur'an'da yerilmiş ve böyle bir açmaz içinde olanlara hitaben; *"Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?"*⁶³⁶ sorusu yöneltilip, içinde bulundukları durumu değerlendirmeleri istenmiştir. Benzer bir söyleyiş de Bakara suresinde bulunmaktadır. *"Halka iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz yoksa?..."*⁶³⁷ Özellikle bu iki ayette söylediğini kendisi yapmayan kişiler hedef alınmakta ve söz ve davranış uyumunun ne kadar önemli olduğuna dikkat çekilmektedir.

Kur'an, söylediklerimizi davranışlarımıza aktarmamayı eleştirirken, yapmayacağımız şeylere yapacağız demeyi de kınamaktadır. Çünkü böyle bir beyan muhatap da bir beklenti oluşturmakta, verilen sözün yerine getirilmemesi halinde de hayal kırıklığına yol açmaktadır. Kişinin yapmayacağı şeyi söylemesi bir anlamda yalan söylemekle de ilişkilendirileceğinden katmerli bir hata olmaktadır. Ayette;

*"Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemek, Allah'ın en çok nefret ettiği şeylerdendir."*⁶³⁸ buyrulurak, ilahi nefrete sebep olan böyle bir davranışın uyarılması sadedinde, mefhumu muhalifiyle söylediğiniz şeyleri yapın anlamı da çıkmaktadır. Nitekim verdiğimiz sözleri yerine getirmemiz gerektiği Kur'an'da vurgulanmaktadır.⁶³⁹

Günümüz toplumunda en çok yara alan değerlerden biri de güvendir. İnsanlar bir birine güvenememekte, oluşan bu açığı kapatmak için senetler yazılıp imzalanmakta, bunun da yetersiz olduğu düşünülüp noter huzurunda mukaveleler yapılıp güvence aranmaktadır. Kur'an, toplumu fesada uğratacak bu yaraya merhem olarak, söz verildiğinde Allah'ın huzurunda verildiğini hissedip yerine getirilmesini istemektedir. *"Bir de sözleşme yaptığınızda Allah'ın huzurunda verdiğiniz sözü yerine getirin..."* şeklinde ki ayet, Kur'an'ın söz-davranış bütünlüğü kazandırmayı

⁶³⁵ el-Cuma 62/5.

⁶³⁶ es-Saff 61/2.

⁶³⁷ el-Bakara 2/44.

⁶³⁸ es-Saff 61/2-3.

⁶³⁹ el-İsrâ 17/34.

hedefleyen bu eğitsel amacının toplumda ne kadar büyük bir çürümeyi önleyeceğinin açık bir örneğidir. Şüphesiz burada yazılanlar, verilen sözde durulmayıp mağduriyete uğramış kişilerin vicdanında daha derin anlamlar ifade edecektir.

Kur'an, verilen sözde durulmamasını yererken, tutarlı, dürüst kişileri de övmektedir. Hz. İsmail'in bu özelliğinden dolayı kendisinin Kitapta anılmasını isteyen Kur'an, bu konuda şöyle demektedir: *“Kitapta İsmail'i de an. Gerçekten o, verdiği sözü yerine getiren biri idi...”*⁶⁴⁰

Hz. İsmail'in “Resul ve Nebi”⁶⁴¹ olduğu düşünüldüğünde ilahi olanın tutarlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden denilebilir ki tutarlılık, ilahi nitelik taşıyan ahlaki bir erdemdir. *“...Eğer Kur'an Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı...”*⁶⁴² ayeti de bu gerçeğe işaret etmektedir.

Tutarlı olma konusunda, bazı hallerde istemeden de olsa verdiğimiz sözlerde duramıyor, vicdanımızın razı olmadığı hallerde kalabiliyoruz. Bazen gelecek için kesin sözler verip Külli İrade Sahibini unutup ve elimizde olmadan sözümüzü yerine getiremeyebiliyoruz. Böyle bir durumla karşılaşmamak için Yüce Allah Kur'an'da Peygamberimizin şahsında bütün inananlara şöyle seslenmektedir:

*“Hiçbir konuda: ‘Allah’ın dilemesine bağlamaksızın, Ben yarın mutlaka şöyle şöyle yapacağım’ deme! Bunu unuttuğun takdirde Allah’ı zikret ve: ‘Umarım ki Rabbim, doğruluk yönünden beni daha isabetli davranışa muvaffak kılar’ de.”*⁶⁴³

2.7 Evreni Anlama ve Anlamlandırmada Bütüncül Bakış Açısına Sahiptir

Okumak, insanın gerçekleştirdiği en asil eylemlerden biri olup, hattı zatında bir anlam arayışıdır. Anlamlandırma serüveninde okumanın bu derece önemli bir yere sahip olması nedeniyle henüz ortada okunacak bir kitap yokken, Kur'an'ın oku emri ile gelmesi; okuma ve anlamlandırma nesnesinin evren olacağını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kur'an, evrenin sahibi Yüce Allah'ın kelimidir. Bu nedenle evrene dair bakış açısı sunma ve bunu bütüncül bir halde yapma konusunda en layık O olacaktır.

⁶⁴⁰ Meryem 19/54.

⁶⁴¹ Meryem 19/54.

⁶⁴² en-Nisâ 4/84.

⁶⁴³ el-Kehf 18/23-24.

İnsanın kâinattaki maddi konumu düşünüldüğünde, oldukça küçük ve ehemmiyetsiz görünmektedir. Samanyolu galaksisi evrende milyarlarca galaksiden biriyken, kozmik âlemde kapladığı yer evrene nispeten küçük bir pinpon topu kadardır. Samanyolu galaksisinde dünyanın konumu ise bir kum taneciği kadardır. Aynen bunun gibi de dünyamıza nispeten insanın fiziksel varlığı da oldukça küçüktür.

O halde denilebilir ki bu iç içe geçmiş âlemleri anlama ve anlamlandırma işini bütün bu âlemleri “avucunun içinde” tutar gibi hâkim olan Zat’ın, yani Kur’an vasıtasıyla bizimle iletişim kurmakta olan Yüce Allah’ın kelimelerinden hareketle yapmamız gerekmektedir. Bu konuda Kur’an bize Yüce Allah’ın fiillerini tanıtırken şöyle der;

*“Gökleri ve yeri hak ve hikmetle yaratan O’dur. O “ol” dediği zaman her şey oluverir. Sözü haktır. Sura üfleneceği gün de hâkimiyet O’nundur. Görünmeyeni de, görüneni de, olmuşu da olacağı da O bilir. Hakîm ve Habirdir.”*⁶⁴⁴

İlmi bütün âlemi kuşatan Yüce Allah, insanları imtihan için gönderdiği dünya âlemini onlara tanıtmak ve görevlerini bildirmek için peygamberleri ve kitapları vasıtasıyla bu âlemi tanıtmıştır.

İlk olarak insanların ilgisini çeken, merak ettikleri şeylerden biri de dünyamızı aydınlatan güneş ve güneş sisteminin de bir parçası olan ay’ın halleridir. Burada “merak duygusu” derken kastettiğimiz; fiziksel ve kimyasal özelliklerinden ziyade, yaratılış amaçları ve neye hizmet ettikleri gibi daha soyut şeylere dair ilgidir. Çünkü ilk bakışta insan, bu uçsuz bucaksız evrende kendini her şeye yabancı hissetmekte, bir anlamda evrendeki varlıklar, ona anlam veremediği ve dehşet aldığı bir izlenim oluşturmaktadır.

İnsanın amaçsız yaratılmadığı, bütün evrenin belli bir program içinde hareket ettiğini söyleyen Kur’an; insana, evrene dair daha dostane bir izlenim sunmaktadır.⁶⁴⁵ Bir anlamda “Korkma ey insan! Gök ve yer, Ay ve Güneş, senin Rabbinin emrindedir.” Mesajı verilerek insanın evrenle ilişkisi güven üzerine oturtulmaktadır.

⁶⁴⁴ el-En’am 6/73.

⁶⁴⁵ ez-Zümer 39/5.

İlk bakışta işlevinin ne olduğunu anlamada güçlük çektiğimiz ve çoğu zaman engel olarak gördüğümüz dağlar, Kur'an'da “*Yeri de yaydık, genişlettik ve oraya ağır baskılar (sağlam dağlar) çaktık ve orada hikmetle ölçülmüş olarak her türlü nebatı yetiştirdik.*”⁶⁴⁶ Buyrulurak koca koca dağların insana bir ünsiyet sağlaması amaçlanmaktadır.

İnsan için güven duygusunu en çok zedeleyen hallerden biri de belirsizlik ve düzen yokluğudur. Yaratılıştan getirdiğimiz intizam fikri, gerek bireysel gerekse toplumsal olarak yok olduğunda sorunlar baş göstermektedir. Böyle bir durumun büyük evimiz olan dünya veya evren için söz konusu olması insanın rahatını kaçırmaya yeter de artar bile.

Kur'an, evrenin tek sahibinin Yüce Allah olduğunu söylerken, kâinattaki düzene işaret eder ve şöyle der. “*Hâlbuki gökte ve yerde, Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı oraların nizamı bozulurdu...*”⁶⁴⁷ Başka bir ayette evrende, yerin ve göğün yaratılmasında bir düzensizlik görülemeyeceği ve düzensizlik arayışının, defalarca denense bile göze yorulmaktan başka pay kalmayacağı⁶⁴⁸ vurgulanmakta ve insanın psikolojik yapısına uygun bir tablo çizilmektedir.

Zaman zaman bir gök cisminin dünyaya çarpma endişesi insanların huzurunu kaçırmakta ve bir anlamda çaresizliğe itmektedir. Bu durum inançsız kişilerde daha derin izler bırakmakta ve bazen akılla izah edilemeyecek hallere sürüklemektedir. Bunun en güzel ve en güncel örneğini Maya takviminin bitmesi nedeniyle 2012'nin dünyanın sonu olacağı ve Marduk'un dünya yaşamını sona erdireceği inancıyla insanların İzmir'in Şirince köyüne akın etmeleri gösterilebilir.

Bir nesnenin meydana gelmesinde hiçbir etkisi olmayan bir varlığın, o nesnenin sonlandırılmasında, vakti tayin hakkı da olmayacaktır. Yediği yemeğin nasıl sindirildiğini bile tam olarak bilmeyen, başı ağrıdığında yerinden kalkamayan, dökülmelerini engelleyemeyip, kendi saçlarına bile sözünün geçmediğini gördüğümüz insan için; hiç mümkün müdür ki koca everenin ne zaman son bulacağına dair ortaya koyacağı tarih tam ve kesin olsun. Bu tür tahminler bir kehanetten öteye geçememektedir.

⁶⁴⁶ el-Hicr 15/19.

⁶⁴⁷ el-Enbiyâ 21/22.

⁶⁴⁸ el-Mülk 67/3-4.

Kur'an insanın endişesini kaldıracak şekilde insana şöyle seslenmektedir: *"...Güneş, ay ve bütün yıldızlar hep O'nun buyruğu ile hareket ederler. İyi bilirsiniz ki yaratmak da, emretmek yetkisi de O'na mahsustur. Evet O, Rabbülalemin olan Allah ne yücedir!"*⁶⁴⁹

Güneş'in, Ay'ın, gök cisimlerinin ve bütün yıldızların Yüce Allah'ın "Kudret Elinde" olduğunu bilmek insana gerek fiziksel gerekse, psikolojik açıdan büyük bir rahatlık sağlamaktadır.

Tarihin değişik dönemlerinde insanların cevap aradıkları soruların başında niçin var olduğu ve bu uçsuz bucaksız evrende ne yapacağını anlamak gelmektedir. Kur'an bu soruya insanın dünyaya geliş amacı olarak *"...Allah elbette şimdiki müminleri de imtihan edip iman iddiasında sadık olanlarla, samimiyetsiz olanları ortaya çıkaracaktır."*⁶⁵⁰ şeklinde ifade edilip, dünyanın imtihan yeri olduğunu belirtilmektedir.

İnsanın anlama ve anlamlandırma basamağında, kuşkusuz en çok zorlandığı hadise, ölümdür. Yok olmak düşüncesi bile insanı dehşete düşürürken, nasıl olur da insan, en sevdiği varlıkları toprağın kara bağrına kendi elleri ile bırakır?

Kur'an bu konuda da insanı ferahlatan bir müjde ile karşımıza çıkmakta ve insana yaşadığı ve bizzat şahit olduğu çevreden örnek vererek ölümün bir son olmadığını haykırmaktadır.

*"Onun kudretinin ve hikmetinin delillerinden biri de şudur ki: Sen yeri boynu bükük, kupkuru görürsün. Fakat Biz üzerine su indirince harekete geçip kabarır. İşte bu yere kim hayat veriyorsa ölüleri de O diriltecektir. Çünkü O her şeye kadirdir."*⁶⁵¹

Bir kişiyi idamdan kurtarmak ona verilebilecek en büyük ödül olmalıdır. Üstüne bir de ev, araba, iş gibi dünyalık birtakım imkânlar sunmak, harikulade bir iyilik olacaktır. Esasen Kur'an'ın yaptığı tam da budur. Ölüm karşısında titreyen bir yüreğe, ebedi bir hayatın olduğunu müjdeleyip, ardından müminlere verilecek cennet tasvir edilmektedir.⁶⁵² Hadiselerin eziciliği karşısında yaşama tutunma ve akli, ruhi dengesini bozmadan üreten, faydalı bir insan olma konusunda vazgeçilmez bir kapı aralamaktadır.

⁶⁴⁹ el-A'râf 7/54.

⁶⁵⁰ el-Ankebût 29/3.

⁶⁵¹ Fussilet 41/39.

⁶⁵² er-Rad 13/35.

Kur'an bizzat kendisinin; hayatı anlama ve anlamlandırma için geldiğini, gerek kişisel gerekse toplumsal ihtilafların çözülmesinde rehber olduğunu söylemektedir. İnsanın anlam arayışında iman edenlerin sonuca ulaşacağını bildiren Kur'an, anlam serüvenini ilk insan Hz. Âdem'den itibaren tarihsel gelişimi ele alıp özetlemektedir.⁶⁵³

Kur'an evrenin Sahibi Yüce Allah'ın kelamı olması hasebiyle, resmi bütün olarak görebilmek için ona muhtacız. Yaş ve kuru ne varsa hepsinin Allah'ın ilminde yer aldığını söyleyen Kur'an, bu bütüncül bakış açısını sağlama adına en küçük bir sineği dahi misal olarak zikretmekten kaçınmayacağını, anlamlandırma yetisini kullanmayanların böyle bir uygulamayı kavrayamayacağını şöyle ifade etmektedir;

“Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan bir şeyi misal getirmekten çekinmez. İman edenler onun Rablerinden gelenin gerçek olduğunu bilirler. Kâfirler ise, “Allah böyle misal vermekle ne kastediyor?” derler. Allah bu misal ile birçoklarını şaşırtır, yine onunla birçoklarını yola getirir; ancak bununla fasıklardan başkasını şaşırtmaz.”⁶⁵⁴

Evreni en küçük bir maddeden en devasa maddelere kadar bütün boyutları ile görebilmenin önemine vurgu yapmaktadır.

Ayrıca Kur'an bize eşyanın zahirine takılıp kalmak yerine aslına, mahiyetine nüfuz etme konusunda rehberlik etmektedir. Bu nedenle ilk bakışta vahşi bir kıyım gibi görünen ölüm gerçeğini, Güneşin, Ayın, yıldızların, yağmurun, toprağın ve şehadet âleminde karşılaştığımız her şeyin mana ve derinlik olarak bize neler söylediğini en doğru şekilde Kur'an'dan öğrenmekteyiz.

Şehadet âleminin yanı sıra insanların deney ve tecrübe yoluyla bilgi edinemeyecekleri gayb âlemine dair anlam ihtiyacı da Kur'an tarafından karşılanmaktadır. Gaybı Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceğini ifade eden Kur'an,⁶⁵⁵ anlamlandırma serüvenimizde Kur'an'ın yol göstericiliğine duyduğumuz ihtiyacın levhalaştırılmış halidir.

Son olarak; anlama, akletme, yorumlama gibi yeterliliklere sahip bir şekilde yaratılmış insanın bu yetilerini kullanabilmesi için doğru bilgiye ve kaynağa ihtiyacı

⁶⁵³ el-Bakara 2/213.

⁶⁵⁴ el-Bakara 2/26.

⁶⁵⁵ el-En'am 6/59.

vardır. Bu konuda yukarıda örneklerini vererek gösterdiğimiz şekilde, Kur'an'ın yol göstericiliğine duyduğumuz ihtiyaç aşikârdır.

SONUÇ

Kierkegaard’a göre insan; “cennetin tamlığını ve mutluluğunu, kendi kaderini en karanlık ve en derin yerlerine kadar kovalamak için feda etmiştir.” Bu ifade bir anlamda insanın anlam arayışına işaret etmektedir. Her şeyin bir birine benzediği, farklılıkların tehdit olarak algılandığı bir dünyada böyle bir uğraşın ne denli ulvi olduğu aşîkârdır. İnsanın önünde yükte hafif pahada ağır sayılabilecek sorularla boğuşacağı bir serüven durmaktadır. Hz. Âdem’in dünyaya gönderilmesinden sonra insan nesli için, cennetin tüm koruyuculuğu, yerini yer yer endişe ve kaygılara bırakmıştır. Artık güven, uzun denemeler sonucunda elde edilen ve nefes alıp vermenin kaçınılmazlığı kadar ihtiyaç duyulan hassas bir değerdir. İnsan artık varlığını sağlıklı devam ettirmek istiyorsa “anlamak” ve “anlamlandırmak” zorundadır. Her ne kadar “anlamak” acı çekmekle eş değer görülse bile, kuşkusuz insan olmanın en yüksek değeridir.

İnsanın anlam arayışında eğitimin yardımı olmadan başarıya ulaşması mümkün değildir. Eğitim hem bu serüveni kolaylaştırmakta hem de gelecek için yol gösterici olmaktadır. O halde insan yaşamına ışık tutacak, ona yol gösterecek eğitim, hangi temeller üzerine oturacaktır? İnsanı yine insan kaynaklı görüşlerle eğitmenin doğurguları nelerdir? Gerek yerel ölçekte gerekse küresel anlamda tecrübe ettiğimiz sorunların eğitimle ilişkisi nedir? Eğitimin tam anlamıyla işlev gördüğü yeni bir dünya mümkün müdür?

Şüphesiz bu sorulara bir çırpıda cevap vermek pek kolay gözükmemektedir. Ancak bu konu en çok kafa yormamız gereken konuların başında yer almaktadır. Biz bu çalışmamızda hem bu konudaki boşluğa dikkat çekmek, hem de bir nebze de olsa bu konuya katkı sunmak istedik.

Eğitimin hangi temeller üzerine oturacağını tespit etmek durumundayız. Zira aynı yere bakıyor olsak da farklı renk gözlükler manzarayı farklı gösterecektir. Bu nedenle biz bu çalışmamızda ilk olarak eğitimin ham maddesi olan bilgi konusunu ve

kaynağını inceledik. Böylelikle bilginin kaynağının Yüce Allah olduğunu ilgili ayetler ışığında ele aldık. Bu konuda Kur'an, insanın ilk olarak eğitimle hemhal olduğu ve atamız Hz. Âdem'in diğer varlıklara bu açıdan üstünlük kazandığı ve isimlerin bilgisini elde ettiği sürecin ilk eğitim tablosu olduğunu gördük. Böylelikle Kur'an nazarında eğitimin üstünlük sebebi olduğuna şahit olduk.

İlmin türevleri de göz önüne alındığında Kur'an'ın dört ayetinden birinin ilimle ilgili olduğu görülecektir. Bu durum sadece ilim kelimesinin Kur'an'da kapladığı yer açısından düşünüldüğünde bile olumlu yorumlara kapı aralayacak şekilde durmaktadır. Kur'an ilk emir olarak *oku* demektedir. Henüz ortada okunacak bir nesne yokken bile Kur'an'ın okumayı teşvik etmesinden, sadece kitapların değil aynı zamanda kâinatın, hadiselerin, tekvini ayetlerin okuma nesnesi yapıldığı anlaşılmaktadır. Kur'an, savaşta bile olsa herkesin topyekûn savaşa katılmasını doğru bulmamakta, bir kısmın geride kalıp, savaştan dönenleri uyarmak amacıyla ilimle meşgul olmalarını öğütlemektedir.

Kur'an ilim sahiplerine ayrı bir önem atfetmektedir. İlim söz konusu olduğunda yaş, makam, mevki, sülbiyet gibi arizi sahipliklerin bir önemi olmadığını ifade eden Kur'an, hakikatin bilgisi kimde ise O'na uyulması gerektiğini belirtmektedir. Yüce Allah'ın, kendi varlığına şahit olarak, meleklerden sonra, âlimleri göstermesi, ilim sahibi kişilere verilen önemin en açık ifadesidir.

Kur'an, bilgiye sadece bilişsel seviyede sahip olmayı onaylamamakta, duyuşsal, davranışsal seviyede de sahip olmayı istemektedir. Başka bir deyişle, Kur'an'a göre gerçek anlamda "bilmek", uygulamayı gerektirir.

Kur'an'ın sahip olunması gereken niteliklerden olarak ifade ettiği hikmet, bilgi konusunda görünenle yetinmeyip, asla nüfuz etme konusunda gayret sarf etmeyi gerektirir. Hikmet bilgisi, insanları kötülükten ve sapıklıktan koruyan bir özelliğe sahiptir.

Kur'an'a göre insanın bilebileceği ve bilemeyeceği bilgi sahaları vardır. İnsana nispeten bilinemeyecek bilgi sahası, dini literatürde gayb olarak isimlendirilmektedir. Geleceğe dair bilgiler, kişinin ne zaman öleceği, yarın ne kazanacağı, kıyametin ne zaman kopacağı gibi bilgi sahaları gayba dair örnekleri oluşturmaktadır. Kur'an'ın bazı bilgi sahasının bilinemeyeceğini söylemesi, insanların istismar edilmesine de mani olmaktadır. Ayrıca insanın neyi bilebileceğini

bilmesi önemli olduğu gibi, neyi bilemeyeceğini bilmesi de farkındalığın bir gereğidir.

Kur'an'ın önem verdiği başka bir konuda ilmin, eğitimin inşa edileceği bilginin her türlü şüpheden arındırılmış olmasıdır. Bu nedenle her türlü bilginin “tahkik” edilmesini emreden Kur'an, zanna dayalı bilgiyle harekete geçmenin doğuracağı olumsuz sonuçlara dikkat çekmektedir. Kur'an'ın, “bilmediğin şeyin ardına düşme” emrini vermekte, aksi takdirde insana verilen göz, kalp ve kulağın bu konuda sorumlu olacağı ifade edilmektedir.

Eğitimin imkânı ve gücünü kabul eden Kur'an, eğitimin doğumdan önce başladığını söylemektedir. Kur'an'a göre eğitimde yapılması gereken, insanı bütün yönleriyle ele almaktır. Kur'an, bunu yaparken farklı metotlar kullanmanın kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir. Kur'an'a göre eğitimde amaç; özü-sözü doğru, evreni anlama ve anlamlandırmada bütüncül bakış açısına sahip, potansiyelini en üst seviyede ortaya koymuş bireyler yetiştirmektir.

Bu konuda biz eğitimcilere düşen iş, Kur'an'ı bu perspektiften ele alıp, Rabbani terbiyenin tesirini icra edeceği ortamlar oluşturmak olacaktır. Hiç şüphesiz böyle bir gayret, zamanla kemal noktasına yaklaşacak ve ortaya konan her irade gelişmemize vesile olacaktır. Bu çaba aynı zamanda bize ait olmayan ve bir türlü istediğimiz sonuçları alamadığımız ithal eğitim yaklaşımlarının boyunduruğundan kurtulmak anlamına da gelecektir.

KAYNAKÇA

- Abay, Ahmet; “Kur’an’da Kişilik Eğitimiyle İlgili İlkeler”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011).
- Açıkgenç, Alparslan; “İslam’da Bilgi Nazariyesi”, *İslam’a Giriş*, Bünyamin Erul (Ed), (Gözden geçirilmiş 3. baskı), İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, ss. 11-31.
- Altan, Mehmet; *Kent Dindarlığı*, (Gözden geçirilmiş 4. baskı), İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer; *Kur’an-ı Kerim Meali*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Arslan, Ali; *Büyük Kur’an Tefsiri*, 16 cilt, İstanbul: Arslan Yayınları, 1995.
- Ataman, Kemal; “Bilimsel Sosyal Bilim İdealinin Açmazları: Bir Hermenötik Açılım Teklifi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2, 2008, ss. 313-329.
- Atay, Hüseyin; *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1983.
- ; “İslam’da Öğretim”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23/1, 1979, ss. 1-26.
- Attas, Nakib; *İslam ve Laisizm*, Selahattin Ayaz (çev.), İstanbul: Pınar Yayınları, 1994.
- Ayasbeyoğlu, Nevzat; *İslamiyet’in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur’an-ı Kerim’in Eğitim İle İlgili Ayetlerin Tahlili*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968.
- Aydın, Münire; *Müslüman Düşünürlere Göre Ruh Kavramı*, İstanbul: Tebliğ Yayınları, T.y.
- Aykanat, Zafer; “Karizmatik Liderlik ve Örgüt Kültürü İlişkisi Üzerine Bir Uygulama”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).
- Bayraklı, Bayraktar; *İslam’da Eğitim*, (Gözden geçirilmiş 8. baskı), İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009.
- ; *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 21 cilt, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001.
- Bekaroğlu, Ahmet; “Eğitim Açısından Kur’an-ı Kerim’de Akıl Kavramı” (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).
- Bilgin, Beyza; *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayıncılık, 1998.
- ; “Eğitimin İmkânı ve Sınırları Üzerine”, *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 4/4, 1980, ss. 211-217.
- Bilgiz, Musa; “Kur’an’da İlim Kavramı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 46/1, (Ocak-Şubat-Mart 2010), ss. 107-119.
- Bilhan, Saffet; *Eğitim Felsefesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 1991.

- Binbaşıoğlu, Cavit; *Eğitim Psikolojisi*, (Gözden geçirilmiş 4. Baskı), Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi, 1978.
- Bümen, Nilay T.; “Program Geliştirmede Bir Dönün Noktası: Yenilenmiş Bloom Taksonomisi”, *Eğitim ve Bilim*, 31/142, 2006, ss. 3-14.
- Canan, İbrahim; *Kur'an'da Çocuk*, (Gözden geçirilmiş 10. baskı), İstanbul: Nesil Yayınları, 2011.
- Cebeci, Suat; *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Ankara; Akçağ Yayınları, 2005.
- Çoban, Mustafa; “Kur’an ve Sünnet Rehberliğinde Şeytanla Mücadele Edecek İnsanın Eğitimi”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).
- Çörtü, Mustafa Meral; *Sarf-Nahiv Edatlar*, (Gözden geçirilmiş 8. baskı), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008.
- Demir, Ömer ve Acar, Mustafa; *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yayınları, 1993.
- Derveze, İzzet; *et-Tefsiru’l-Hadis (Nüzul Sırasına Göre Kur’an Tefsiri)*, Mehmet Baydaş ve Vahdettin İnce (çev.), 7 cilt, İstanbul: Ekin Yayınları, 1997.
- Diemer, Alwin Vd.; *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, Doğan Özlem (çev.), İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990.
- Dökmen, Üstün; *İletişim Çatışmaları ve Empati*, (Gözden geçirilmiş 31. baskı), İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2005.
- el-Buti, Said Ramazan; *Kur’an Eğitiminin Eşsiz Metodu*, Şükrü Özen (çev.), İstanbul: Madve Yayınları, 1987.
- Erden, Münire ve Akman, Yasemin; *Eğitim Psikolojisi*, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2011.
- er-Râzi, Fahrüddin; *Tefsir-i Kebir, Mefâtihi’l-Gayb*, Suat Yıldırım vd., (çev.), 23 Cilt, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Ertürk, Selahattin; *Eğitimde Program Geliştirme*, (Gözden geçirilmiş 9. baskı), Ankara; Metaksan A.Ş., 1997.
- es-Sâbü’nî, Muhammed Ali; *Safvetü’t-Tefasir*, Sâdrettin Gümüş ve Nedim Yılmaz (çev.), 7 cilt, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Fersahoğlu, Yaşar; *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Filiz, Sevil Büyükalın; “Eğitimle İlgili Kavramlar”, *Eğitim Bilimine Giriş*, M. Çağatay Özdemir (Ed.), Ankara: Ekinoks Yayınları, 2006.
- Gazâlî, İmam-ı; *İhya’u Ulumu’id-Din*, Abdülhalık Duran (çev.), 4 cilt, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2010.
- ; *Kimyâ-yı Saâdet*, Ali Arslan (çev.), 2 cilt, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004.
- Gülçür, Musa Kazım; “Kur’an’da Karakter Eğitimi”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991).
- Gürüz, Demet ve Eğinli, Ayşe Temel; *İletişim Becerileri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008.

- Hayta, M. Kemal; *Biraz Hiperaktifiz Galiba*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Hucviri, Ali b. Osman; *Keşfü'l Mahcub*, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- İsfahani, Ebu Kasım Hüseyin Bin Muhammed; *Tafsilu'n-Neşeteyn ve Tahsilu's-Saadeteyn*, Mısır: Y.y., 1323.
- İslamoğlu, Mustafa; “Kur'an: Rabbani Terbiyenin Müfredatı”, *Kur'an'ı Hayat*, 4, (Ocak-Şubat 2009), ss. 3-8.
- Kant, Immanuel; *Eğitim Üzerine*, Ahmet Aydoğan (çev.), İstanbul: Say Yayınları, 2007.
- Karakuşçu, M. Nail; *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*, (Gözden geçirilmiş 2. baskı), Ankara: Pelin, 1998.
- Karaman, Fikret vd.; *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kaya, Mevlüt; *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Samsun: Etüt Yayınları, 1998.
- Kaya, Zeki; “Eğitimin Psikolojik Temelleri,” *Eğitim Bilimine Giriş*, (Gözden geçirilmiş 6. baskı), Özcan Demirel ve Zeki Kaya (ed.), Ankara: Pegem Akademi, 2011, ss. 97-126.
- Keskinöglü, Osman; *Nüzulünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, (Gözden geçirilmiş 3. baskı), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Kılavuz, M. Akif; “Anne-Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, 2005, ss. 41–58.
- Kirman, Mehmet Ali; *Din ve Sekülerleşme*, Adana: Karahan Kitabevi, 2005.
- Koçyiğit, Talat ve Cerrahoğlu, İsmail; *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, 2 cilt, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Karaman, Hayrettin vd.; *Kur'an Yolu*, 5 cilt, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Köylü, Mustafa vd.; *Din Eğitimi*, Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.
- ; *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- ; “Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45/2, 2004, ss. 137–154.
- Krathwohl, David R.; “A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview”, *Theory Into Practice*, 41/4, (Autumn 2002), ss. 212-218.
- Kurtûbî, İmam; *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, M. Beşir Eryarsor (çev.), 20 cilt, İstanbul: Buruç Yayınları, 2005.
- Kutub, Muhammed; *Menhecu't-Terbiyeti'l-İslamiyye*, Mısır: Y.y., 1980.
- Kutub, Seyyid; *Fizilalil Kur'an*, Mehmet Emin Saraç vd., (çev.), İstanbul: Hikmet Yayınları, 1968.
- Küçükali, Adnan; “İbn Sina'nın Selbi Yorumlama Metodu”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1, 2009, ss. 57-66.

- Millî Eğitim Bakanlığı (MEB); *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Morin, Edgar; *Geleceğin Eğitimi İçin Gerekli Yedi Bilgi*, Hüsnü Dilli (çev.), (Gözden geçirilmiş 3. baskı), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Muhammed, Mecdüddin, b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî; *el-Okyanusu'l-Basit fi Tercümeti'l-Kamusü'l-Muhit*, (Gözden geçirilmiş 8. baskı), 4 cilt, Beyrut: er-Risale Matbaası, 2005.
- Okumuş, Ejder; *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, (Gözden geçirilmiş 3. baskı), İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Okumuş, Mesut; “Kur'an ve Sünnette Dünya ve Ahiret Hayatına Bakış”, *Diyanet İlmi Dergi*, 46/4, (Sonbahar 2010).
- Okuyan, Mehmet; *Kısa Surelerin Tefsiri*, 4 cilt, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.
- Öcal, Mustafa; *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Özel, İsmet; *Taşları Yemek Yasak*, İstanbul: Risale Yayınları, 1985.
- Uyanık, Mevlüt; *İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Selçuk, Mualla; *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Şişman, Mehmet; *Eğitim Bilimine Giriş*, (Gözden geçirilmiş 6. baskı), Ankara: Pegem Akademi, 2010.
- Tarhan, Nevzat; *İnanç Psikolojisi*, (Gözden geçirilmiş 6. baskı), İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Teker, Soner; “Din Eğitimi Açısından Kur'an Kıssaları”, (*Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir; *Taberi Tefsiri*, Kerim Aytekin ve Hasan Karakaya (çev.), 9 cilt, Konya: Hisar Yayınevi, 2012.
- Toptaş, Mahmut; *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, 8 cilt, İstanbul: Cantaş Yayınları, 1995.
- Tosun, Cemal; *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, (Gözden geçirilmiş 4. baskı), Ankara: Pegem Akademi, 2010.
- Uludağ, Süleyman; *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Ülken, Hilmi Ziya; *Aşk Ahlakı*, (Gözden geçirilmiş 3. baskı), Ankara: Demirbaş Yayınları, 1971.
- Ünal, Ali; *Kur'an'da Temel Kavramlar*, (Gözden geçirilmiş 3. baskı), İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2012.
- Yalın, Veysel; “Kur'an-ı Kerim'de İnsanın Özellikleri ve Eğitim Yoluyla Şekillendirilmesi”, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005).
- Yavuz, Kerim; *Günümüzde Din Eğitimi*, Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.

- Yazır, Elmalılı M. Hamdi; *Hak Dini Kur'an Dili*, 10 cilt, İstanbul: Azim Dağıtım, 2007.
- Yıldırım, Celal; *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 13 cilt, İzmir: Anadolu Yayınları, 1986.
- Yılmaz, H. Kamil; *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (Gözden geçirilmiş 13. baskı), İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Yılmaz Seher; *Seni Duyuyorum Anne!*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002.
- Yüksel, Galip; "Bir Bilim Olarak Eğitimin Psikolojik Temelleri", *Eğitim Bilime Giriş*, M. Çağatay Özdemir (Ed), Ankara: Ekinoks Yayınları, 2006.
- Zuhayli, Vehbe; *Tefsiru'l-Münir*, Hamdi Arslan vd., (çev.), 15 cilt, İstanbul: Risale Yayınları, 2007.

ÖZGEÇMİŞ

Lokman YILDIRIM 01.04.1988 tarihinde Trabzon ilinin Çaykara ilçesinde doğdu. Sürmene İmam Hatip Lisesini bitirdikten sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Bölümünden 2011 yılında birincilikle mezun oldu. 2011-2012 eğitim öğretim yılında Giresun Tirebolu Sekü İlköğretim Okulunda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak çalıştı. 2012 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Teşkilatında Milli Eğitim Uzman Yardımcısı olarak çalışmaya başladı. Halen bu görevini devam ettiren YILDIRIM, C seviyesinde İngilizce bilmektedir.

İletişim bilgileri:

E mail: lokmanyildirim1588@gmail.com

Telefon: 0544 780 20 30

